

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Bybloský námořní obchod a jeho vliv na vzájemné pronikání kultur na
Předním východě (ve třetím a druhém tisíciletí před Kristem)

Kateřina Zerzánová

Plzeň 2014

Kateřina Zerzánová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra blízkovýchodních studií

Studijní program Mezinárodní teritoriální studia

Studijní obor Blízkovýchodní studia

Vedoucí práce:

Mgr. Kateřina Šašková, Th.D.

Katedra blízkovýchodních studií

Plzeň 2014

Kateřina Zerzánová

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, srpen 2014

Obsah:

1 ÚVOD	5
2 GEOGRAFIE MÍSTA A OKOLÍ.....	7
2.1 Přírodní prostředí.....	7
2.2 Popis naleziště	8
2.2.1 Klíčové archeologické výzkumy	10
2.2.2 Přístaviště	11
3 POČÁTKY OSÍDLENÍ.....	12
3.1 Vývoj Byblu v neolitu a první kulturní kontakty	13
3.2 Byblos v chalkolitu a kulturní kontakty	17
4 UKOTVOVÁNÍ EGYPTSKÉHO SPOJENÍ A PŘEMĚNA VESNICE V MĚSTO	22
4.1 Role v přenosu mezopotámských prvků do Egypta	22
4.2 Počátky urbanizace Byblu a egyptské kolonie v Palestině.....	25
4.3 Změna orientace egyptské „zahraničně-obchodní“ politiky a její příčiny.....	27
5. ZAVRŠENÍ URBANIZACE BYBLU A TĚSNÉ SPOJENÍ A EGYPTEM.....	31
5.1 Upevnění pozice v dálkovém obchodě.....	42
6 ROZVOJ NÁMOŘNÍ DOPRAVY VE VÝCHODNÍM STŘEDOMOŘÍ	46
7 VLIV BYBLOSKÉHO NÁMOŘNÍHO OBCHODU NA VÝVOJ V OBLASTI VE 3. TISÍCILETÍ PŘ.KR.	50
7.1 Upevnění základů egyptského státu – Stará říše a její rozmach.....	51
7.1.1 Rozvoj zádušního kultu a jeho důsledky pro organizaci a formování duchovní kultury Staré říše	51
7.1.2 Aspekt monumentality a nové možnosti spojení po Nilu.....	53
7.2 „Bybloský okruh“ – stimulační produkce a urbanizace v Palestině.....	56
7.3 Urbanismus v Sýrii	57
7.4 Konec egyptské Staré říše a První přechodné období	58
7.5 Důraz na osobní iniciativu a mudroslovná literatura Egypta	63
8 BYBLOS A JEHO POZICE VE 2. TISÍCILETÍ	66
9 ZÁVĚR.....	68
10 RESUMÉ.....	70
11 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	71

1 ÚVOD

Ve své bakalářské práci jsem se snažila obecněji zmapovat situaci ohledně foinické umělecko-řemeslné produkce, spadající zejména do období samostatnosti foinických městských států, tedy zhruba závěru 2. a 1. třetiny 1. tisíciletí před Kristem. Zdroje, se kterými jsem pracovala, mi napovídaly, že v oblasti stylistického zpracování je pro dochovanou foinickou řemeslnou tvorbu charakteristický eklekticismus, který také byl a stále ještě je historiky umění Foiničanům mnohdy vytýkán. Častá konvergence zejména egyptských, syrských a egejských vlivů na mne osobně působila na různých typech předmětů či monumentů, i v případě jednotlivých kousků odlišným estetickým dojmem. Ať už se oko pozorovatele starověkých památek foinickými produkty celkově kochá či nikoliv, věc, která se jejich tvůrcům zřejmě upřít nedá, je jejich přínos ve zprostředkování informací, technologií a kulturních prvků po Předním východě a Středomoří, ať už přímo skrze zmíněné výrobky, anebo jako vedlejší produkt námořně-podnikatelských aktivit. Za tento aspekt své činnosti (stejně jako za zmíněnou povahu umělecko-řemeslné tvorby i mnohé ostatní kulturně-povahové složky) „vděčí“ Foiničané do velké míry geografickému umístění a přírodním podmínkám, v nichž se vyvíjeli. Úzký pás obdělávatelné pevniny a izolovanost pohořím způsobily nutnost orientace na moře, umožňující snadněji rozvinout kontakt s Egyptem, Kyprem, egejskou oblastí a později i zbytkem Středomoří. Zároveň ale horské masivy nebyly takovou překážkou, aby zabránily přístupu do vnitrozemské Sýrie, srdci starověkého světa, a k jeho aortě, Eufratu¹, otevíraje tak cestu do Malé Asie, Mezopotámie, a skrze Perský záliv i do končin daleko na východě. Tudy procházeli „cizí kupci s náklady hledaného zboží, s novými myšlenkami, s lepšími řemeslnými postupy, s průbojnými uměleckými směry“.² Svahy zmíněných pohoří, Libanonu a Antilibanonu, navíc umožnily vyrůst statným a voňavým cedrům a jiným jehličnanům, které byly ve velkých říších Egypta a Předního východu žádanou a často nedostatkovou komoditou, což význam oblasti jako obchodní a tudíž i kulturní křižovatky ještě posílilo.

Závěr 2. tisíciletí byl za katalýzy ve formě pohybu „mořských národů“ svědkem nebývalého rozkvětu mnoha měst v Levantě, a Foiničané navíc v tisíciletí následujícím neváhali využít vakua v námořní hegemonii po Mykéňanech. Toto období foinické existence je také nejznámější, mimo jiné i proto, že se nám z něj dochovaly zprávy v dílech klasických autorů a v bibli. Některá města na syro-libanonském pobřeží však prosperovala díky své poloze a

¹ Součková (1979), s. 200.

² *Tamtéž.*

přítomnosti dřeva již dávno předtím, ve 2. a 3. tisíciletí před Kristem, a možná ještě dříve. Tehdy byly také položeny základy mezinárodní diplomacie a obchodu, jejichž dědictví se pak přihlásilo ke slovu v 2. polovině 2. tisíciletí, v době tzv. amarnské korespondence, a plnou silou pokračovalo do tisíciletí následujícího, které dalo vzniknout velkým říším i na územně a etnicky fragmentárním Předním východě. Existence těchto rozsáhlých, většinou mnohonárodnostních správních celků usnadnila prostupnost v různých sférách lidské činnosti. Vznikaly „nové kulturní vztahy, kontakt mezi jednotlivými oblastmi se zintenzivňoval, což značnou měrou ovlivňovalo nový kulturní vývoj. Díky lepším možnostem komunikace docházelo k silnějšímu vzájemnému ovlivňování a k vytváření všeobecně přijímaných představ a uměleckých forem vyjadřování“³. To urychlilo mimo jiné i kvas duchovní, který do velké míry vyprodukoval myšlenkové základy, na nichž naše civilizace stojí dodnes.

Faktorem, který tento fenomén na počátku výrazně posunul dopředu, je intenzivní používání lodi na delší nebo neznámé trasy, tolik spjaté s Foiničany 1. tisíciletí před Kristem. Námořní doprava výrazně urychlila a usnadnila komunikaci mezi vzdálenými, nebo jinak obtížně propojitelnými oblastmi a stala se tak podstatným činitelem při vzniku komplexních společností ve 4. a 3. tisíciletí před Kristem.⁴

V tomto kontextu tvorby vazeb pak získávají význam místa jako Ugarit, Aššur nebo Tyr a další „ports of trade“, jak je označoval historik a filosof Karl Polányi, nacházející se většinou na přírodních nebo politicko-ekonomických rozhraních⁵ a schopná navzájem propojit vzdálené obchodní (a tudíž i kulturní) sféry⁶. Jedním z takových styčných bodů byl i Byblos, nejstarší archeologicky doložené město pozdější relativně nezávislé Foiníkie⁷, město, které jeho vazba na moře poznamenala jeho osud možná ještě viditelněji než jeho „sousedy“.

Ve své diplomové bych se ráda právě na dějinách a vztazích města Byblu pokusila nastínit mechanismus propojování různých civilizačních celků, a případný dopad na ně, je-li jej možné zachytit. Vzhledem k útržkovitosti dokladů tak budu činit volnějším způsobem a primárně prostřednictvím rekonstrukce jím procházejících obchodních sítí, které se odvíjely především od jeho námořního potenciálu.

³ Nováková, Pecha, Rahman (1998), s. 112.

⁴ Marcus (2002), s. 403.

⁵ Aubet (2013), s. 36-37.

⁶ *Tamtéž*, s. 366.

⁷ Moscati (1988), s. 28.

2 GEOGRAFIE MÍSTA A OKOLÍ

2.1 Přírodní prostředí

Město Byblos leží na území současného Libanonu naproti jihovýchodní části Kypru, zhruba v polovině levantského pobřežního pásu, pročež je také libovolně řazen do jižní nebo severní Levanty. Okolní příroda je velice různorodá a často se liší i v rámci krátkých vzdáleností. Zemí totiž probíhají severo-jihním směrem dvě majestátná vápencová pohoří Libanon a Antilibanon, oddělená údolím Beká, které je mnohými⁸ vědci považováno za součást systému Velké příkopové propadliny, sahající až k středoafrickému Mosambiku a tvořící podmínky pro vznik unikátní biosféry. Toto zvrásnění krajiny způsobuje rapidní střídání nadmořské výšky od východu na západ, a spolu s měnícím se poměrem vzdáleností od moře a syrské pouště, jenž ovlivňuje cirkulaci srážek, umožňuje rozdělit suchozemskou přírodu ovlivňující život osadníků Byblu do čtyř hlavních sektorů.⁹

Úzký, ale velmi teplý a vlhký, a tudíž úrodný pobřežní pás umožňující pěstování zejména vinné révy a olivovníků je po 1,5 – 6,5 kilometrech od pobřeží, často velmi příkře, vystřídán západním, tedy Libanonským pohořím, místy dosahujícím výšky více než 3000 metrů. Zde je množství srážek vyšší než na pobřeží, avšak ty se objevují spíše ve formě sněhu a vlhkost vzduchu je proto snesitelnější.¹⁰ Dnes i v dávné minulosti tak sloužily zejména západní svahy Libanonu jako útočiště před dusivým přímořským klimatem, a v první řadě umožnily vyrůst tolik ceněným velkým jehličnanům. Zde také pramení nemálo řek, které dodávají západním svahům i pobřežnímu pásu další vlhkost a lidem zde usazeným celkově usnadňovaly existenci. Ačkoliv jsou hory v severní polovině moderního státu nejvyšší a zasahují dost blízko k pobřeží, bezprostředně u Byblu se nachází jedna, která tolik strmá a vysoká není, a tudíž umožňuje relativně snadný přístup dále do vnitrozemí, obzvláště do extrémně úrodného Beká¹¹ s nalezišti jako Tel Hizzin nebo Kamid el Loz, napojenými na důležité stezky dálkového obchodu.¹²

Tato proláklina, ležící ovšem v průměrné výšce 762 metrů, tvoří třetí geografický pás a stejně jako pohoří Anti-libanon, které jej ohraničuje z východu, je z důvodu izolace od moře západním pohořím již příjemcem menšího množství srážek. To je však do velké míry vynahrazeno přítomností dvou významných řek, které zde pramení a zavlažují jej po téměř

⁸ Ne však všemi – viz např. almashriq.hiof.no/ddc/projects/geology/geology-of-lebanon/.

⁹ <http://countrystudies.us/lebanon/>.

¹⁰ *Tamtéž.*

¹¹ Aubet (2013), s. 203.

¹² Steiner, Killebrew (2013), s. 437.

celé jeho délce, Orontu a Litani.¹³ Oblast byla a je hlavní regionální obilnicí a zápisky středověkých Arabů dokonce hovoří o tehdejší existenci jezer a močálů v jejím středu.¹⁴ Tomu by odpovídal i název pocházející z arabského slova *buqaah*, označujícího místo se stojatou vodou.¹⁵

Nejvýchodnější geografický pruh Libanonu, z úhlu pohledu současných hranic zasahující už na území Sýrie, je zastoupen pohořím Antilibanon, zhruba stejně dlouhým i průměrně vysokým, jako je jeho západní protějšek, se kterým zřejmě kdysi tvořil jedno souvislé pásmo. Zdejší prostředí je ale o poznání sušší, obzvláště na jihu, a tedy méně úrodné. Přestože mohlo být také zdrojem ceněného dřeva, slavným cedrům libanonským by zde chybělo minimálně středomořské klima.¹⁶

2.2 Popis naleziště

Necelých 40 kilometrů od severní hranice současného hlavního města Libanonu, Bejrútu, se nachází skalnatý výběžek, sestávající se ze dvou kopců oddělených prohlubní s pramenem pitné vody, a ohraničený z obou stran zátokou. Zde jsou soustředěny památky starého Byblu z 6. až 1. tisíciletí před Kristem, které můžeme považovat za období jeho prosperity a které nás zde zajímá, ale i archeologicky hodnotné pozůstatky z dob pozdějších.

Za předběžnou zmínku určitě stojí zbytky masivních kamenných zdí a původně celkem tři městské brány vznikající postupně od 3. tisíciletí př. Kr. se známkami spálení z doby amorejské invaze, nacházející se na severovýchodní straně naleziště. Nedaleko od nich, o něco více na západ pak leží hlavní svatyně (respektive jejich pozůstatky) z doby bronzové – Chrám L, nazvaný podle svého tvaru a též poničený amorejským ohněm, označovaný někdy také jako Rešefův chrám a Chrám Baalaty z Byblu, kterou Egypťané po dlouhou dobu identifikovali s Hathor, oba postavené zhruba kolem 2700 př. Kr. a svírající mezi sebou prostor s posvátným jezírkem, který sloužil také jako veřejné prostranství, dále pak Chrám obelisků vystavěný v 1. polovině 2. tisíciletí př. Kr. tvořený menšími stélami, patrně obětinami. Tato stavba byla na své současné místo v jihovýchodní části naleziště přenesena

¹³ <http://countrystudies.us/lebanon/>.

¹⁴ Mikesell (1969), s. 1-28.

¹⁵ <http://countrystudies.us/lebanon/>.

¹⁶ *Tamtéž.*

z Chrámu L, na jehož zbytcích dlela původně.¹⁷ Mezi dvěma posledně jmenovanými chrámy se nachází svatyně Chapelle Orientale z poloviny 3. tisíciletí.¹⁸

Nepatrně dále na jih, v údolíčku mezi dvěma kopci, se nachází původní centrum osady, ve kterém vyvěral pramen sladké vody. Vedle něj vznikla v poslední třetině 4. tisíciletí první, nyní bohužel již velmi špatně dochovaná kultická složka - tzv. Enciente Sacrée.¹⁹ Na počátku rané doby bronzové, kdy se Byblos začal transformovat z vesnice na město, byl pramen doplněn o umělou strukturu studny. Tehdy také vznikly sladkovodní rezervoáry pro potřeby námořníků překládajících zde zboží.²⁰ Asi 130 metrů na jihovýchod od tohoto sladkovodního zdroje²¹ byly objeveny opět velmi nuzné zbytky jiné, oproti Enciente Sacrée patrně minimálně o tři čtvrtiny tisíciletí mladší sakrální budovy či komplexu budov, nazvané Champ des Offrandes²², neboli "Pole obětí." V jejím areálu se totiž našlo dvacet dva souborů s předměty zjevně určenými pro kult.²³

Též ve 2. polovině 3. tisíciletí má původ první fáze tajemného Věžového chrámu, neboli „Temple a Escalier“, úzká budova sestávající se z jednoduchého prostoru, doplněného jakýmsi rituálním schodištěm, které vedlo k jejímu jedinému vchodu. Svatyně vyhlížela na jižní zátoku, která s velkou pravděpodobností plnila funkci hlavního starověkého přístavu Byblu. Spolu s faktem, že první stupeň schodiště byl tvořen replikami kotev, které nesou stopy ohně, a s dalšími silnými podobnostmi Baalovu chrámu v Ugaritu by se mohlo jednat o chrám spojený s námořnictvím, používaný za pomoci ohňových a kouřových signálů také jako maják.²⁴

Vzhledem k celkově nevelké rozloze naleziště je počet sakrálních staveb postavených v době bronzové zarážející.²⁵ Spolu s intenzivní obchodnickou činností, kterou jeho obyvatelé vyvíjeli, tak patrně Byblos minimálně ve 3. a 2. tisíciletí nabýval dosti specifického rázu. Tyto chrámy také vydaly množství předmětů – obětí, smírčích darů nebo zakládacích depozitů – nejen vizuálně zajímavých, ale v některých případech také nápomocných při dataci a rekonstrukci kulturních kontaktů.

¹⁷ <http://www.lebmania.com/about/photos/byblos/index.htm>.

¹⁸ Sala (2007), s. 51-53.

¹⁹ Sala (2007), s. 52-53.

²⁰ Nigro (2007), s. 1-45.

²¹ Pinnock (2007), s. 127.

²² Sala (2007), s. 49.

²³ Possener, Bottéro, Kenyon (1965), s. 56.

²⁴ Aubet (2013), s. 230.

²⁵ Aubet (2013), s. 226.

Dále zde můžeme najít pozůstatky osídlení z neolitu a chalkolitu a dvou veřejných budov s možnou kultickou funkcí a rozsáhlé, do obytné zóny zakomponované chalkolitické pohřebiště ve formě depositů uvnitř velkých keramických nádob ukládaných pod zem, stejně jako domy z rané doby bronzové a z období amorejské nadvlády i amorejský kamenolom. To vše převážně na jihozápadě historické lokality.²⁶

Zajímavá a krásná kolekce předmětů včetně velkého množství faraonských darů, spadajících převážně do období vlády 12. a 13. dynastie, byla nalezena v náhodně, při sesuvu půdy odhalených hrobkách králů a hodnostářů z 1. poloviny 2. tisíciletí před Kristem, precizně vytesaných do vápencového skaliska nad mořem na severozápadě naleziště. Mezi identifikovatelné majitele patřili panovníci Byblu Abi-šemu, Ipi-šemu-abi, Jakín-elu a Jantin-ammu.²⁷

Některé z odkrytých pohřbů pocházely také z rané doby železné²⁸ a mezi nimi byl objeven později proslulý kamenný sarkofág krále Achírama, bybloského panovníka z 10. století a možného současníka krále Davida nebo Šalamouna.²⁹ Kromě umně provedeného reliéfního výjevu a zoomorfní dekorace (které jsou ovšem dřívějšího data – patrně ze 13. století, jelikož sarkofág se zdá být znovupoužit)³⁰ se na něm též objevuje nejstarší známý nápis ve foinickém alfabetickém písmu a zároveň první doložené použití delšího abecedního nápisu abecedy vůbec.³¹

Z pozdějších dob přesahujících rámec této diplomové práce pak můžeme pro dokreslení celkového obrázku zmínit perský hrad na severovýchodě historické lokality, za branami starého opevnění, dále římské památky: divadlo, promenádu a kolonádu na severu a severozápadě a nymphaeum u severovýchodního cípu křižáckého radu, zasazeného do opevnění ve 12. století a později dále využitého za Mamlúků i v Osmanské říši.³²

2.2.1 Klíčové archeologické výzkumy

„Dvoutelí“ bylo identifikováno již v roce 1860, bezprostředně u jižní části tehdejší vesnice Džubajl při expedici vedené Ernestem Renanem, francouzským filosofem a expertem na biblická a předovýchodní studia, jehož průzkumem celé foinické oblasti pověřil Napoleon

²⁶ <http://www.lebmania.com/about/photos/byblos/index.htm>.

²⁷ Nigro (2009), s. 159-175.

²⁸ Suriano (2010), s. 58.

²⁹ Prosecký (1999), s. 15.

³⁰ Aruz, Benzal, Evans (2008), s. 50

³¹ http://en.beirutnationalmuseum.org/?page_id=29.

³² <http://www.lebmania.com/about/photos/byblos/index.htm>.

III.³³ Poté naleziště leželo dosti ladem, zatímco byly některé konstrukce rozebírány na stavbu nových obydlí. Až v roce 1921 zorganizoval první detailnější archeologický výzkum jiný francouzský učenec, egyptolog Pierre Montet. Jeho hlavním záměrem bylo odůvodnit silnou egyptskou přítomnost v Byblu, která se odrážela v klasickém mýtu o Isis a Osiridovi. To se mu z velké části podařilo hlavně díky výše zmíněnému náhodnému nálezu královských hrobek s faraonskými dary, avšak vykopávky pod jeho vedením pokračovaly až do roku 1924, kdy jej vystřídal jiný francouzský archeolog, Maurice Dunand. Ten v Byblu kopal minimálně 42 sezon a podařilo se mu tak odkrýt většinu plochy naleziště. K tomu zřejmě přispěla i jeho metoda „totální exkavace“, při níž za rozdělení plochy do pravidelné čtvercové souřadnicové sítě postupoval do hloubky striktně po dvaceti centimetrech, a celý předchozí nános nechal vždy kompletně odstranit, ovšem bez zaznamenání nebo minimálně pozdějšího zveřejnění skutečných vztahů ve vrstvách. Tento postup, který se dá celkem dobře uplatnit na krátce osídlená, nebo málo kulturně rozvrstvená místa, měl lokalitu administrativně zpřehlednit a předejít potenciálním klamným interpretacím, v tomto případě však velmi ztížil, až znemožnil rekonstrukci dějinně-materiálních souvislostí.³⁴

Přestože Byblos v zevrubnosti vykopávek i hojnosti nálezů zabírá v Levantě jedno z předních míst^{35 36}, problém stratigrafické příslušnosti přes některé vážně prováděné a do velké míry přínosné pokusy o rekonstrukci kulturních vrstev provází výklad dějin Byblu dodnes³⁷ Bohužel jej umocňuje také Dunandem přijatá periodizace Byblu, sice logická na základě jeho pozorování lokality³⁸, avšak nezávislá na ostatních současných nalezištích v oblasti a doposud neupřesněná dostatečným množstvím radiokarbonových dat, spolu s nekompletním zveřejněním nálezů.³⁹

2.2.2 Přístaviště

Archeologická lokalita se dvěma pahorky je z obou stran obklopená zátokou, jak bylo již zmíněno výše, v obou případech relativně využitelnou jako přístaviště pro určitý typ plavidel. Severní - menší a užší výřez, sloužící dnes rybářským lodím, byl zřejmě vzhledem ke své přístavní roli ve středověku dlouho považován také za hlavní starověký přístav Byblu. Jeho hloubka a prostor by však neumožnily přistání větších, podle doložených 250kilogramových

³³ www.10452lccc.com/hist.geo/ancientphoenicians.htm.

³⁴ Davis (2004), s. 56.

³⁵ Gilead (1988), s. 415.

³⁶ Artin (2010), s. 75.

³⁷ Např. celá práce Saghieh (1975) nebo dílo zmíněné v předchozím odkazu.

³⁸ Nigro (2007), s. 21.

³⁹ Artin (2010), s. 75.

kotev zřejmě až stotunových lodí, pravděpodobně nakládajících dlouhé dřevěné fošny, jejichž použití je známé z egyptské pohřební architektury.⁴⁰ Na základě celkem podrobného průzkumu iniciovaného britskou průkopnicí podmořské archeologie, Honor Frost⁴¹, bylo na přelomu tisíciletí zjištěno, že právě jižní zátoka, chráněná před vlnobitím ve své severní části ostrůvkem Džazirat al Jasmin⁴² a celkově i vzdálenějšími útesy Daret Martine, mohla plnit funkci hlavního útočiště a překladiště lodí s objemnými artikly⁴³, zatímco přístav na severu by sloužil menším plavidlům. Bybloské přístavy patrně nedisponovaly žádnými podstatnějšími umělými ochrannými prvky a přes jisté výhodné přírodní bariéry byly stále relativně dost vystaveny povětrnostním vlivům a vlnám. Proto v případě nepříznivého počasí velká loď zakotvila dále od břehů a přepravu osob a nákladů zajistily malé čluny.⁴⁴

Ačkoliv přístavní podmínky v Byblu nebyly právě ideální, místo se dokázalo postupně přetvořit v jedno z nejdůležitějších obchodních překladišť doby bronzové.⁴⁵ Transport velkých kmenů a fošen ze zalesněných hor k moři usnadňovala přítomnost řeky Qassúby hned na ostrůvkem chráněném severu jižní zátoky.⁴⁶ O něco dále na jih od Byblu pak mohly být stejným způsobem využívány i řeky Feidar (Faedros), Ibrahím (Adonis), a na severním předměstí dnešního Bejrútu Nahr el Kalb, neboli Psí řeka (Lycus).

3 POČÁTKY OSÍDLENÍ

Byblos je podle své vlastní tradice z antických dob považován za nejletitější město na světě. Takových aspirantů by bylo více, nicméně podle archeologických dokladů je výjimečná délka jeho nepřetržitého osídlení a zřejmě mu nelze upřít pozici nejstaršího sídla v oblasti.

Spolu s dalšími osadami, později významnými středisky ve východním Středomoří, bylo místo podle radiokarbonové metody poprvé dlouhodoběji obydleno zhruba od 1. poloviny 6. tisíciletí do 1. poloviny tisíciletí pátého. Vynikalo však tím, že se v jeho okolí koncentrovalo výrazně více obyvatel. Takzvaná kultura raně neolitického Byblu vykazovala mnoho znaků

⁴⁰ Aubet (2013), s. 244.

⁴¹ Aubet (2013), s. 224, nebo Carayon, Marriner, Morhange (2011), s. 45-46.

⁴² Carayon, Marriner, Morhange (2011), s. 45.

⁴³ Aubet (2013), s. 224.

⁴⁴ Carayon, Marriner, Morhange (2011), s. 46.

⁴⁵ *Tamtéž.*

⁴⁶ Aubet (2013), s. 224.

typických pro konzervativní pojetí neolitu a rozprostírala se od pobřeží až k údolí Beká⁴⁷ v délce zhruba 100 kilometrů^{48 49}

Tím, co ovlivnilo volbu prvních osadníků zde zakotvit, se zdá být úrodné zázemí podhůří libanonských hor, které navíc poskytovaly úkryt lovné zvěři, možnost rybolovu spolu s přítomností přiměřeně chráněných kotvišť pro plavidla, a zejména zdroje sladké vody.⁵⁰

Stejně jako v případě další, svého času výjimečně životaschopné lokality, Jericha, bránila zásobovací soběstačnost vylidňování zapříčiněnému hladomorem, a Byblos tak splnil základní předpoklad pro následnou transformaci v jedno z klíčových míst starověkého Předního východu.⁵¹

3.1 Vývoj Byblu v neolitu a první kulturní kontakty

Když pomineme krátkodobý pobyt skupinky obyvatel, která po sobě zanechala hrot šípů a několik drobných kamenných instrumentů⁵², můžeme začít chronologii osídlení lokality 6. tisíciletím, (snad) přesněji řečeno léty 5700 až 5600 př. Kr.⁵³, určenými na základě radiokarbonové metody. Tehdejší osídlení se koncentrovalo na vyšším, západním pahorku, kde podle zjištěných pozůstatků zabíralo prostor o rozloze asi 1.2 hektaru.⁵⁴ Spíše větší chatrče pravoúhlého, nečleněného půdorysu měly kamenné zdi a podlahu z udusané hlíny nebo oblázků překrytých vrstvou uhlazené vápencové omítky. Staveb bylo celkem nalezeno dvacet, nicméně dříve běžná místní praktika rozebírání nepoužívaných struktur na stavbu nových může nasvědčovat původně vyššímu počtu.⁵⁵ Velká prostranství, která je oddělovala, byla místy vydlážděna a poseta kamennými nástroji a nádobami k přípravě potravin, nacházejícími se buďto volně, nebo jako pevné instalace v podlaze také uvnitř samotných obydlí.⁵⁶ Za uvedení stojí jistě i fakt, že Byblos je zatím jediným nalezištěm v Levantě se zbytky staveb z této doby.⁵⁷

Pohřby se uskutečňovaly ve skrčené pozici do jednoduchých, někdy dlážděných hrobů uvnitř obydlené zóny, i v domech přímo, u malých dětí pak do hliněných nádob.

⁴⁷ *Tamtéž*, s. 204.

⁴⁸ *Tamtéž*.

⁴⁹ <https://www.google.cz/maps/@33.8735578,35.863749,9z>.

⁵⁰ <http://ancientneareast.tripod.com/143.html>.

⁵¹ Nigro (2007), s. 5.

⁵² <http://ancientneareast.tripod.com/143.html>.

⁵³ <http://ancientneareast.tripod.com/143.html>.

⁵⁴ Aubet (2013), s. 204.

⁵⁵ <http://ancientneareast.tripod.com/143.html>.

⁵⁶ <http://ancientneareast.tripod.com/143.html>.

⁵⁷ Aubet (2013), s. 204.

Typy kamenných a kostěných náčiní odhalují jako hlavní způsob obživy pěstování obilí, doplněné lovem a rybolovem. Již tehdy se objevují doklady o celkem znalém využívání dřeva.⁵⁸

Z ostatních artefaktů jsou zajímavé například hliněné a kamenné pečeti s vyrytými jednoduchými tvary a symboly, ozdoby v podobě diskovitých a válečkovitých korálků ze zeleného kamene, steatitu nebo mastku, zubů, kostí a mušlí a obzvláště dvě droboučké závěsné klečící ženské figurky z krystalického zeleného kamene, dále pak figuríny z dlouhých oblých kamenů se zářezy schematizujícími lidské rysy, a jiné z hlíny, antropomorfní i v podobě čtyřnohých zvířat⁵⁹ Kamenné symboly s lidskými rysy jsou typické také pro neolitickou jarmuckou kulturu v severním Kenánu, která byla napojená na rozsáhlou meziregionální výměnnou síť, včetně Kypru, kde podobná díla také můžeme najít,⁶⁰ a objevují se tehdy i v jihopalestinském Jerichu⁶¹

Nejranější bybloská keramika byla jednoduchá, spíše hrubší, poréznější a silnostěnná, často kulovitých nebo hemisférických tvarů, které byly v některých případech ozvláštněny lomením, a velikostně rozmanitá. Mezi povrchovými dekory se objevují otisky - nejoblíbenější pomocí mušle Srdcovky jedlé, nebo vrypy úlomky lastur. Dále se setkáváme s rytými řadami horizontálních nebo šikmých linek či s trojúhelníky a smyčkami a jejich doplněním vpichy, nebo se vzorem rybí kosti, případně s výplní těchto vzorů bílou pastou. Několik nádob bylo komplexně vymodelovaných z bílé vápencové hmoty.⁶² Zdejší výroba keramiky má velmi dlouhou historii,⁶³ a dokonce by mohla být i nejstarší v oblasti⁶⁴.

Její výroba je nejspíš místní, avšak část dekorací se zdá být inspirována Mezopotámií, což by hezky doplňovalo v kontextu Levanty dost ojedinělé nálezy keramiky hassúnského typu v severnějším Ugaritu. Neolitická keramika jako celek se zde pak jeví dost podobná jedné ze dvou skupin identifikovaných v Jerichu. To by mohlo podle autorky důležité diplomové práce o nejstarší keramické produkci Libanonu, Emmy Boynton⁶⁵, hovořit o projití a usazení skupiny lidí stejného původu těmito dvěma místy. Další silné podobnosti je možné pozorovat

⁵⁸ <http://ancientneareast.tripod.com/143.html>.

⁵⁹ <http://ancientneareast.tripod.com/143.html>.

⁶⁰ Demand (2011), s. 39.

⁶¹ Nigro (2007), s. 5.

⁶² <http://ancientneareast.tripod.com/143.html>.

⁶³ Boynton (1960), s. 106.

⁶⁴ Prosecký (1999), s. 58.

⁶⁵ Boynton (1960), s. 111.

s hornoegyptskou badárskou kulturou⁶⁶, která má zřejmě kořeny na několika místech a jedním z nich by pak mohla být i Levanta.⁶⁷ Jistou analogii vidí Boynton⁶⁸ i s dolnoegyptskou kulturou El Omari, a v deltě Nilu se koncentrující merimidskou kulturou. Právě přes ně by se také mohly levantské prvky do Horního Egypta dostat.⁶⁹ To už bychom se však posunuli do pozdního neolitu. Na počátku byboského neolitu vyznívají vztahy s vnějškem spíše sporadicky. Podle analýzy nalezeného obsidiánu byla osada v nějakém druhu kontaktů s Anatólií.

V 6. tisíciletí je konečně hladina moře v okolí tak vysoko, aby Byblos i další později typické přímořské lokality v Syropalestině mohly sloužit jako přístavy. Doklady o námořním obchodu v této době zatím nemáme, ale v malé míře by nás nepřekvapily.⁷⁰ „Oproti velkým říčním civilizacím je Levanta často charakterizována roztržitou krajinou postrádající konkrétní jednotící ekologický prvek. Nicméně pro obyvatele pobřežní zóny bylo moře právě takovým rysem, s fyziografickým uspořádáním, které ovlivnilo jižní Levantu velmi podobným způsobem jako ostatní středomořské pobřežní regiony.“⁷¹

Doklady o pravidelných vodních přechodech v širší oblasti východního Středomoří poskytuje z doby zhruba 11 000 let př. Kr. jeskyně Frankthi na Peloponésu, jejíž mezolitické vrstvy vydaly obsidián pocházející z ostrova Milos. Jeho dlouhodobé vyčerpávání vyžadovalo i před nástupem oteplení v holocénu opakované překonávání minimálně 20 km. Zhruba tehdy se také usídlila první skupinka lidí na Kypru. Přestože v tomto případě šlo zřejmě o nárazový přesun, vyžadoval skoro 30 hodin na moři, což „zvyšovalo šanci, že někteří levantští lovci a sběrači zahrnuli mořeplavbu mezi svůj repertoár aktivit“⁷². Na konci 7. tisíciletí pak minimálně podobné kapacity museli prokázat iniciátoři dlouhodobé kolonizace Kréty a jejich plavidla. „Početní úspěch kolonizačního procesu naznačuje, že lodě schopné převážet značný náklad nebyly podél pobřeží severní Levanty výjimkou“⁷³, a stejnou cestou se zhruba tehdy, nebo o něco později z Předního východu do Evropy zřejmě postupně dostaly i prvotní znalosti o pěstování plodin.⁷⁴ O brzkém pohybu dále od břehů svědčí také nálezy kostí hlubokomořské

⁶⁶ *Tamtéž*.

⁶⁷ Shaw (2010), s. 57-58.

⁶⁸ Boynton (1960), s. 111-112.

⁶⁹ *Tamtéž*, s. 58.

⁷⁰ <http://ancientneareast.tripod.com/143.html>.

⁷¹ Marcus (2002), s. 403.

⁷² *Tamtéž*, s. 405.

⁷³ *Tamtéž*.

⁷⁴ <http://news.sciencemag.org/archaeology/2014/06/first-farmers-were-also-sailors>.

ryby Ostence šedého a kosterní modifikace typické pro veslaře v podmořském nalezišti Atlit Yam na území dnešního Izraele.⁷⁵

Na začátku 5. tisíciletí před Kristem se bybloská osada výrazně zmenšuje a zabírá maximálně 1500 m² v prohlubni mezi pahorky, nedaleko sladkovodního pramene. Domy mají nyní dvě místnosti. Funerální praktiky navazují na předešlé období, ale objevují se novinky v podobě hromadných a druhotných pohřbů včetně ukládání lebek na určitá místa ve vesnici. Kamenná industrie odráží intenzivnější zemědělství na úkor lovu, a téměř jednu její pětinu tvoří sekyry, šídla, dlátka a další dřevozpracující nástroje. Keramika navazuje na předchozí, ale je pečlivěji vypálená i finálně ošetřená. Ozdoby jsou redukovány na korálky z kamene, kostí a mušloviny.⁷⁶

Kontakty s okolím se zatím stále nejeví příliš intenzivní, avšak zasahují dále. Kromě nálezů malované mezopotámské keramiky a obsidiánu pocházejícího od jezera Van můžeme hovořit o těsnějším spojení s vnitrozemskou Sýrií a Palestinou.⁷⁷

Pozdní neolit, datovaný zde od 2. čtvrtiny 5. tisíciletí do jeho konce, je svědkem celkového úbytku obyvatel v Levantě. Bybloská komunita je na tom ale početně lépe než v předcházejících třech stoletích a soustřeďuje se nyní na ploše asi 1,5 hektaru ještě blíže k prameni. Kolem celkově větších, často dvou až třípokojevých domů se nacházejí pracovní areály se skladovacími jámami. Na základě jejich různé velikosti a vybavení si můžeme všimnout prvních znaků sociálního rozvrstvení.⁷⁸

Pohřbívání do velké míry pokračuje stejně, ale mizí druhotné pohřby a vysoce postavení jsou ukládáni do vydlážděných hrobů. Nástroje k práci se dřevem již tvoří asi 36% všech kamenných nástrojů.⁷⁹ Kromě toho se již rozvíjí i zpracování textilií, později tak typické pro celou Foinikii.⁸⁰

Přestože, částečně jistě díky nevhodně zvolené exkavační metodě, nejsou v neolitu přímo z Byblu k dispozici žádné jasnější doklady o aktivitě na otevřeném moři nebo čilých dálkových kontaktech obecně, v rámci předovýchodního „celku“ o tomto období spolu s částí toho následujícího, označovaného v Byblu Dunandem jako eneolit, můžeme říci, že „...je to

⁷⁵ Marcus (2002), s. 405.

⁷⁶ Aubet (2013), s. 206.

⁷⁷ *Tamtéž.*

⁷⁸ *Tamtéž.*

⁷⁹ *Tamtéž*, str. 207.

⁸⁰ Moscati (1988), s. 28.

historická epocha prvních mimořádně rozšířených archeologických kultur, jehož nositelé udržovali nezřídka pravidelné styky na vzdálenosti měřitelné stovkami kilometrů od Středozemního moře až po území při střední části Perského zálivu.⁸¹ Kromě dobře známých pokroků v zemědělství a dokonalejšího využívání přírodních materiálů se také „rozšiřují dálkové spoje a urychluje se pohyb hmotných a zjevně i nehmotných lidských výtvorů. Objevují se první doložitelné dopravní prostředky (lodě). Rozvíjí se i sféra umělecké tvorby a bezpochyby se proměňuje i duchovní profil společnosti. Lze předpokládat vznik a zobecnění jednotného a sourodého chápání prostoru, jeho členění a hierarchizace a snad i časových kategorií.“⁸²

3.2 Byblos v chalkolitu a kulturní kontakty

Úplná shoda ohledně přesné datace chalkolitu v Levantě nepanuje, avšak často je, minimálně v pobřežní oblasti tímto termínem označována většina 4. tisíciletí.^{83 84} Přestože je v současnosti tento termín používán více⁸⁵ než podle různých autorů s ním více či méně se kryjící⁸⁶ perioda označovaná jako eneolit, v Byblu byl jeho vrchním archeologem Dunandem k pokrytí dějin 4. tisíciletí použit název eneolit, dělený dále na raný a pozdní⁸⁷ (*Énéolithique Ancien* a *Énéolithique Récent*)⁸⁸, časově zahrnující také počátek palestinské rané doby bronzové.

Přestože stejně jako u ostatních period bybloských dějin se pokusy o rekonstrukci zdejšího chalkolitu a zejména o jeho přesnější dataci musejí potýkat se špatnou dokumentací nebo nekompletně zveřejněnými sbírkami a zatím také s absencí dostatečného množství radiokarbonových dat, poskytuje tato lokalita těžiště informací o chalkolitu na pobřeží Libanonu vůbec. To je dáno hojností a rozmanitostí architektury i korpusu pohřbů a pohřebního zboží v Byblu, ale také zatím malým množstvím do příslušných vrstev odkrytých libanonských nalezišť i metodami exkavace používanými na začátku 20. století a špatnou konzervací pozůstatků.⁸⁹

⁸¹ Prosecký (1999): s. 92.

⁸² Prosecký (1999), s. 92.

⁸³ Gilead (1988), s. 399.

⁸⁴ Artin (2010), s. 75.

⁸⁵ *Tamtéž*.

⁸⁶ Rozdíly v časových zařazeních a rozpětích např. Nigro (2007), s. 8 vs. Artin (2010), s. 75 a Gilead (1988), s. 397-443.

⁸⁷ Toto dělení se vyskytuje např. v Aubet (2013), s. 208-212.

⁸⁸ Nigro (2007), s. 3.

⁸⁹ Artin (2010), s. 74-75.

Chalkolitické osídlení navazuje zřejmě⁹⁰ bez přerušení⁹¹ na předchozí neolitické a doklady z jeho první fáze, přesněji datované mezi rok 3800 a 3500 před Kristem, jsou oproti následujícímu období pozdního eneolitu spíše skromné. To se odráží i v počtu přiřaditelných pohřbů – 78 oproti 1680 datovaných do pozdější fáze⁹² (zbytek z celku čítajícího 2097 hrobů⁹³ je zřejmě bez přesnější časové klasifikace). Domy jsou kamenné, na počátku pravoúhlé, s rohy zvenčí zaoblenými a mají jen jednu místnost, avšak jsou relativně rozlehlé.⁹⁴ V porovnání s neolitem stojí příbytky dále od sebe a vznikají tak mezi nimi větší prázdné prostory, jejichž funkce mohla být různá⁹⁵ Tehdy také můžeme častěji narazit na příbytky s kruhovým a oválným půdorysem, které se zde jako jedny z prvních v Levantě objevují už v 5. tisíciletí př. Kr.⁹⁶ a které později, v 2. eneolitické fázi, početně převáží nad rektangulárními, a pohřební zvyk ukládání jedinců do nádob se rozšiřuje i na dospělé⁹⁷

Od poloviny 4. tisíciletí pak i přes velkou plynulost v osídlení dochází k celkem výrazným transformacím, a toto období je tak uvnitř bybloského chalkolitického horizontu až do akumulace elementů předznamenávajících blížký přechod do městské fáze označeno přívlastkem *Récent*, neboli pozdní.

Osada tehdy prosperuje a výrazně roste, což dokládá již zmíněný rapidní nárůst pohřbů, rozprostírá se na celém povrchu západního, vyššího kopce a kolem prolákliny s pramenem, u něhož pro rostoucí potřeby obyvatel vzniká umělá struktura, a zasahuje také na nižší pahorek, upravovaný pomocí teras.⁹⁸ Domy mají kruhové, apsidální, ale stále též pravoúhlé a oproti předchozím obdobím vnitřně členitější půdorysy.⁹⁹ Zesnulí jsou i nadále, stejně jako v ostatních soudobých libanonských pobřežních enklávách, ukládáni většinou v nádobách pod zem do prostoru mezi tato obydlí a v nevelkém procentu případů jsou nalézáni i přímo pod nimi nebo v jejich bezprostřední blízkosti.¹⁰⁰ Hroby nyní zaznamenávají určitou úroveň sociálního rozvrstvení a nejbohatší z nich obsahují nádoby s obětinami, korálky z karneolu, objekty ze zlata a slonoviny, například figurky z počátků nakadského období v Egyptě, dále

⁹⁰ Dunand byl jiného názoru, viz zmínka v Boynton, E. (1960), s. 112.

⁹¹ Aubet (2013), s. 209.

⁹² *Tamtéž*, str. 210.

⁹³ Artin (2010), s. 75.

⁹⁴ Steiner, Killebrew (2013), s. 215.

⁹⁵ *Tamtéž*.

⁹⁶ <http://bcfj.revues.org/256>.

⁹⁷ Nigro (2007), s. 7.

⁹⁸ *Tamtéž*, str. 22.

⁹⁹ Aubet (2013), s. 209.

¹⁰⁰ Artin (2010), s. 75.

stříbrné a nyní i měděné předměty,¹⁰¹ symbolizující „významnou inovaci výrobního a směnného systému v Levantě během 4. tisíciletí, který hluboce ovlivnil následující rozvoj protourbánní ekonomiky“,¹⁰² a dokládající „další růst bybloských socio-ekonomických schopností, naznačující zavedení pravidelné směny místního zboží za měď“¹⁰³. V tomto případě se však jedná především o dýky a rybářské háky, materiálem pro výrobu většiny náradí zůstává pazourek.¹⁰⁴ Stříbro bylo nalezeno ve velkém množství, a to zejména ve formě různých ozdob, stejně jako mnohem vzácněji se objevující zlato. Přes relativní hojnost kovových předmětů v pozdně chalkolitických hrobech nebyly v Byblu z tohoto období objeveny žádné pozůstatky hutnického nebo kovo zpracujícího průmyslu, proto nejen samotné materiály, ale zřejmě i hotové výrobky zde nalezené jsou výsledkem obchodních aktivit s Palestinou, Anatólií, Egyptem¹⁰⁵ a možná i Kyprem.¹⁰⁶

Keramika nalezená v pohřebních i sídlištních kontextech vykazuje do velké míry podobnosti s produkcí palestinského vnitrozemí, zastoupenou například poháry s vysoce posazenými uchy, mísami, lahvemi a džbány s vysokým hrdlem, nádobami dvojitých či malých kulovitých forem, nebo kusy s převráceným okrajem. Naproti tomu bybloské nádoby s podstavcem zdůrazňují pojítka s pobřežím. Mnoho velkých keramických skladovacích nádob - jak uvedeno výše, pravděpodobně druhotně využívaných pro funerální praktiky - ukazuje na rostoucí schopnosti shromažďovat přebytky¹⁰⁷, zdůrazněnou zde navíc otisky pečeti na uchách, napovídajících počátky využívání administrativních praktik.¹⁰⁸ Motivy některých z těchto razítek, nalezených také samostatně v hliněných kamenných a kostěných verzích se podobají kusům známým z glyptiky mezopotámské, íránské a severo-syrské, jiné ukazují na dlouhou místní tradici.¹⁰⁹ Na nádobách se také někdy objevují zbytky piktografického umění, naznačujícího kontakt s hornoegyptskou gerzeanskou kulturou, dalším stádiem tamního nakadského období.¹¹⁰

Kromě zlatých a slonovinových předmětů a vlivu v keramice je egyptský vliv v tomto období zjevný také v některých kategoriích kamenné produkce. Jedná se zejména o hlavice žezel

¹⁰¹ Aubet (2013), s. 209-210.

¹⁰² Nigro (2007), s. 31.

¹⁰³ *Tamtéž*.

¹⁰⁴ Steiner, Killebrew (2013), s. 219-220.

¹⁰⁵ *Tamtéž*, s. 220.

¹⁰⁶ Nigro (2007), s. 31.

¹⁰⁷ *Tamtéž*, s. 24-25.

¹⁰⁸ *Tamtéž*, str. 10.

¹⁰⁹ Teissier (1987), s. 42-43.

¹¹⁰ Boynton (1960), s. 113

hruškovitého a kulovitého tvaru a čtvercové i podlouhlé palety, vlastněné příslušníky bybloské nobility jako symboly statutu, a dále o kamenné nádoby se směrem nahoru zvonovitě se otevírajícími stěnami, které připomínají schematicky znázorněný lotosový květ. Podobné egyptizující artefakty můžeme nalézt také v soudobé kultuře Palestiny¹¹¹

Chalkolitické pohřebiště jako celek zahrnující obě dvě části období eneolitu je pramenem podstatné části dostupných informací o tehdejší životě Byblosanů. Přesto bylo jako výstup hlavního archeologického výzkumu popsáno jen 24% pohřbů. Nedávno se proto francouzská badatelka Gassia Artin pokusila o revizi dostupných, ale nezveřejněných dokumentů a pohřebního materiálu, a na jejich základě také o případné dokreslení tehdejších socioekonomických poměrů. Antropologická studie ani detailnější charakteristika společnosti bohužel stále nebyla možná, avšak kromě již výše do textu zakomponovaných údajů se podařilo například zjistit, že většina jedinců byla pohřbena samostatně - jen v 6% hrobů jich bylo nalezeno více, v některých případech šlo o rodiče s dítětem. Depositární nádoby měly různé tvary včetně vejcovitých, kulovitých či protáhlých, červený až hnědočerný povrch a na zhruba třech procentech z nich se vyskytovaly tři typy dekorací: zářezy ve formě horizontálních prýmků, linek a vzorů rybí kosti, reliéfní zdobení a otisky pečetí se znaky a zvířecími motivy na uchách a bocích.¹¹²

Velikosti nádob se pohybovaly mezi 0,2 a 1,95 metry, a zřejmě podle váhy jedince se nacházely položené v zemi horizontálně či vertikálně. Zesnulí byli do nádob umístěni patrně skrze postranní veliký otvor vytvořený kamenným nástrojem, což by naznačovalo znovupoužití původně skladovacích nádob, ačkoliv některé vznikly též narychlo přímo pro pohřeb. Jen jedna pětina těl se nacházela ve skrčené pozici. Hroby se nacházejí po celém nalezišti, s největší koncentrací na západě a jihu, a devět jich bylo objeveno v jeskyni.¹¹³

Celkově pohřební zboží v nádobách čítalo přes 3500 kusů a tvoří jej kamenné, kostěné a kovové artefakty a nástroje, keramika a ozdoby, kterým Gassia Artin vydělila samostatnou kategorii. Největší procento tvoří keramika, která naznačuje specializovanou výrobu a možnou rituální funerální funkci. Kamenné artefakty jsou zastoupeny nádobami, palicemi a leštěnými oblázky z čediče a vápence, ale tvoří jen velmi malou část výbavy, stejně jako funkční kostěné a slonovinové předměty - šídla, jehlice, čepele či kalichy, anebo kovové nářadí a zbraně. O něco početnější je otloukaná a broušená industrie z kamene - pazourku a

¹¹¹ Nigro (2007), s. 33-34.

¹¹² Artin (2010), s. 75 – 77.

¹¹³ *Tamtéž.*

výjimečně z obsidiánu. Ovšem slábnoucí koncentrace kamenných a kostěných výrobků na později osídlených místech naleziště napovídá zavedení kovu v pokročilejším stadiu chalkolitu.

Umělecké objekty a ornamenty byly často nalezeny spolu s dětskými pohřby a tvoří až 35% pohřební výbavy. Reprezentují je lidské a zvířecí plastiky, amulety, náhrdelníky, náramky, přívěšky a korálky různých tvarů ze stříbra, vápence, karneolu, kosti, slonoviny, mušle či obsidiánu, některé z nich se stříbrnými a zlatými aplikacemi a dále pečetě ve formě razítek i válečků.

Koncem 2. eneolitické fáze dochází opět k některým důležitým změnám. Po dokončení základní prostorové organizace osady akcelerované terasovitými a hraničními zdmi vzniká poblíž pramene zřejmě první kultická stavba s posvátným okrskem, tzv. Enciente Sacrée s přilehlou dlážděnou ulicí. Patrně kvůli dalšímu růstu osady jsou preferovány stavby s rektangulárním půdorysem, jejichž rohy bývají zvenčí zaoblené,¹¹⁴ a inovací je pak několik budov s plánem apsidálním s možná jinou než čistě obytnou funkcí.¹¹⁵ Rozvinuté úpravy podlah a kamenné instalace sloužící ke zpracování plodin reflektují pokroky v domácí zemědělské produkci, se kterými patrně souvisí zavedení válečkových pečetí.¹¹⁶

Ačkoliv se osada nevyvíjela minimálně během 1. poloviny 4. tisíciletí s očekávanou rychlostí oproti slibnému období předchozímu, docházelo k pokrokům¹¹⁷, které nakonec vedly k podstatným změnám v místním společenském uspořádání, a mezi ostatními soudobými nalezišti Syropalestiny, jejíž vývoj v chalkolitu je tolik důležitý pro porozumění pozdějšímu vzniku měst a tedy i současné civilizace, Byblos vyniká zejména hojností architektonických struktur a charakterem pohřebního zboží, svědčících, na rozdíl od ostatních, převážně rurálních sídlišť v oblasti o jisté úrovni sociálního rozvrstvení a zapojení se do dálkového obchodu¹¹⁸ a „představuje tak prominentní kulturní obzor“¹¹⁹

Velmi nápomocný tomuto stavu byl patrně fakt, že spolu se zintenzivňující se výměnou hmotných statků docházelo zejména mezi Levantou a Anatólií ve 4. tisíciletí také ke sdílení know-how, jako je použití hrnčířského kruhu nebo prismatických ostří, umožňujících

¹¹⁴ Pozor na terminologii: Někteří badatelé upřednostňují pro tento typ půdorysu termín „kurvilineární“ – zmiňuje se o tom např. <http://bcfrj.revues.org/256>.

¹¹⁵ Nigro (2007), s. 26.

¹¹⁶ *Tamtéž*, s. 11.

¹¹⁷ *Tamtéž*, s. 7.

¹¹⁸ Gilead (1988), s. 426-427.

¹¹⁹ Nigro (2007), s. 7.

produkcí standardizovanějších výrobků.¹²⁰ Tyto skutečnosti můžeme vnímat „v termínech rozšířené pozitivní reakce na technologickou inovaci, která nabízela užitečný nárůst efektivity v rámci klíčového elementu soběstačné společnosti.“¹²¹

4 UKOTVOVÁNÍ EGYPTSKÉHO SPOJENÍ A PŘEMĚNA VESNICE V MĚSTO

4.1 Role v přenosu mezopotámských prvků do Egypta

Nápadný pokrok ve vývoji osady od poloviny 4. tisíciletí mohly mít také již tehdy částečně na svědomí kontakty s Egyptem,¹²² jejichž intenzita je relativně dobře doložená o několik století později, v době Staré říše.¹²³ Je obtížné určit, kdy přesně tyto vztahy začaly, avšak na základě repertoáru pozdně chalkolitického pohřebního zboží je možné uvažovat o tom, že byl Byblos v polovině 4. tisíciletí zapojen do jedné z alternativních tras, jimiž se mohly do Egypta dostávat tolik diskutované mezopotámské vlivy, které údajně přispěly ke vzniku a centralizaci egyptského politického celku.¹²⁴

V současné vědecké obci panuje převážně shoda názorů ohledně jisté akcelerační role prvků převzatých z urucké kultury ve sjednocující fázi dějin starověkého Egypta, i když se liší názory na její míru. Těchto elementů si můžeme povšimnout v egyptské ikonografii a architektuře, ale též u technologicko-procesuálních mechanismů a nástrojů doby pozdně předdynastické a raně dynastické. Jedná se například o motivy sumerského a elamského původu, jako jsou okřídlení gryfové, pán či krotitel zvířat, panteři s hadími hlavami a propletená zvířata, známá hlavně z mezopotámské a súske glyptiky, objevující se na rukojetích nožů z Gebel el-Araku a Gebel el-Tarif, na malbách z hrobky v Hierakonpoli nebo kamenných paletách ze stejného města, o monumentální cihlovou architekturu s výklenky nebo pečetní válečky.¹²⁵

K rozšíření zmíněných komponentů došlo patrně v souvislosti se severně, podél Eufratu namířeným šířením kolonií a tudíž i vlivu jihomezopotámské náplavové oblasti, odehrávající se zhruba od poloviny 4. tisíciletí souběžně s pozoruhodným růstem a vývojem organizace tamních mateřských měst, v čele s famózním Urukem. Toto osidlování změnilo během pár stovek let podobou z malých záchytných bodů v řídce osídlených oblastech a enkláv

¹²⁰ Philip (2002), s. 220.

¹²¹ *Tamtéž*.

¹²² Prag (1986), s. 59-74.

¹²³ Sowada (2009) – celá práce.

¹²⁴ Joffe (2000), s. 2, 4.

¹²⁵ *Tamtéž*, str. 1-4 nebo Aubet (2013), s. 208.

v existujících městech v severní Sýrii a jihovýchodním Turecku až po velká opevněná centra jako Habúba Kabíra nebo Džebel Arúda. Motivací pro dotyčné aktivity bylo patrně zajištění doma nedostupných surovin jako je kámen, kov či dřevo, které se vyskytují především v hornatých krajinách.¹²⁶

Dlouho se předpokládalo, že urucký kolonialismus se odehrál v jedné koherentní etapě na přelomu 4. tisíciletí, avšak výstupy semináře „Mezopotámie v éře formování státu“ pořádaného na konci 90. let School of American Research v Santa Fe implikují minimálně dvoufázové osidlování trvající 400 – 600 let, což by vysvětlovalo dlouhou prodlevu mezi prvními zjištěnými komponenty kultury Uruku v Egyptě spadajícím do období Nakady II a představením cihlových fasád dekorovaných výklenky v raně dynastické architektuře.¹²⁷

Okolo roku 3400 př.Kr. tak zřejmě začíná první etapa projekce urucké kontroly, která se zatím nevyznačuje komplexní sítí velkých nalezišť. Také nakadská kultura původem z Horního Egypta se rozšiřuje i na sever do Delt, avšak nezdá se, že by již došlo k politickému sjednocení většího území, a proto dochází zatím spíše jen k absorpci některých ikon, prvků na nádobách a k uvedení, ale ještě ne systematickému používání pečetních válečků.¹²⁸ Objevuje se také lapis lazuli, doklad spojení se středoasijským Badachšánem, které bylo vedeno přes Mezopotámii.¹²⁹

Druhá fáze by se pak měla odvíjet zhruba od doby kolem sjednocení Horního a Dolního Egypta, tedy okolo 31. století př.Kr. Elitám, pokoušejícím se o integraci v údolí Nilu se nyní velmi hodily administrativní i ideologické nástroje, které se navíc zviditelnily intenzivnější uruckou kolonizací Syro-anatolského regionu. Také Egyptané mají nyní své kolonie, a to v Palestině, i když ne tak masivních rozměrů¹³⁰. Dochází k přenosu širšího repertoáru prvků a jejich plánovitému zapojení do prostředí za účelem snadnější kontroly lidských myšlenek a produkce. Jeden z nejvýraznějších převzatých rysů, cihlovou architekturu s nikami, můžeme najít na serechách, symbolech majestátu ve formě palácového průčelí či fasády pod ikonou sokolího boha Hora s uvnitř vepsaným královským jménem, ale též u dvorských staveb a na slonovinových truhlách a intarziích.¹³¹ Obzvláště pak nadchází čas na aplikaci technologií, procesů nebo strategií, jako je odměňování alkoholickými nápoji nebo zapojení válečkových

¹²⁶ Wengrow (2006), s. 135-137.

¹²⁷ Joffe (2000), s. 1.

¹²⁸ *Tamtéž*, str. 2.

¹²⁹ Prosecký (1999), s. 205.

¹³⁰ Marfoe (1987), s. 25-35.

¹³¹ Joffe (2000), s. 2.

pečetí do administrativy. Například kvůli stejnému významu některých raných symbolů se uvažuje také o mezopotámské inspiraci při vzniku egyptského písenného systému.¹³²

Podobnosti mezi těmito ranými civilizacemi by se našlo dost, avšak nedá se říci, že by Mezopotámie dala přímo vzniknout egyptskému státu, i když zanedbatelný její přínos asi není. Použití převzatých komponentů tak patrně stimulovalo vývoj, k němuž bylo v Egyptě nakročeno. Egyptané je mixovali s vlastními vynálezy, motivy a technologiemi, zasazovali je do domácích kontextů tak, aby posilovaly a parafrázovaly královskou moc.¹³³ Egypt se tak stal „jednou z mnoha společností, v nichž dálkové kontakty podpořily vznik místních hierarchií.“¹³⁴

Trasy, kterými se mohly urucké prvky do Egypta dostat, jsou předmětem diskuzí, uvažuje se o suchozemském cestování přes Palestinu, námořním přes Rudé moře či rovněž mořské cestě z levantského pobřeží,¹³⁵ kde jsou nejvíce skloňovanými uzlovými body Ugarit nebo právě Byblos. Tento poslední směr je poslední dobou považován za nejpravděpodobnější, minimálně co se týče přenosu do oblasti nilské delty, ačkoliv archeologické evidence naznačující vazby s jižní Mezopotámií není z oblasti na západ od Eufratu a podél Středomořského pobřeží mnoho, obzvláště zarážející se jeví nedostatek pojítek keramických.¹³⁶

Příčinou může být pouze prosté neobjevení příslušného materiálu, umocněné neuspokojivým stavem výzkumů v regionu severu Levanty, ale také je vysvětlitelné tak, že samotní infiltrační činitelé nemuseli nabývat velkého počtu či rozměrů, a zprostředkující levantská oblast neprocházela takovým druhem vývoje, který by ji přiměl tehdy předávané mezopotámské elementy výrazněji zakomponovat do vlastní kultury, a navíc díky napojení na vlastní směnné okruhy minimálně od 1. poloviny 4. tisíciletí (o kterých svědčí nekeramická evidence) nebyla na urucké síti závislá.¹³⁷ Přestože v rámci Levanty se Byblos zdá vykazovat nadprůměrnou úroveň společenské stratifikace,¹³⁸ oproti soudobým nalezištím v jihovýchodní Anatolii nebo Egyptě je celkové procento zdejších elit oproti zbytku populace i jejich bohatství nevelké, a

¹³² *Tamtéž*, s. 3.

¹³³ *Tamtéž*, s. 3.

¹³⁴ Wengrow (2006), s. 142.

¹³⁵ Joffe (2000), s. 4.

¹³⁶ Philip (2002), s. 208.

¹³⁷ Philip (2002), s. 207-235.

¹³⁸ Např. Gilead (1988), s. 429, Aubet (2013), s. 212.

urucké vymoženosti, jako je například jednoduchá, masově produkovaná keramika nebo použití pečeti v centralizované administrativě se tak zatím zdají být nevyužitelné¹³⁹

Jasně doklady pro účast Byblu na mezopotámsko-egyptském zprostředkování tak zatím nejsou k dispozici, avšak přítomnost uruckých kolonií v Horní Mezopotámii a Sýrii a pozůstatky jejich vlivu v syrské stepní zóně napojující se na karavanní cestu do Středomoří¹⁴⁰ a současně nedostatek mezopotámských vlivů ve vnitrozemí západní Sýrie, intenzifikace námořních spojení mezi Ugaritem, Byblem a pobřežím Palestiny¹⁴¹ v inkriminované době spolu s existencí západodeltských přístavů, situovaných pro bezpečnou plavbu na sever od Sinaje¹⁴² a s přítomností cedrového a cypřišového dřeva a vonných pryskyřic v Egyptě od prvních období Nakady¹⁴³ podpořenou prokazatelnými pojiťky mezi Byblem a Egyptem v období Staré říše¹⁴⁴ napovídá, že tyto kontakty byly „pravděpodobně vedeny po moři přes lokality v severní Levantě jako Byblos a možná Ugarit“,¹⁴⁵ i když se to zřejmě dělo nepřímou a v nevelkém množství. Ve světle uvedených informací ale „pozice a funkce přístavu Byblos nepochybně získává novou dimenzi“¹⁴⁶

4.2 Počátky urbanizace Byblu a egyptské kolonie v Palestině

Za akcelerace vývoje podpořeného dálkovým obchodem se tedy bybloská osada koncem 4. tisíciletí počíná transformovat v město. Mezi hlavní znaky tohoto procesu zde patří stavba obydlí rektangulárního půdorysu shlukujících se obvykle kolem společných centrálních dvorů vybavených různými instalacemi, dále ustanovení hranic, nyní zahrnujících oba kopce i přístavy, jež jsou doplněné umělými strukturami tak, aby lépe sloužily zájmům směny. Centrum s kultickou architektonickou složkou, případně soukromý a veřejný areál, jsou již definovány. Činnosti, které k této proměně přispívaly, byly patrně řízeny nějakou vládnoucí institucí nebo elitou.¹⁴⁷ Jak a kdy přesně se tato elita objevila, je otázkou, nicméně zajímavý je například názor, že její vzestup mohl být spojen právě s prvotní kontrolou klíčových pozic v dálkovém obchodě a schopností reagovat na požadavky vzdálené poptávky¹⁴⁸

¹³⁹ Philip (2002), s. 224.

¹⁴⁰ *Tamtéž*, str.212, nebo Aubet (2013), s. 209.

¹⁴¹ Philip (2002), s. 207-235.

¹⁴² Marcus (2002), s. 404.

¹⁴³ Aubet (2013), s. 210.

¹⁴⁴ Např. Philip (2002), s. 219 nebo Sowada (2009) – celá práce.

¹⁴⁵ Joffe (2000), s. 2.

¹⁴⁶ Aubet (2013), s. 209.

¹⁴⁷ Nigro (2007), s. 34-35.

¹⁴⁸ Marfoe (1987), s. 25-35.

Zhruba v době počínající urbanizace Byblu jeho zatím zřejmě příležitostný obchodní partner Egypt vyvíjí čím dál tím intenzivnější aktivitu v jižním Kenánu, založenou původně na standardní reciproční výměně komodit, která vrcholí v období kolem sjednocení Horního a Dolního Egypta založením administrativních center se silnou egyptskou přítomností téměř koloniálního, i když zřejmě mírového charakteru v Tell es-Sakanu, En Besoru a Tel Ma'ahazu. Pro tuto skutečnost svědčí například architektura nebo otisky pečeti¹⁴⁹, na mnoha dalších soudobých lokalitách v oblasti zasahující až na sever k Lodu nedaleko moderního Tel Avivu se pak objevuje egyptská nebo egyptizující keramika a nástroje.¹⁵⁰ Mezi dovážené komodity, ať už přímo z území kolonizovaného, anebo díky zdejšími pozicím snadněji dosaženého, o něco severnějšího, patřilo patrně víno a olivový olej, dále pak dřevo z některých jehličnanů, či k balzamování používaná pryskyřice a bitumen. Zdroje mědi v Aravě¹⁵¹ doplňovaly těžbu v minerálonosných lokalitách Východní pouště a na Sinaji, kterou zatím vládnoucí vrstva nebyla schopná kontrolovat trvale.¹⁵² Právě fakt, že nejen ke sjednocování a prvotnímu ukotvování se raného egyptského státu, ale také ke zvětšování sociální rozdílu¹⁵³ docházelo takřka přímo úměrně se sílením těchto aktivit¹⁵⁴, je dalším dobrým důvodem pro akceptování role mezinárodního obchodu na utváření se prvních organizovaných společností. „Tento sdílený kontrast mezi nížinnými říčními pánvemi, umožňujícími bohaté zemědělské přebytky a cestování po vodě, a přílehlými periferiemi zásobenými rudnými a minerálními ložisky byly hlavním faktorem při vzniku nejranějších států na světě, který se odehrál souběžně, ačkoliv se značně odlišnými výsledky, v Egyptě a Mezopotámii během pozdního 4. tisíciletí“¹⁵⁵

Kromě toho, že jakákoliv interakce přenáší impulsy nehmotného nebo nedefinovatelného charakteru, jejichž důsledky se mohou promítnout do fyzického světa, aniž by byl jejich původ zpětně vystopován, mohlo být dovážené, místně nedostatkové a tedy luxusní zboží v kombinaci se strategií okázalého předvádění využíváno jako odměna a k zajišťování si věrnosti potenciálních poddaných, a tudíž k tvorbě silného dvora i rekrutu fyzických sil, ať už pracovních nebo vojenských, a dále k organizaci práce. Přísun některých typů materiálů

¹⁴⁹ Wilkinson (1999), s. 128-131.

¹⁵⁰ Sowada (2009), s. 28.

¹⁵¹ Wengrow (2006), s. 138.

¹⁵² *Tamtéž*, str. 147.

¹⁵³ Sowada (2009), s. 26.

¹⁵⁴ Marfoe (1987), s. 26.

¹⁵⁵ Wengrow (2006), s. 14.

materiálů pak mohl stimulovat technologický pokrok nebo velkolepé stavební projekty, opět působící na mysl obyvatel. Tím vším mohla být vnitřní diferenciací celků nastartována.

4.3 Změna orientace egyptské „zahraničně-obchodní“ politiky a její příčiny

Koncem 1. dynastie za vlády Džera nastává ve vztahu k jižní Palestině zlom. Egyptané se z jižní Palestiny fyzicky stahují a jejich vztahy s oblastí se mění opět na reciproční, odehrávající se nyní, vzhledem ke zdejší tvorbě komplexních společností v čele s vlastní elitou, na úrovni diplomatické. Také intenzita těchto vztahů slábne a do ohniska zájmů Egyptanů se nyní dostávají kontakty s Libanonem a Sýrií, a to především s Byblem. Ty budou pro obě strany zásadním aspektem jejich „zahraničních“ politik po následující dvě tisíciletí. Přestože jistá výměna zahrnující importy cedrů¹⁵⁶ zřejmě probíhala již dlouho před sjednocením Egypta, nyní nastal ten pravý čas na její plný rozkvět. Na základě revize archeologických dokladů doplněné o výsledky moderních vědeckých testovacích metod, kterou publikovala v roce 2009 australská egyptoložka Karin Sowada jako upravenou verzi své doktorandské práce¹⁵⁷ o obchodu mezi egyptskou Starou říší a východním Středomořím, se můžeme domnívat, že „velkokapacitní vztahy s Byblem nebo jeho okolím, založené na obchodu se dřevem, začaly v rané 1. dynastii a možná dříve“¹⁵⁸

Na otázku, proč a za jakých okolností k tomuto posunu došlo, opět asi neexistuje jasná odpověď. V této souvislosti se hodně hovoří právě o urbanizaci jižního Kenánu v čele s asertivní elitou. Ta mohla být spuštěna jak přítomností egyptského administrativního aparátu, který mohl místní, zřejmě částečně zakotvenou elitu inspiroval svým fungováním, ale také organizací místních pracovních sil potřebných k zajištění požadovaných komodit jím zastupované politiky, tak šířením ze severu Levanty a Mezopotámie. Dalším potenciálním aspektem spojeným se vznikem velkých, opevněných měst se zdají být pohyby kočovných skupin nebo přesuny obyvatel v oblasti.¹⁵⁹ Existuje zde však i možnost, že popudem k plnému rozvinutí těchto událostí bylo právě uvolnění pole působnosti ze strany Egyptanů, k němuž vedly například problémy vnitropolitické, či jiné faktory¹⁶⁰, rozebrané níže.

Přístup k lesním porostům velkých jehličnanů v zalesněných částech Palestiny, ale v malém množství i v severní Levantě v předcházejícím období patrně otevřel cestu stavbě lodí, kterými bylo možno později do Byblu a na zbytek syro-libanonského pobřeží za přijatelných,

¹⁵⁶ Nicholson, Shaw (2006), s. 349.

¹⁵⁷ <http://trove.nla.gov.au/work/32458713?versionId=39456698>.

¹⁵⁸ Sowada (2009), s. 10.

¹⁵⁹ Tamtéž, str. 34

¹⁶⁰ Marfoe (1987), s. 25-35.

i když zatím asi ne zcela výhodných podmínek doplout, a odtamtud pak postupně dopravovat čím dál tím větší množství dlouhých kmenů či trámů na stavbu bytelnějších lodí s větší přepravní kapacitou, které později podstatně zefektivnily námořní dopravu a způsobily její preferenci nad suchozemskou tam, kde to bylo možné.

Velké zásoby dřeva statných jehličnanů „prvotřídní kvality a širšího výběru“¹⁶¹, ke kterým skrze Byblos získal Egypt přístup, se, jak je již uvedeno výše, vyskytovaly především na svazích pohoří Libanonu, které se táhlo od jihovýchodního Turecka po severní Palestinu podél pobřeží Středozemního moře. Jeho východní „dvojče“, Antilibanon, bylo vydatně zalesněno též, ovšem přístup k němu byl od moře kvůli oddělujícímu údolí Beká po většinu délky o dost komplikovanější, a zejména zdejší klima neposkytovalo příznivé prostředí pro růst žádaných cedrů¹⁶², k jejichž dřevu se patrně vztahoval v egyptských textech frekventovaný výraz „š“¹⁶³. Jejich výskyt se zde¹⁶⁴ „omezoval“ na západní stranu Libanonského pohoří a nadmořskou výšku 1000 až 2500 metrů, kde se díky blízkosti moře úhrn ročních srážek pohybuje mezi 700 a 1500 milimetry¹⁶⁵, a kde „mlha a oblačnost během letních měsíců zpomalují vypařování.“¹⁶⁶ Bezpečnému ukotvení semen tu pak napomáhala vápenitá půda zpevněná podrostem silných listnatých stromů.¹⁶⁷ V tomto úseku je podnebí natolik příznivé, že zde mezi 1400 a 2200 metry nad mořem pravděpodobně cedry kdysi tvořily souvislý lesní porost od Tripolisu až po Sidon.¹⁶⁸

Jak bylo již zmíněno, Egypt sám nedisponoval takto kvalitními zdroji dřeva. Jeho zásoby se omezovaly na divoké druhy stromů s omezeným využitím a dále kultivované ovocné stromy, které byly poráženy, teprve když přestaly plodit.¹⁶⁹ Řídké porosty zpracovatelných dřevin se kvůli převážně měkkým a kroutícím se nebo krátkým kmenům v truhlářství hodily spíše na výrobu nábytku, nástrojů, hraček a dalších nepříliš velkých objektů nebo na obklady. Akácie,

¹⁶¹ Marfoe (1987), s. 27.

¹⁶² Mikesell (1969), s. 2-3.

¹⁶³ Sowada (2009), s. 194-195.

¹⁶⁴ Zásoby dřeva včetně jistého množství *cedru libani* se vyskytovaly také v Malé Asii, z nichž nejbliže Egyptu i Byblu bylo pohoří Amanus, ovšem vzhledem k pravděpodobnému množství tehdy dostupnému jižněji, by se pro Egypt zřejmě jednalo o namáhavý podnik. Tyto zásoby však byly využívány říšemi v oblasti Mezopotámie, viz např. Moorey (1994), s. 349-351.

¹⁶⁵ Mikesell (1969), s. 2.

¹⁶⁶ *Tamtéž*, str. 11.

¹⁶⁷ *Tamtéž*.

¹⁶⁸ *Tamtéž*, str. 10

¹⁶⁹ *Tamtéž*, str. 13

sykomory nebo tamaryšky mohly být využité na stavbu lodí¹⁷⁰ nebo stropů, ovšem menšího měřítka, než umožňovaly některé kmeny z dovozu.

Kromě věhlasných cedrů skýtaly libanonské svahy také zásoby borovic, dubů, jedlí a jalovců, uplatňujících se v monumentálních konstrukčních pracích, ale *cedrus libani* byl vysoce ceněn pro svou trvanlivost, intenzivní, nasládlou vůni, která zároveň odháněla potenciální zvířecí škůdce, i vizuální dojem, který způsobovalo růžovo-hnědé zbarvení a jemné a pravidelné buňky tvořící rovná a dlouhá vlákna, umožňující snadné zpracování včetně zabroušení povrchu s efektně hladkým výsledkem.¹⁷¹ Cedry mohou dorůstat do výšky 40 metrů, což je zřejmě ve starověku řadilo mezi jedny z nejvyšších stromů v oblasti, a šířky jejich kmenů se mohly blížit 3 metrům. Díky horizontálně rostoucím větvím u starších jedinců může být také původně kónická koruna cedru postupem času velmi široká.¹⁷² Kombinace těchto vlastností způsobila, že časem v představách zakořenil jako symbol majestátu, síly a dlouhověkosti¹⁷³. Využití našel kromě stavby lodí (kde byla výhodou také jeho nízká hmotnost, díky níž je zaměstnán při výrobě některých lodních prvků dodnes)¹⁷⁴ a architektury také ve výrobě nábytku, rakví nebo sarkofágů, a soch.¹⁷⁵ Pryskařice z *cedru libani* byla, ačkoliv možná ne tak často, vzhledem k její obtížné extrakci¹⁷⁶, spolu s mízou z ostatních voňavých jehličnanů zapojena do procesu mumifikace jako konzervant a k rituálním účelům, zaměstnána v medicíně a kosmetice, natíral se s ní nábytek, smolilo a dehtovalo a možná i lepilo.¹⁷⁷

Na počátku 1. dynastie, tedy z hlediska staroegyptské historie nedlouho před pozorovaným posunutím fokusu zahraniční politiky, poskytuje archeologie „zarážející doklady pro změnu v přístupech elity k smrti...s objevením se permanentních a velmi viditelných pohřebních monumentů v egyptské krajině.“¹⁷⁸ Tato změna jistým způsobem navazovala na základy elitní kultury zformované v předcházejícím období, a postupně se projevovala nejen ve stavbě komplexních funerálních struktur s bohatým vnitřním vybavením, ale také v rozpracování pohřebních a mumifikačních rituálů a technik. V každé z těchto složek byly uplatněny levantské importy.

¹⁷⁰ Shaw (2006), s. 367.

¹⁷¹ Shaw (2006), s. 367, <http://www.wood-database.com/wood-articles/wood-grain-texture/> a rozhovor s řezbářem Františkem Vítkem.

¹⁷² <http://www.arkive.org/cedar-of-lebanon/cedrus-libani/>.

¹⁷³ Mikesell (1969), s. 18.

¹⁷⁴ <http://www.lodninoviny.cz/stavba-a-udrba/clanky/stavba-a-ba/pro-lod-ze-deva99>.

¹⁷⁵ Nicholson, Shaw (2006), s. 367.

¹⁷⁶ Sowada (2009), s. 199.

¹⁷⁷ Sowada (2009), s. 198.

¹⁷⁸ Wengrow (2006), s. 226.

Do jaké míry byla tato transcendentální inklinace impulsem k rozvoji vztahů s Byblem a případně dalšími lokalitami na pobřeží střední a severní Levanty a do jaké míry pak spíše ve své pokročilé fázi důsledkem těchto spojení, je těžké definovat, ale velmi pravděpodobně spolu vydatně souvisely.

Dalším adeptem na podstatného činitele ve změně egyptské orientace se zdá být stříbro. Ceremoniální funkce, kterou disponovalo od chalkolitu, mohla být pro Egyptyany zajímavá sama o sobě. K té se však zřejmě připojil rapidní rozdíl mezi zásobami zlata a stříbra v Egyptě a v Asii, spolu s výrazným přísunem mědi od Nakady III, doloženým v elitních pohřebních kontextech, který zřejmě vedl ke ztrátě její vnímané hodnoty a touze po nové surovině s podobným, sociálně-hybným nábojem.¹⁷⁹ Státní monopol na jejich přísun mohl totiž být jedním z nejdůležitějších faktorů „ve schopnosti státu mobilizovat lidskou energii“¹⁸⁰

Zlatem disponoval díky dolům ve Východní poušti a Horní Dolní Nubii Egypt ve velkém množství a pravděpodobně jej také využíval jako platidlo za zboží dovezené z Levanty.¹⁸¹ Měď, získávanou částečně též z vlastních zdrojů, doplňovaly už v předdynastickém období zásoby z dolů na Sinaji i v jižní Palestině. Hrobka panovníka Djera z 1. dynastie obsahovala mimo jiné 700 měděných předmětů včetně 75 prutů.¹⁸² Též panovníka následující dynastie, Chasechemveje, doprovázelo na věčnost značné množství tohoto kovu, a v 5. dynastii z ní bylo dokonce vyhotoveno 380 metrů dlouhé potrubí v Sahureově pohřebním komplexu.¹⁸³

Stříbrem naopak oplývaly hornaté kraje Anatólie a vyskytovalo se i v pohoří Amanus.¹⁸⁴ Od 3. tisíciletí bylo postupně stále častěji využíváno jako měřítko hodnoty zboží a všeobecný platební ekvivalent.¹⁸⁵ Byblos by vzhledem ke své poloze mohl přirozeně sloužit jako překladiště mezi Egyptem a Asií, což se také zřejmě v menší míře již od doby předdynastické dělo, i když z období bezprostředně navazujícího ani z egyptské Staré říše o tom nemáme jasné doklady.¹⁸⁶

Výše uvedené, potenciální příčiny pro změnu zaměření zahraničního obchodu raně dynastického Egypta a jejího udržení mohly být doplněny ještě jiným faktorem. Víme, že

¹⁷⁹ Marfoe (1987), s. 27.

¹⁸⁰ *Tamtéž*, str. 28.

¹⁸¹ Sowada (2009), s. 203-204.

¹⁸² Marfoe (1987), s. 26.

¹⁸³ Verner, Rendall (2002), s. 313-324.

¹⁸⁴ Sowada (2009), s. 189.

¹⁸⁵ *Tamtéž*, str. 190 a Prosecký (1999), s. 349.

¹⁸⁶ Sowada (2009), s. 188-190.

nejpozději ve Staré říši začali Egypťané pěstovat víno, jeden z prvních statutárních „symbolů“ a eventuálně nástrojů pro manipulaci se společností, sami. Dovoz některých odrůd asi pokračoval, ale nebyl již „potřebný“ v tak velkém množství. Aby si elity v Byblu udržely svou slibnou pozici dodavatele dřeva, pryskyřičných produktů a případně překladiště stříbra a dalšího zboží, mohly zvýšit svou produkci zejména olivového oleje, a případně i vína, čímž by do velké míry nahradily nyní, ve světle rozvoje námořní dopravy, zbytečně nákladné dodávky z jižnější části Kenánu.¹⁸⁷ Produkce olivového oleje je v Byblu doložena již ve 2. polovině 4. tisíciletí, víno bylo vyráběno zřejmě také už tehdy, avšak identifikovat archeologicky tyto organické výrobky je nelehké.¹⁸⁸

Přesto, že se Byblos stal, ať už přímo nebo jako mediátor, v průběhu raně dynastického období hlavním egyptským dodavatelem mnoha komodit, neznamená to, že by se obchod s jižní Levantou zcela zastavil. Například tyrkys a měď byly těženy na Sinaji nadále, i když zde docházelo k výpadkům, patrně kvůli střetům s místními kočovnými kmeny, a důležité transakce byly udržovány s Aradem na severu Negevské pouště nebo Chirbet Kerakem na břehu Galilejského jezera.¹⁸⁹ Obchod se však z velké části přesouvá na moře. „Tato námořní síť se zrcadlí v rostoucí archeologické, textové a obrazové evidenci pro technologii a velikost námořních lodí. Dominantní role námořnictví v dálkových kontaktech je doplněná opouštěním severosinajské pozemní cesty a jejím nahrazováním přístavy u bran dendritických suchozemských cest.“¹⁹⁰

5. ZAVRŠENÍ URBANIZACE BYBLU A TĚSNÉ SPOJENÍ A EGYPTEM

Zřejmě tedy částečně pod vlivem činnosti Mezopotámců a Egypťanů dochází od počátku 3. tisíciletí v Levantě k utváření měst, ačkoliv, jistě i díky členitější krajině, v mnohem menším měřítku, než v případě mateřských zemí těchto inspirátorů.¹⁹¹

Přes obtížnou interpretaci nálezů patří stejně jako v minulých obdobích bybloská lokalita i ve 3. tisíciletí mezi nejdůležitější naleziště v regionu, a po většinu tohoto období je také největší vykopanou plochou v Libanonu.¹⁹² Díky kontaktům s Egyptem a výhodné poloze na spojnici

¹⁸⁷ Marfoe (1987), s. 28.

¹⁸⁸ Nigro (2007), s. 9, 32.

¹⁸⁹ Sowada (2009), s. 247.

¹⁹⁰ Marcus (2002), s. 407-408.

¹⁹¹ Potts (2012), str. 614.

¹⁹² Killebrew, Steiner (2013), str. 297.

nyní, také její zásluhou, více komunikujících politicko-geografických celků jihozápadní Asie a severovýchodní Afriky, se místo stává vysoce rozvinutou městskou osadou, která díky obchodním stykům značně bohatne.¹⁹³

V 1. polovině 3. tisíciletí v Byblu a okolí výrazně stoupá počet obyvatel. Tento fakt je spojen se značnou intenzifikací zemědělství jak v blízkém zázemí osady, tak v extrémně úrodném údolí Beká v jejím širším pozadí, a tudíž s nárůstem nadbytku, umožňujícího přežít většímu množství obyvatel, ale souvisí též s tehdejší tendencí menších, po krajině rozestých skupin obyvatel shlukovat se do větších jednotek¹⁹⁴, stejně jako se zhruba ve stejné době dalo například ve výše zmíněném případě vnitrozemské jižní Palestiny. Zde však se hlavním magnetizujícím elementem zdá být centrum na pobřeží.¹⁹⁵

Demografický nárůst je patrně také alespoň částečným stimulem k dalším městským úpravám. Někdy v průběhu 1. třetiny 3. tisíciletí doplňuje již existující zástavbu opevnění ve formě jednoduché kamenné zdi, časem zpevněné vnitřními pilíři a vnějším hliněným valem, které tak vymezuje prostor města nebo jeho centra na zhruba 5 ha¹⁹⁶ a dává mu zhruba kruhový tvar.¹⁹⁷ Toto jádro je pak dále děleno sítí ulic na celkem 7 čtvrtí.¹⁹⁸ Nedaleko pramene vzniká mezi 29. a 27. stoletím po Enciente Sacrée další náboženská stavba – chrám městské bohyně Baalat Gebal, který hrál důležitou roli ve vztazích s Egyptem. Odsud pocházelo také nejvíce egyptských předmětů. Z areálu samotné svatyně se zachovaly tři zahrady a několik kaplí s přilehlými místnostmi, v nichž zůstaly masivní kamenné podstavce pro dřevěné sloupy.¹⁹⁹ Zhruba v polovině 3. tisíciletí se do kultické zóny připojuje chrám L, zasvěcený mužskému božstvu nějakým způsobem spojenému s rituály království a uctívání mrtvých předků, ovšem patrně ne Rešefovi, jak se původně badatelé domnívali.²⁰⁰

Identifikace paláce nebo hlavního administrativní centra je předmětem diskuzí. V úvahu připadá teorie, podle níž by se budova takového charakteru v rané době bronzové nacházela nedaleko Baalatina chrámu, kde se nalézaly zbytky dvou čtyřúhelníkových hal dekorovaných nízkými pilíři a nikami zvenčí i zvnějšku. Zde byly též objeveny hieroglyfické nápisy se

¹⁹³ Moscati (1988), s. 28.

¹⁹⁴ Aubet (2013), s. 222.

¹⁹⁵ Aubet (2013), s. 223.

¹⁹⁶ Zda odkrytá plocha archeologického naleziště tvořila tehdy skutečně celé město Byblos, je vzhledem k jeho významu v dálkovém obchodě ve 3. a 2. tisíciletí předmětem diskurzu. Je možné, že osada měla ještě svou enklávu nebo enklávu ve vnitrozemí, nebo byla naopak enklávou těchto vnitrozemských, tak jako to bylo v případě Ugaritu a jeho pobřežních čtvrtí Mínat el-Bejdá a Rás Ibn Hání, viz. Pinnock (2007), s. 120.

¹⁹⁷ Pinnock (2007), s. 125.

¹⁹⁸ Steiner, Killebrew (2013), s. 298.

¹⁹⁹ Aubet (2013), s. 226.

²⁰⁰ Pinnock (2007), s. 130.

jmény panovníků 6. dynastie, Pepiho I. a II., stejně jako popsané předměty odkazující na 4. - 6. egyptskou dynastii. Masivní bloky kamenného zdiva a širokého, 3stupňového schodiště, které rozpoznal poblíž skalních s hrodek panovníků z počátku 2. tisíciletí Pierre Montet, a které mohl mít na mysli ve svém nezveřejněném popise také Maurice Dunand, by pak mohly představovat královskou residenci ze střední doby bronzové.²⁰¹

V Byblu byly objeveny kompletní domácí čtvrtě, jejichž typickým rysem jsou, stejně jako v některých ostatních soudobých libanonských nalezištích, sloupové podstavce umístěné v rozích nebo podél stěn uvnitř domů. Stavebním médiem je výlučně vápenec. Tell Fadous-Kfarabida, menší, ovšem vysoce strukturované městské centrum, ležící asi 13 km severně od Byblu, zřejmě spadalo do jeho politické i ekonomické sféry. Zde bylo také nalezeno drobné kostěné vahadlo, svědčící o „existenci sofistických ekonomických transakcí v Levantě v době, kdy se objevují komplexnější osady“²⁰². Zřejmě dochází také ke změně pohřebních praktik v oblasti a mrtví jsou obecně ukládáni mimo obydlí zónu. Informací z Libanonu je však na generální úsudek zatím velmi málo, neboť doposud došlo k objevení pouhých dvou pohřbů z rané doby bronzové II a III, a to právě v Byblu a 60 km na jih od něj²⁰³ vzdálené Lebee. Podle velikosti pohřebních komor a množství doprovodného zboží se zjevně jednalo o hromadné, patrně rodinné hrobky. Není možné určit, kterou sociální vrstvu její uživatelé zastupovali, neboť absence luxusního zboží může být vzhledem k jejich náhodnému objevu, neuskutečněnému vědeckou institucí, následkem vybrání hrobů.²⁰⁴

Keramika je čím dál častěji vyráběna na kruhu a je lépe vypálena, zřejmě v opravdových keramických pecích, což umožňuje snadnější a rychlejší produkci. O intenzitě mezinárodního směnného propojení svědčí distribuce některých typů nádob, jako jsou například dvouúché skladovací nádoby, nacházené po celé Levantě, a doprovodné administrativní praktiky potvrzují větší rozšíření označování těchto nádob pomocí válečkových pečeti.²⁰⁵ Kamenné nástroje, obzvláště druhy sloužící ke zpracování dřeva, jsou pozvolna nahrazovány kovovými.²⁰⁶

Způsoby samozásobitelské obživy ve zkoumaných nalezištích oblasti do velké míry navazují na předchozí období s pěstováním oliv a vína, využíváním mořských zdrojů, chovem ovcí,

²⁰¹ Pinnock (2007), s. 124.

²⁰² Steiner, Killebrew (2013), s. 300.

²⁰³ *Tamtéž*, s. 293.

²⁰⁴ Steiner, Killebrew (2013), s. 300-301.

²⁰⁵ Steiner, Killebrew (2013), s. 300.

²⁰⁶ *Tamtéž*, s. 302-303.

koz i skotu. Pozorovatelná změna se týká pouze menšího využití lovu. To patrně souvisí s nárůstem počtu obyvatel a zvětšováním sídel, což mohlo na některých místech zvířata plašit a působit jejich ústup z dosahu lidí.²⁰⁷

Co se týče soudobých, archeologicky důležitých, ale ne vždy dostatečně prozkoumaných osad v širším okolí Byblu, můžeme kromě uvedených příkladů jmenovat od něj na jih ležící Beirut, Bchemún, Sidon, Kafr Garra či Tyr, v jižní části údolí Biká Kamid el Loz a Rafid, na severu Libanonu pak Mengez nebo Tell Arqa.²⁰⁸ Charakter hierarchie a prostorového rozmístění sídel v údolí Biká a Akkarské pláni může naznačovat existenci jistých malých království nebo městských států.²⁰⁹ V sušších oblastech na severu Biká a Antilibanonu byl zřejmě praktikován pastevecký způsob života.²¹⁰

Ve 2. polovině 3. tisíciletí dochází na severu Levanty k ještě většímu zintenzivnění urbanizačního procesu. Starší města rostou a vznikají další a plánování při výstavbě je téměř pravidlem, stejně tak jako opevnění. Největší centra dosahují 50 – 60 ha, i když rozloha většiny se vejde do 5 ha.²¹¹ V Byblu zatím vznikají další kultické budovy, a tak je před koncem rané doby bronzové možné nalézt skoro v každé z jeho čtvrtí menší chrám či svatyni.²¹² Plány sakrálních budov v regionu se nejčastěji skládají z čtyřúhelníkové hlavní místnosti a otevřené předsíně.²¹³

Koncem 3. tisíciletí dochází v severní Levantě k destrukcím, avšak zdejší města se z nich, na rozdíl od těch v jižní Levantě a v okolí Eufratu, brzo vzpamatovávají. Ekvivalentní vrstva v Byblou vykazuje rozsáhlé poškození požáry, a je následována obdobím amorejské nadvlády. Dunand a jiní badatelé také destrukce Amorejčům a jejich dobývání připisovali. Příčiny těchto změn jsou však předmětem diskuzí, v jejichž čele se zatím drží teorie o environmentálních problémech²¹⁴, nicméně zajímavé jsou i další výklady, jež budou zmíněné níže.

Intenzivní stavební činnost, která byla pro Byblos charakteristická po roce 2900 př. Kr.,²¹⁵ časově odpovídá výraznému nárůstu dokladů pro navázání velkokapacitních vztahů s Egyptem a zároveň zvyšování poptávky ze strany tohoto velkého politického útvaru po

²⁰⁷ Steiner, Killebrew (2013), s. 303.

²⁰⁸ *Tamtéž*, s. 293.

²⁰⁹ *Tamtéž*, s. 300.

²¹⁰ *Tamtéž*, s. 303.

²¹¹ Pots (2012), s. 617.

²¹² Steiner, Killebrew (2013), s. 298.

²¹³ Pots (2012), s. 617.

²¹⁴ Pots (2012), s. 621.

²¹⁵ Pinnock (2007), s. 120.

exotickém, či jen na jeho území nedostupném, strategickém nebo strategicko-ideologicky důležitém zboží, obecně. Již od vlády Hora Ahy dochází k importu cedrového dřeva ze severní Levanty ve značném množství.²¹⁶ Od panování krále Džera na konci 1. dynastie jsou tyto komodity, dříve získávané převážně z jižní Palestiny, čím dál více nahrazovány produkty z její severní části a ze syro-libanonského pobřeží a jeho zázemí. V Džerově hrobce v Abydu byly kromě velkého množství mědi nebo tyrkysových náramků objeveny také amfory se zbytky rostlinných olejů a aromatických pryskyřic z jehličnanů.²¹⁷ Na základě pohřebního zboží v královských hrobech Sakkáry a Abydu můžeme usoudit, že během 2. dynastie požadavek po cedrech, pryskyřici a oleji stoupá, obzvláště za vlády Chasechemveje v jeho závěru.²¹⁸ V Byblu byla dokonce objevena kamenná nádoba s jeho jménem, avšak archeologický kontext jejího nálezu je nejistý, nelze tudíž s jistotou určit, zda skutečně na lokalitu dorazila za jeho panování.²¹⁹

Stará říše je pak svědkem monumentálních konstrukčních aktivit, které do velké míry představují rozšíření pohřebního kultu, jehož markantní projevy můžeme pozorovat od raně dynastického období. Zásadním stavebním médiem se nyní stává kámen a poprvé se objevují také výtvarné reprezentace jednotlivců včetně soch v životní velikosti ze dřeva, mědi či kamene.²²⁰ Egypt prožívá dlouhé období prosperity i politické stability a jeho hlavní zájmy výrazně neohrožují závažní vnější nepřátelé.²²¹ Směrem na severovýchod se jeho zahraničně politické zájmy koncentrují do čtyř geografických oblastí, kterými jsou Sinajský poloostrov, severní a jižní Kenán a sever levantského pobřeží. Zdroje mědi a tyrkyso v kombinaci s bezprostřední blízkostí umísťují na vrchol pomyslného žebříčku hodnot egyptské vládnoucí vrstvy západní část Sinaje, Byblos následuje hned po něm, a díky relativnímu dosahu anatolských produktů podpořenému pokroky ve stavbě lodí a technologií plavby po moři tak předstihuje zbytek levantského jihu. Co se týče organických produktů dovážených v keramických nádobách, výsledky archeometrických analýz dokazují, že Egypt tehdy byl tehdy odběratelem z různých regionů, prim však hrálo pojítko s Byblem.²²²

Byblos sám vydal velké množství egyptských kamenných nádob (respektive jejich částí nebo střepů), některé s vyrytými symboly či dokonce hieroglyfickými nápisy obsahujícími také

²¹⁶ Sowada (2009), s. 246.

²¹⁷ Aubet, s. 218.

²¹⁸ *Tamtéž*, s. 219.

²¹⁹ Sowada (2009), s. 10.

²²⁰ http://www.metmuseum.org/toah/hd/oking/hd_oking.htm.

²²¹ Shaw (2010), s. 106.

²²² Sowada (2009), s. 224.

jména panovníků Staré říše, podobných tak zmíněné Chasechemvejově. U velké části těchto artefaktů se však také potýkáme se stejným problémem, tedy pozdějším, nebo zcela chybějícím nálezovým kontextem, a proto je nemůžeme považovat za doklad vztahů bybloské elity přímo s těmito zmíněnými panovníky.²²³ V případě absence jmen či k nim patřících epitet, zahrnující většinu případů, pak totéž platí pro typologii nádoby a ikonografii na ní, která by odkazovala na vznik v určitých dynastiích, nicméně její příjezd do Byblu nelze datovat dříve, než do vrstvy, v níž byla nalezena, nehovoří-li další okolnosti jinak. Jisté množství nádob však bylo skutečně objeveno ve vrstvách současných se Starou říší, a to zejména v hale přilehlé k rozsáhlé rezidenci s potenciální funkcí královského paláce, která se nacházela v areálu chrámu Enciente Sacrée.²²⁴ Zde se jedná o soubor předmětů z jednotného nálezového kontextu odpovídajícího zhruba letům 2500 – 2250 př. Kr. a vládě 5. a 6. Dynastie v Egyptě²²⁵ (jedná se o fázi KIV v rekonstrukci vrstev Byblu podle Munhaty Saghie), ale data produkce se pohybují od raně dynastického období až po závěr Staré říše. Ačkoliv mohou tyto objekty sloužit jako doklady styků Egypta a Byblu v období Staré říše, nelze říci, zda byly shromážděny na místě již v jejím průběhu, nebo se sem dostaly zhruba ve stejnou dobu v období 6. dynastie.²²⁶

Dalším místem, kde byla v Byblu objevena *aegyptika* bezpečně datovatelná do Staré říše, je chrám Baalat Gebal.²²⁷ Přestože jeho areál poskytl v porovnání s pozemky ostatních budov největší počet egyptských předmětů vůbec²²⁸, jako ty, které sem dorazily během Staré říše, můžeme opět s jistotou označit jen jejich malou část, konkrétně čtyři kusy jednotlivých kamenných nádob a další fragmenty nespécifikovaného počtu podobného nádobí.²²⁹ Toto číslo by ještě mohlo být navýšeno některými objekty, které tvořily část obtížně zařaditelného materiálu, vydolovaného skrze stavbu patřící do areálu svatyně během výzkumu vedeného Pierrem Montetem. Příslušné předměty totiž vykazovaly stopy po ohni, takže pravděpodobně „zažily“ také fázi výše zmíněných destrukcí na počátku poslední třetiny 3. tisíciletí.²³⁰

Korpus dotyčných, ve vrstvách pevně odpovídajících Staré říši nalezených egyptských artefaktů tedy tvoří zejména části nádob – kontejnerů i čistě dekorativních kusů. Médiem je

²²³ Sowada (2009), s. 128-129.

²²⁴ *Tamtéž*, s. 140.

²²⁵ http://www.lasapienzatojericho.it/Articles/Sala_V.O._XIV.pdf, s. 63.

²²⁶ Sowada (2009), s. 131-141.

²²⁷ Sowada (2009), s. 149-151.

²²⁸ Aubet (2013), s. 227.

²²⁹ Sowada (2009), s. 149-151.

²³⁰ *Tamtéž*, s. 128-129.

vždy kámen – nejčastěji travertin, ale objevuje se také diorit, rula, nebo brekcie. Tvary se různí, kromě válcovitých nebo ramenatých zde nacházíme i mísy, talíř či kalichy na nožce, víko, nebo tác, který by však mohl představovat i obětní stolec. Výčet pak doplňuje nožka podhlavničky.²³¹

Další doklady pro kontakty s egyptskou Starou říší na bybloské straně zahrnují vápencovou tabulku s vyrytým kalichem a pseudohieroglyfy a stělu ze stejného materiálu s ureem, oba z různých budov fáze KIV (asi 2500-2250 př. Kr.), ale též architektonický prvek známý z Džoserova pyramidového komplexu a dalších struktur - překlad s vlysem zobrazujícím urey ze stejné fáze, nalezený poblíž Baalatina chrámu.²³² Celková suma nálezů z Byblu je mnohem větší, ale zbývající prvky opět nemůžeme s jistotou zahrnout do zmíněného období. Patří mezi ně například známý egyptský či egyptizující pečetní váleček s vyrytým jménem místního panovníka i božstva v hieroglyfech, jiný se jménem egyptského monarchy Rachefa nebo známé reliéfy - „Renanův“ a „mezonetový“.²³³

Jiný problém pak znamená slabá přesvědčivost či nejistota při identifikaci některých dalších předmětů i elementů architektonických jako pocházejících z Egypta. To se týká například jistých kamenných nádob s potenciální proveniencí také v Sýrii nebo Mezopotámii, několika fragmentů dřevěných a slonovinových truhlářských produktů, ale rovněž přestavby Bálatina chrámu ve fázi K III (asi 2700 – 2500 př. Kr.)²³⁴, kde bylo kamenné zdivo pokládáno způsobem napodobujícím cihlové, což je technika známá též z palestinského Aje. Jako nedostatečné paralely s egyptskou architekturou hodnotí Karin Sowada i přítomnost kněžských místností za hlavní budovou a použití dvou fasád v následující fázi téhož chrámu.²³⁵

Informace z Egypta za vlády 3. dynastie o vývoji ve společnosti jsou celkem sporé, to se týká též zahraniční aktivity, i když víme například to, že se Egyptanům na jejím konci podařilo dostat pod přímou a kontrolu tyrkysové a měděné doly na Sinaji.²³⁶ Náš hlavní dojem z této fáze je založen na revolučních změnách ve stavitelství, kterými bylo právě použití kamene ve

²³¹ *Tamtéž*, s. 131-141.

²³² *Tamtéž*, s. 138-139.

²³³ *Tamtéž*, s. 137.

²³⁴ Jendá se o rozdělení období osídlení Byblu ve 3. tisíciletí uskutečněné Muntahou Saghiehem na základě jejího pokusu o rekonstrukci kulturních vrstev tohoto naleziště. Práce je dostupná na ..., ale stručný přehled jednotlivých fází a jejich ekvivalent v absolutních číslech je dostupný např. na http://www.lasapienzatojericho.it/Articles/Sala_V.O._XIV.pdf

²³⁵ Sowada (2009), s. 137-139.

²³⁶ *Tamtéž*, s. 249.

velkém měřítku na superstruktury královských hrobek. Již buďto panovník Chasechemvej, a nebo Nebka, 1. vládce 3. dynastie, vybudoval podle Palermské desky kamennou stavbu Meneceret, její totožnost je však nejistá. Za prvního monumentálního stavitele v kameni je tedy obecně považován Džoser, majitel šestistupňové kamenné pyramidy, respektive jeho architekt Imhotep. Po Džoserovi se o podobná díla pokoušeli i jeho nástupci, Sechemchet a Chaba, jejich stavby však vzhledem k délce vlády nebyly dokončeny.²³⁷ Lze předpokládat, že v souvislosti s tak podstatným krokem v rozvoji zádušního kultu importy pokračovaly, i když otázkou je v jakém měřítku. Právě ve stupňovité pyramidě byla objevena rakev, zhotovená z několika druhů dřev, domácích i levantských, a víko truhly i samotné bobulky z dovezeného jalovce.²³⁸

4. dynastie uvedla do historie „skutečnou“ pyramidu²³⁹ se základnou v podobě pravoúhlého čtyřúhelníku, jejíž forma byla jako monument spojený se zádušním kultem favorizována až do Střední říše, a použití kamene se rozšířilo i na hrobky členů královského dvora, dříve stavěných z cihel. Těm je nyní při zařizování věnována důkladnější péče a jsou inkorporovány do panovnických zádušních komplexů, které nutně nabývají na velikosti, stavební činnost je tudíž intenzivnější.²⁴⁰ Již tyto aktivity sami o sobě, ale hlavně jejich organizací spuštěná další komplexifikace společnosti s sebou přinesla jak přeshraniční vojenské expedice za účelem ovládnutí surovinových zdrojů, tak i rozšíření příležitostí pro dálkovou směnu²⁴¹ a tudíž i námořní dopravu.²⁴² Tyto skutečnosti by se mohly odrážet jak v náhlém početním, tak velikostním nárůstu dovezených nádob oproti předchozí dynastii. Z období vlády 4. dynastie pochází první dochovaná písemná zmínka o Byblu v Egyptě.²⁴³ Na kontakty s Byblem ukazuje petrografie velké procenta této keramiky, ale též analýza zbytků komodit, které v ní byly přepravovány, a která potvrdila jako obsah některých nádob pryskyřici z jehličnanů rostoucích v regionu Byblu.²⁴⁴ Dalo by se snad dokonce tvrdit, že od 4. dynastie dále pochází téměř veškerá levantská keramika v Egyptě z Byblu.²⁴⁵ Palermská deska hovoří o velkoobjemových dodávkách pravděpodobně cedrového dřeva již za 1. panovníka, Snofrua, i

²³⁷ Shaw (2010), s. 107-108.

²³⁸ Sowada (2009), s. 108-109.

²³⁹ Shaw (2010), s. 109.

²⁴⁰ *Tamtéž*, s. 117.

²⁴¹ Shaw (2010), s. 118-121.

²⁴² Sowada (2009), s. 251.

²⁴³ Horn (1963), s. 52.

²⁴⁴ Sowada (2009), s. 250.

²⁴⁵ Aubet (2013), s. 218.

o konkrétním (možná následném) využití tohoto materiálu.²⁴⁶ Cedry byly použity také na stavbu pohřební bárky jeho nástupce, Cheopse.²⁴⁷ Nález měděné sekery, zřejmě ze 4. či 5. dynastie, s hieroglyfickým nápisem, patrně označujícím skupinu králem pověřených dřevorubců, k němuž došlo při ústí řeky Adonis mezi Byblem a Bejrútem,²⁴⁸ by mohl představovat krásnou ilustraci aktivit potřebných k obstarávání této, či příbuzné suroviny.

Přestože jejich moc a majetek jsou pozvolna redukovány hodnostáři a kněžími, králové 5. a 6. dynastie dál podnikají zahraniční expedice a udržují vztahy a Byblem, kde bylo v odpovídajících vrstvách nalezeno mnoho egyptských předmětů, obzvláště již zmíněných kamenných nádob, z nichž některé odkazují na konkrétní panovníky. Reliéfy králů 5. dynastie, Sahurea a Venise, zobrazují lodě vracející se, podle osob a typu zboží na palubě, z výprav v Levantě.²⁴⁹ I když zdaleka není jisté, zda se tyto události konkrétně za vlády zmíněných panovníků skutečně odehrály²⁵⁰, naznačují alespoň obeznámenost s podobnými situacemi. O cestách státních úředníků do Byblu v 6. dynastii hovoří například nápis v asuánské hrobce hodnostáře Chnumhotepa.²⁵¹ Pepinacht, úředník sloužící za Pepiho II., zase poukazuje na výpravu do země Asiatů a tamní konstrukci „bybloské lodi“, s níž se měla uskutečnit cesta do Puntu.²⁵² Toto označení se objevuje i v dobách pozdějších. Zda vzniklo odvozením od faktu, že lodě tohoto typu byly stavěny v Byblu, z materiálu odtud pocházejícího, anebo původně pouze trasu k němu brázdily, bylo a do jisté míry ještě je předmětem dohadů, avšak „tento název mohl být prostě dán jakékoliv námořní lodi, protože nejdůležitější zámořské místo, s nímž se obchodovalo, byl Byblos.“²⁵³

Vztah Egyptské vládnoucí vrstvy k Byblu měl sice pevné obchodní kořeny, nicméně promítal se, v souladu se způsobem myšlení tehdejšího člověka a obzvláště Egyptřana, též do úrovně náboženské a kulturní. Odkdy tomu tak bylo a v jaké míře, je však nejisté, zejména co se týče záležitostí kultu. V areálu chrámu Bálat Gebal bylo nalezeno velké množství různých egyptských a egyptizujících předmětů luxusního charakteru -některé s hieroglyfickými nápisy jmen panovníků, nejčastěji Pepiů, anebo s věnovacími formullemi, jež odkazovaly na Bálat Gebal, Hathoru, či přímo jejich spojení. Pouze malá část ovšem, v souladu s informacemi

²⁴⁶ Sowada (2009), s. 195.

²⁴⁷ Marcus (2002), s. 408.

²⁴⁸ Sowada (2009), s. 128.

²⁴⁹ *Tamtéž*, s. 251

²⁵⁰ *Tamtéž*.

²⁵¹ Strudwick (2005), s. 340.

²⁵² Marcus (2002), s. 408.

²⁵³ Horn (1963), s. 53.

uvedenými výše, byla s jistotou, přes svou zjevnou či pravděpodobnou výrobu v období Staré říše či ještě dříve, na místo skutečně doručena již takto brzy. U mnohých objektů není navíc jasné, zda je přímo do chrámu umístili nebo cíleně věnovali Egyptané, či dodatečně přesunuli zdejší obyvatelé - například z administrativní nebo palácové rezidence, kam mohly být tyto předměty původně doručeny. Karin Sowada považuje úvahy o pojítkách mezi kulty obou „národů“ již ve Staré říši za bezpředmětné²⁵⁴, ale například Diego Espinel takové spojení připouští, a ve svém článku²⁵⁵ na toto téma uvádí příklady potenciálních dokladů. Jako nejrelevantnější²⁵⁶ označuje jisté kamenné kruhové stolky, zmiňující krále Egypta a zejména Pepiho I a jeho vztah k Hathoře nebo k „Paní Byblu“ (epitet sdílený oběma bohyněmi),²⁵⁷ nalezené v chrámovém areálu,²⁵⁸ a na základě dalších informací se domnívá, že již ve 4. dynastii mohla být Bálat Gebal asimilována s Hathor, a že její kult v Byblu výrazně sílil od vlády Venise, posledního panovníka 5. dynastie, a obzvláště za dynastie 6.²⁵⁹ V pozdějším období je provázanost těchto entit osvětlena již o něco lépe.²⁶⁰

Ve Střední a nové říši i bybloští králové vyjadřují svůj vztah k Hathoře, Paní Byblu, a nechávají se zobrazovat ve společnosti bohyně s Hathořinými atributy²⁶¹, kotoučem a kravími rohy na hlavě. Za Nové říše dokonce posílají do jejího chrámu v Dendeře obětiny.²⁶² Informace z doby Thutmose III zase naznačují spojení obětování jistému ženskému božstvu učiněné v Byblu Egyptany, s následným pokácením dřeva v blízkých horách²⁶³, či stavbu chrámu pro Bálat-Hathor, Paní Byblu.²⁶⁴

O ritu Bálat Gebal toho ani později není příliš známo, ale v podstatě se asi jednalo městskou bohyni, která zastávala také roli ochránkyně bybloské monarchie a poskytovala „mnoho dobrých věcí“²⁶⁵ Zeměpisný původ kultu egyptské bohyně Hathory, známého od raně dynastického období, není zcela jasný, i když jisté prvky ukazují na oblast Deltu. V průběhu staroegyptských dějin patřila Hathor mezi nejoblíbenější božstva. Byla uctívána jako

²⁵⁴ Sowada (2009), s. 129.

²⁵⁵ Espinel (2002),

²⁵⁶ *Tamtéž*, s. 113.

²⁵⁷ Aubet (2013), s. 258.

²⁵⁸ Espinel (2002), s. 108-110.

²⁵⁹ *Tamtéž*, s. 118.

²⁶⁰ *Tamtéž*, s. 114-117.

²⁶¹ Aubet (2013), s. 260.

²⁶² *Tamtéž*, s. 260.

²⁶³ Espinel (2002), s. 115.

²⁶⁴ Aubet (2013), s. 260.

²⁶⁵ *Tamtéž*, s. 258.

univerzální mateřská bohyně, a postupně na sebe přitáhla i další charakteristiky²⁶⁶ Od Střední říše víme o asociaci se vzdálenými regiony, tedy Byblem, Sinají, Puntem a dalšími místy, a také přímo se surovinami, které odtud pocházely²⁶⁷ Export jejího kultu dále za hranice Egypta nebo za území jím nárokové však překvapuje²⁶⁸, a pokud se po podobném fenoménu rozhlédneme po celém Předním východě, zjistíme, že jde o jev „srovnatelný pouze s kultem Inanny, společného princům Uruku a Aratty.“²⁶⁹

I když skutečně vyřadíme z bybloských dokladů o vztazích s Egyptem ve 3. tisíciletí předměty nalezené mimo příslušný kontext, bude se tehdejší vliv egyptské kultury zde jevit stále velmi výrazným, bez paralely jinde ve východním Středomoří i na Blízkém východě. Tento fakt spolu s dojmem z egyptské ikonografie, proklamující dominance panovníka nad cizími zeměmi²⁷⁰, vede k úvahám o potenciální egyptské politické nadvládě nebo kolonii v Byblu. Nedostatek přesvědčivějších svědectví pro tuto teorii a spolu s charakterem egyptských importů, vyrobených převážně z luxusních materiálů a odkazujících na egyptského panovníka a zároveň výskyt těchto předmětů spolu s materiálem z Levanty, stejně jako přítomnost předmětů egyptský styl napodobujících zatím však hovoří, alespoň co se týče 3. tisíciletí, spíše pro politiku přístavního města v rukou místních vladařů, navštěvovaných expedicemi vyslanými z Egypta.²⁷¹

Obchodující šlechta v čele tohoto přístavního města se jen identifikovala se svým významným odběratelem, na němž byla z velké části jeho ekonomika závislá. Příčinou mohl být obdiv k moci, kterou tento partner představoval, jistý druh pochopitelné „podlézavosti“, vděk, ale zřejmě i podpora představ o vlastní nadřazenosti a legitimitě vedení²⁷² v očích svých podaných. Hezkou ilustrací tohoto jevu je, navzdory nejisté dataci, například pečetní váleček s nápisem v egyptských hieroglyfech, avšak zmiňující místního panovníka a božstvo. Na straně Egypta se zase v souladu s tamními myšlenkovými doktrínami mohly postupně pravidelné výpravy do Byblu stát nezbytností, jíž měl „každý král podniknout jako rituální, formální vyjádření své schopnosti promítnout sebe – a nepřímo svou božskou transcendenci – za egyptské hranice“²⁷³

²⁶⁶ *Tamtéž*, s. 259.

²⁶⁷ Espinel (2002), s. 118.

²⁶⁸ Aubet (2013), s. 259.

²⁶⁹ *Tamtéž*, s. 258.

²⁷⁰ Sowada (2009), s. 249.

²⁷¹ Davis (2004), s. 19-20.

²⁷² Wengrow (2006), s. 149.

²⁷³ Sowada (2009), s. 249.

Přestože vzájemné oddělení raně dynastického období od Staré říše je nástrojem zavedeným do egyptských dějin až historiky 19. století, který obyvatelé starověkého Egypta, vzhledem ke kontinuitě jak v nástupnictví, tak v umístění královské residence, nepoužívali, zásadní změny ve stavitelství a tudíž i vizuální transformaci prostředí, stejně jako s těmito faktory související ekonomické a sociální modifikace, byly již ve své době jistě reflektovány.²⁷⁴ O tom svědčí mimo jiné použití červeného inkoustu u zápisu přiřazenému k vládě panovníka Džosera na Turínském královském papyru.²⁷⁵ První přechodná období v Egyptě pak znamenala víceméně přerušování styků se zahraničím, včetně Byblu. Příčiny krize egyptské státní správy a hospodářství jsou jako celek relativně jasnou, přesto však komplexní záležitostí. Jedním z důležitých aspektů mohly být i záležitosti týkající se právě dálkového obchodu, a tudíž i Byblu. Tento problém bude nastíněn v některých dalších kapitolách.

5.1 Upevnění pozice v dálkovém obchodě

Prostředí, které ve 3. tisíciletí vykrytalizovalo na Předním východě i v některých okolních oblastech z aktivit zřejmě primárně spuštěných spotřebními návyky elit²⁷⁶, bylo nyní, díky větší spletnosti společnosti a rozvoji měst, ještě příznivější pro dálkovou směnu. „Dálkový obchod byl využíván ve zvýšené míře, ne skrze řídké sociální sítě vesnické výměny – tak jako v neolitu – nebo velkorozměrové populační pohyby – jako ve 4. tisíciletí – ale skrze přímé kontakty mezi omezenými skupinami, které byly schopné mobilizovat místní produkci komodit ve velkém měřítku.“²⁷⁷ S přesunem tras přizpůsobených rozvíjející se námořní dopravě a se změnami v politických uspořádáních, zahrnujících například konec uruckých kolonií v Sýrii a Anatolii²⁷⁸, došlo také ke vzniku některých nových, tzv. sekundárních politik²⁷⁹, jejichž pozice dále stimulovala propojování celé oblasti. Nová situace umožnila i bybloské osadě čím dál více využívat svou pozici prostředníka mezi Egyptem a zřejmě i ostatními částmi východního Středomoří na straně jedné, a vnitrozemím jihozápadní Asie na straně druhé.

Suroviny a výrobky, které Egypt z Byblu odebíral, se neomezovaly pouze na importy pocházející přímo z této lokality, ale díky kupní síle mocného státu zahrnovaly zřejmě také

²⁷⁴ Shaw (2010), s. 105.

²⁷⁵ Strudwick (2005), s. 7.

²⁷⁶ Marfoe (1987), s. 34.

²⁷⁷ Wengrow (2006), s. 150.

²⁷⁸ Marfoe (1987), s. 34.

²⁷⁹ Pinnock (2007), s. 110.

suroviny z dalších částí Předního východu, zejména z Anatolie, bohaté na nerosty, ale též z Mezopotámie, jejíž nejjihnější, ale též východní části byly branami pro unikátní produkty až z Íránu či Střední Asie, a možná z končin ještě vzdálenějších.

Městský stát Ebla v severozápadní Sýrii, k jehož značnému rozmachu došlo v polovině 3. tisíciletí, ležel, stejně jako Byblos, na hlavní trase dálkového obchodu vedoucí od Perského zálivu do Egypta. Jeho rozloha kolem roku 2300 dosahovala 56 ha²⁸⁰, což jej činilo jedním z největších center své doby. Ebla také ovládala rozsáhlé pozemky, které jí umožnily spojit pěstování obilí, luštěnin, ovocných stromů s chovem ovcí a skotu, a proto i potravinovou soběstačnost, nicméně absence dostačujících vodních zdrojů²⁸¹ byla zřejmě příčinou jejího hlavního rozkvětu až v souvislosti se změnami hlavních směnných stezek.²⁸² Nejdůležitější pojítka představovaly pro Eblu mezopotámské politiky, které nyní jejím prostřednictvím získávaly především stříbro z Anatolie a prodávaly měď z Maganu.²⁸³ Nález 22 kg surového lapisu lazuli²⁸⁴, těženého tehdy jen v Badachšanu na rozhraní současných států Afganistánu a Tádžikistánu, spolu s více než dvěma sty střepy z egyptských kamenných nádob v jejím paláci G,²⁸⁵ a se znovuobjevením se lapisu po předchozím výpadku v egyptských královských hrobech,²⁸⁶ ukazuje na kontakty s Egyptem, ačkoliv zřejmě nepřímé.²⁸⁷

Byblos se v tomto případě opět objevuje v potenciální roli hlavního mediátora.²⁸⁸ Tuto skutečnost naznačuje i přítomnost nádob ze Sýrie nebo Mezopotámie v odpovídajících vrstvách možné palácové rezidence v Byblu,²⁸⁹ kde byla nalezena také sbírka nádob egyptských, zmíněná již výše. Texty z ebelajského palácového archivu odhalují jak blízké obchodní vztahy s Byblem,²⁹⁰ tak administraci ohromných zásob místních nebo dovezených komodit, ale též existence standardizovaných dílů, na něž byl rozdělen objevený lapis lazuli, které odrážejí jak význam Ebly pro směnu v regionu, tak vysokou úroveň organizace tehdejších obchodních aktivit, obzvláště „hodnot zavedených pro směnu vážených surovin v obchodním systému východního Středomoří“²⁹¹, což potvrzují i nálezy závaží v severní

²⁸⁰ *Tamtéž*.

²⁸¹ *Tamtéž*.

²⁸² Marfoe (1987), s. 34.

²⁸³ Aubet (2013), s. 236.

²⁸⁴ *Tamtéž*, s. 237.

²⁸⁵ Sowada (2009), s. 141-142.

²⁸⁶ *Tamtéž*, s. 249.

²⁸⁷ Espinel (2012), s. 359.

²⁸⁸ *Tamtéž*, s. 360 nebo Sowada (2009), s. 222-223, či Aubet (2013), s. 237.

²⁸⁹ Sowada (2009), s. 151.

²⁹⁰ Moscati (1988), s. 29.

²⁹¹ Sowada (2009), s. 250.

Levantě, Mezopotámii a Egejdě.²⁹² O to víc se pak zdá intenzivní zapojení Byblu do jejích komunikačních sítí pravděpodobné.

Jednu z hlavních opor mezopotámského dálkového obchodu již ve 3. tisíciletí představovalo Mari²⁹³, nacházející se poblíž ohbí Eufratu v oblasti jeho středního toku, překladiště kovů z pohoří Taurus a Zagros, ale i produktů ze západu Sýrie. Přímé vztahy s Byblem nejsou v této době doložené, ale Mari udržovalo silné vztahy s Eblou, a patrně zapříčinilo stopy raně sumerského umění, rozeznatelné v ebelajské produkci.²⁹⁴ Ty se pak mohly, samozřejmě nejen touto cestou, dostat na Středomořské pobřeží, a odtud šířit ve více či méně pozměněné formě dále. V Byblu se mezopotámské nebo syro-mezopotámské předměty objevují kromě již zmíněné kolekce kamenných nádob z haly přilehlé k velké rezidenci nenáboženského charakteru také v „Monetově nádobě“, kterou její jmenovec objevil pod dlažbou, která přikrývala svatyni z 3. tisíciletí, a nad níž stály zbytky budovy, nazvané *Bâtiment II* „. Datace tohoto depotu je nejistá, avšak na základě celkového korpusu relevantních informací je nejčastěji zmiňován závěr 3. či počátek 2. tisíciletí.²⁹⁵ Tato nádoba obsahovala skoro 1000 objektů²⁹⁶, které z velké části ukazují na kontakty s Egyptem, avšak mezopotámská inspirace či provenience se zdá být také zastoupena a to především kovovými šperky, nápadně připomínajícími sumerské či akkadské kousky.²⁹⁷ Mezi nimi je například jemně granulovaný medailon „ranou ukázkou stylu, nastupujícího v nejpozdějších fázích urských pohřebišť a znovuobjevujícího se s přestávkami po celém východním Středomoří a západoasijských sférách.“²⁹⁸ V textech z období třetí dynastie z Uru, jejíž panovníci ovládali v posledním století 3. tisíciletí velkou část Mezopotámie, se v tamním centru, od něž se odvozuje její pojmenování, nachází zmínka o obchodnících z Byblu působících v Isinu a Babylonu.²⁹⁹

Důležitým transičním bodem mezi Mezopotámií a syrským pobřežím se v takto dávných dobách tisíciletí stává také Qatna, ležící na spojnici mezi syrskými městy Alepem a Damaškem.³⁰⁰ I zde byly nalezeny artefakty svědčící o egyptských kontaktech, ale až z pozdějších, lépe zdokumentovaných³⁰¹ vrstev 2. tisíciletí.³⁰² Francouzský archeolog Mesnil

²⁹² Potts (2012), s. 620.

²⁹³ Součková (1979), s. 200.

²⁹⁴ Aruz, Vallenfels (2004), s. 36.

²⁹⁵ Trufnel, Ward (1966), s. 227-228.

²⁹⁶ *Tamtéž*, s. 166.

²⁹⁷ *Tamtéž*, s. 225.

²⁹⁸ *Tamtéž*.

²⁹⁹ Aubet (2013), s. 236

³⁰⁰ Prosecký (1999), s. 179.

³⁰¹ <http://www.qatna.de/>

du Buisson tu však v roce 1920 narazil na šachtový hrob z rané doby bronzové IVA s 40 těly doprovázenými bohatou pohřební výbavou, jež zahrnovala i věci zhotovené z materiálů „získaných skrze obchod na extrémně dlouhé vzdálenosti.“³⁰³ Geologický průzkum odhalil zbytky obchodních komunikací na Akkarské pláni, zhruba na půli cesty mezi Byblem a Qatnou, stejně jako v okolí Qatny samotné, které jsou datované již do poloviny 3. tisíciletí.³⁰⁴

Vrátíme-li se zpět k potenciálnímu přenosu konkrétních kulturních elementů nejdéle osídlenou libanonskou lokalitou, je dobré zmínit, že egyptské kamenné nádoby v kontextu Staré říše byly nalezeny také na Krétě, i když v mnohem menším množství než v Eble a Byblu, a ojedinělé kusy, ovšem s méně jasnými konotacemi či datem příjezdu, se vyskytli i v dalších místech Východního Středomoří. Vzhledem k tomu, že archeologická a textová evidence pro přímou linku Egypt-Kréta během 3. tisíciletí není k dispozici, můžeme minimálně v případě tohoto ostrova opět předpokládat prostředníka, kterým by mohl Byblos být. Směrem k řeckým ostrovům ukazuje také motiv koncentrických kruhů použitý na skarabech a pečetích kopulovitého tvaru, objevených v „Montetově nádobě.“³⁰⁵ Křížové vzorky na jiných skarabech z téhož nálezů jsou hezkým potenciálním příkladem předávání elementů výtvarného umění po Předním východě a okolí, jelikož se jedná o „...úpravu s dlouhou historií v Egyptě, pro niž byl navržen původ v Malé Asii.“³⁰⁶

Na Levantě blízkém, a někdy do ní řazeném Kypru, bylo objeveno jen málo dokladů o kontaktech s Egyptem., avšak v kontextu datovaném do období zhruba 2700-2400 př. Kr., odpovídajícímu 3. až 5. egyptské dynastii, se na místním nalezišti Kissonegra objevily fajánsové diskovité korálky, z nichž byly některé glazovány pomocí techniky eflorescence, dobře známé z Egypta, stejně jako sama výroba fajánse. Tyto kusy údajně předstihují zatím nejstarší doložené příklady tohoto typu materiálu na Kypru. Jiné korálky z fajánse, nejistě datované do poslední třetiny 3. tisíciletí pak pocházejí z Lapithu a Vounousu, avšak místem jejich původu by už mohla být i severní Sýrie.³⁰⁷ V obou případech je nasnadě přenos přes pionýra libanonského pobřeží.

Bohatství, které tehdy cirkulovalo mezi královskými dvory, stejně jako intenzitu dálkového obchodu ilustrují další jednotlivé předměty i celé kolekce objevené na různých místech

³⁰² Prosecký (1999), s. 179.

³⁰³ Steiner, Killebrew (2013), s. 286

³⁰⁴ Aruz, Benzel, Evans (2008), s. 42

³⁰⁵ Trufnel, Ward (1966), s. 227

³⁰⁶ *Tamtéž.*

³⁰⁷ Sowada (2009), s. 147.

Předního východu a přilehlých oblastí. Například materiály vyskytující se v bohatě vybavených královských hrobech z Uru z poloviny 3. tisíciletí „...musely být všechny do surovinově chudé mezopotámské náplavové oblasti importovány, a jejich rozmanitost dokládá daleko sahající obchodní sítě, jejichž součástí Ur byl. Tyto materiály zahrnovaly zlato, které muselo pocházet z Afghánistánu, Íránu, Anatólie, Egypta nebo Nubie, a ryté karneolové korálky z údolí Indu, stejně tak jako mnoho kamenů, jež sem byly primárně dopraveny z východního Íránu“³⁰⁸.

Nález korálku z karneolu podobného těm urským v hrobce na egejském ostrově Aiginia ukazuje na výrazný pokrok v propojení tehdejších civilizací, neboť jde o první předmět svého druhu vyskytující se na západ od mezopotamských nalezišť, a též další korálky s této hrobky hovoří pro „rozsáhlou síť spojení“, která „zahrnovala většinu Asie na západ od Indu a táhla se až na Kavkaz a do egejské oblasti, sestávajíc se z mnoha stezek, po nichž byly vzácné předměty obchodovány, napodobovány a adaptovány.“³⁰⁹

Byblos udržoval, jak bylo uvedeno v předchozích kapitolách, sporadické a spíše nepřímé kontakty se vzdálenými oblastmi již od neolitu, a zřejmě už od chalkolitu dokázal využít své unikátní geografické polohy ve větším měřítku. Teprve fakt, že byl zvolen Egyptem jako jeho hlavní dodavatel dřeva a pryskyřice, spolu s možná od něj se odvíjející koncentrací obyvatelstva ve městech a se vznikem většího počtu městských států na Předním východě, který se odehrál ve 3. tisíciletí, a s následnou intenzivní vzájemnou komunikací takových politických celků, podpořenou celkovou změnou tehdejší atmosféry, umožnil osadě kromě jejího vlastního materiálního obohacení a všeobecné prosperity, ilustrované nálezy z královských hrobů datovaných do počátku 2. tisíciletí, hrát čím dál důležitější roli v přenosu informací, kulturních prvků a technologií.

6 ROZVOJ NÁMOŘNÍ DOPRAVY VE VÝCHODNÍM STŘEDOMOŘÍ

Jak bylo již v trochu jiné souvislosti zmíněno výše, vztahy Egyptů s Byblem měly na rozvoj námořnictví patrně nemalý vliv, neboť stavba velkých mořských lodí, které se objevují poprvé ve 4. dynastii, mohla být, minimálně v případě Egypta, podmíněna přístupem k „lepší

³⁰⁸ <https://oi.uchicago.edu/museum-exhibits/special-exhibits/oriental-institute-museum>

³⁰⁹ <http://www.metmuseum.org/exhibitions/listings/2003/art-of-the-first-cities/catalogue-essay>.

a širší škále dřevěných produktů na syro-libanonském pobřeží³¹⁰. Z Egypta také pochází většina informací, které o takto raných námořních podnicích máme. To je zapříčiněno jak snadnějším uchováním dokladů, obzvláště samotných plavidel, vyrobených z organických materiálů, jako jsou rohože a dřevo, v suchém egyptském prostředí v porovnání se zbytkem východního Středomoří, tak charakterem staroegyptské společnosti, zejména její vládnoucí vrstvy, která měla ambice a tehdy už i kapacitu nákladné plavební projekty uskutečňovat.

Vývoj námořní dopravy v Levantě je podle Ezry Marcuse³¹¹ na základě dosavadních dokladů možné rozdělit do několika fází. Za první můžeme považovat období pravěké, přesněji neoliticko-chalkolitické, ve kterém, zřejmě v důsledku zvýšení hladiny moře, nejmarkantnějšího obzvláště v případě izraelské pobřežní pláně, došlo ke ztrátě části suchozemských zdrojů, a tudíž podnícení v hledání alternativních zdrojů obživy. Druhá fáze je pak spuštěna přísunem jistého množství kvalitního, doposud chybějícího dřeva do rukou právě se centralizující egyptské elity během jejího kolonizačního období v jižní Palestině. Leon Marfoe o 15 let dříve zmiňuje třetí fázi námořní dopravy, jíž mají na svědomí následné kontakty Egypta s Byblem a která začíná s nástupem egyptské Staré říše.³¹²

O existenci prvních plachetnic v oblasti máme doklady zhruba z poloviny 4. tisíciletí př. Kr., až do poloviny 2. tisíciletí př. Kr. však typ plachtoví neumožňuje využít směr větru opačný, než je směr plavby, a loď tedy na mnoha úsecích nepluje přímo, nýbrž kličkuje. Na některých místech je obtížné se vůbec odpíchnout od pobřeží.³¹³ Námořní cesta z Egypta tak mohla i za favorizovaného směru větrů trvat ke Karmelu 4 dny, 6 a více dnů do Byblu a do Ugaritu 12 dnů, zpátky pak výrazně déle. Časově tak mohla být námořní přeprava oproti pozemní celkem výhodná, nicméně jistá riskantní specifika tohoto způsobu cestování spolu s malou přepravní kapacitou tehdejších lodí eventuální přínosy opět minimalizovala.³¹⁴ S přísunem pevných a dlouhých trámů, a tudíž i zvýšením obsahu nákladního prostoru podpořeného částečně s ním souvisejícími sociopolitickými transformacemi v Egyptě, se situace podstatně mění.

Přestože se nám z období vlády prvních egyptských dynastií nedochovaly žádné zbytky lodí určených k plavbě po moři, můžeme některá fakta odvodit z nálezů plavidel říčních či kultických pohřebních bárek. Jámy v Abydu vydaly 12 dřevěných trupů lodí dlouhých 18-21 m a vysokých 0,5 m, které byly pokryty hliněnými cihlami a které doplňovala také keramika,

³¹⁰ Marfoe (1987), s. 27.

³¹¹ Marcus (2002), s. 411.

³¹² Marfoe (1987), s. 27.

³¹³ Marcus (2002), s. 404.

³¹⁴ Marfoe (1987), s. 26.

na jejímž základě můžeme tyto bárky datovat do 1. nebo 2. dynastie.³¹⁵ Stejně jako pozůstatky soudobých funerálních plavidel patřících k hrobkám velmožů v Sakkáře a Helwánu, dokládají dostupnost dlouhých trámů i znalost technologie stavby lodí.³¹⁶

Dobře zachovalá „Bárka na jízdu po proudu“ 2. panovníka 4. dynastie Cheopse objevená u paty jeho pyramidy v Gíze v roce 1954³¹⁷ nám poprvé podává bližší informace o způsobu konstrukce a původu dřeva. Sama, dosahující na délku téměř 44 m a vážící minimálně 50 tun, byla sestavena z triadvacetimetrových trámů³¹⁸, širokých 12 centimetrů a vyrobených z dovezeného cedrového dřeva.³¹⁹ Spojení trámů metodou „žlabu a výčnělku“ udržovalo základní tvar lodi³²⁰, který dále stvrzovala lana spletená z travin³²¹. Trup postrádal zpevnění ve formě kýlu, což by vzhledem k délce částí neponořených při plavbě ve vodě, a tudíž zanechaných na pospas své vlastní váze, způsobilo jejich prohnutí. Proto byla pod palubou nainstalována podélná břevna, která držela konce lodi na svém místě tahem, tak jako tětíva luk.³²² Relikt se v písku nacházel rozmontován na díly. Sestavení ulehčovala sofistikovaná hieroglyfická označení, přiřazující každý kus k příslušné sekci a jiné symboly, odkazující na způsob montáže.³²³ Toto plavidlo také nebylo určeno k vyplutí na moře, avšak jeho existence na egyptské půdě předpokládá relativně silnou mořskou loď, která by, ať už tahem za sebou nebo přímo a palubě, fošny na jeho výrobu ze střední nebo severní Levanty, Egyptu nejbližší zásobárně cedrového dřeva, po moři dopravila.³²⁴ Pozemní cesta zřejmě v takovémto případě nepřipadala v úvahu.

Nejstarší egyptskou mořskou plachetnici můžeme zrekonstruovat na základě detailů abúsírského reliéfu z chrámu krále Sahurea z 5. dynastie, zobrazujícího 4 odjíždějící a 8, podle vzhledu osazenstva a komodit na palubě, z Levanty vracejících se lodí.³²⁵ Detaily opět prozrazují strukturu lýkem provázaných, neboli „sešívaných“ prken. Přes srovnané latě se položila lana, švy se zpevnily prokladem užšími plaňkami a vše se ještě svázalo dohromady. Výsledkem byl na suchu do jisté míry rozviklaný, avšak ve vodě zcela pevný trup. Tomu dodával další soliditu pro pohyb na mořských vlnách elastický kýlový pás, táhnoucí se po

³¹⁵ Shaw (2010), s. 90.

³¹⁶ Marcus (2002), s. 408.

³¹⁷ Schwab (1976), s. 174.

³¹⁸ Marcus (2002), s. 408.

³¹⁹ Schwab (1976), s. 174.

³²⁰ Vinson (1994), s. 22.

³²¹ Schwab (1976), s. 175.

³²² Vinson (1994), s. 22.

³²³ Schwab (1976), s. 175.

³²⁴ Marcus (2002), s. 408.

³²⁵ *Tamtéž.*

jeho obvodu ve výši paluby. Příčné trámce i v tomto případě podpíraly podlahu a držely pohromadě příď a zád, v čemž jim ještě částečně pomáhalo napínací lano, zabraňující též prohnutí trupu.³²⁶ Dvojitý stěžeň se nacházel v přední části, a přestože je zobrazen ve snížené poloze a plachtu a ráhno není vidět³²⁷, můžeme na základě pozdějších dokladů předpokládat, že byla velkých rozměrů, kvadratického tvaru a vyhotovená z látky či papyru.³²⁸ Lodě podobného typu můžeme spatřit také na reliéfu posledního panovníka 5. dynastie Venise.³²⁹

O zřejmém nárůstu intenzity mořeplavby během Staré říše svědčí i textové doklady, například 1. vládce 4. dynastie, Snofru, nechal podle Palermské desky přivést 40 lodí naplněných dřevem „š“ a postavit loď o míře 100 loktů³³⁰ a Veni, vysoce postavený úředník sloužící za panovníků Tetiho, Pepiho I a Merenrea³³¹, ve svém biografickém nápisu z Abydu zmiňuje použití lodí při útoku na nepřátele v jižní Levantě, ale také stavbu říčních lodí z akáciového dřeva, pokáceného cizími, nejspíše asijskými náčelníky.³³² V 6. dynastii se také poprvé³³³ setkáváme se zmínkou o „bybloských lodích“.³³⁴

Celkovou změnu trendu ve způsobu přepravy potvrzuje vývoj přepravní nádoby. Ten prozrazuje snahu hrnčírů vyrobit levnou, jednoduchou nádobu standardizovaného tvaru pro snadný odhad obsahu zákazníkem, bytelnou pro přepravu na rozbouřených mořských vlnách, uzavíratelnou a utěšitelnou, z materiálu nepropustného a chemicky nereagujícího s komoditou uvnitř a s maximální skladností na palubě lodi. Tyto požadavky postupně daly vznik protáhlé, aerodynamické, přesto však těžkopádné formě s širokými rameny, menším a silnějším dnem a pevně přidělanými, očkovitými rukojeťmi a pro snadné zašpuntování s tvarovaným okrajem. Již na počátku rané doby bronzové je možné pozorovat jisté úpravy nádob pro přepravu po moři, avšak keramické doklady z počátku 2. tisíciletí a zejména z období Staré říše vypovídá o podstatném nárůstu ve využívání tohoto vodního živlu při směně komodit. Ve 2. fázi rané doby bronzové mají všechny importované nádoby v Egyptě ouška ve tvaru smyčky a v rané době bronzové III se šíří mnohé výše zmíněné rysy.³³⁵ Ve 4. dynastii

³²⁶ Schwab (1976), s. 174-175.

³²⁷ Marcus (2002), s. 408.

³²⁸ Schwab (1976), s. 174.

³²⁹ Marcus (2002), s. 408.

³³⁰ Sowada (2009), s. 195.

³³¹ *Tamtéž*, s. 11.

³³² Marcus (2002), s. 408.

³³³ http://www.auss.info/auss_publication_file.php?pub_id=359, str. 53.

³³⁴ Např. *Tamtéž* a Marcus (2002), s. 408.

³³⁵ Marcus (2002), s. 409-410.

také z hrodek mizí tzv. abydská keramika pocházející z jižní Palestiny³³⁶ a výrazně narůstá počet velkých česaných nádob.³³⁷ To může znamenat jak vyšší frekvenci obchodu, tak změnu typu přepravovaného zboží. „Metalické nádoby“, výborně vypálené levantské hrnčířské produkty, charakteristické kovovým zvukem při poklepu, které se dříve částečně překrývaly s kategorií abydských nádob^{338 339}, jsou nyní vyráběny pouze v této rozměrné „česané“ verzi.³⁴⁰ To by opět ukazovalo na námořní charakter nádoby, ale též na „vysoký stupeň ekonomické organizace, zemědělské a řemeslné specializace na straně politik rané doby bronzové III, zapojených do sofistikovaného exportního trhu.“³⁴¹

Ačkoliv se může v případě koncentrace nálezů do jisté míry jednat o náhodnost objevů, nápadně vyšší intenzita zmínek a dokladů o námořní dopravě od 4. dynastie, zřejmě svědčí o důležitých změnách s dalekosáhlými důsledky pro období následující. „V těchto zeměpisných šířkách se pozemní obchod ukazuje méně konkurenceschopným než námořní. Obchod po moři značně zkracuje vzdálenosti, které již nebyly nepřekonatelnou bariérou dálkové směně. Stavba větších a větších lodí zároveň umožňuje přepravit větší náklad za poloviční čas, a tak redukuje výdaje za transport dřeva, vína a oleje.“³⁴²

7 VLIV BYBLOSKÉHO NÁMOŘNÍHO OBCHODU NA VÝVOJ V OBLASTI VE 3. TISÍCILETÍ PŘ. KR.

Změny, které vzešly ze spojení žádostivých egyptských elit a perspektivní suroviny, vyskytující se ve velkém množství v zázemí Byblu – kvalitního dřeva vysokých jehličnanů, měly dalekosáhlé následky pro celou Levantu. Kromě samotného aspektu rozvoje námořní dopravy k nim můžeme přidat i jevy od něj se odvíjející. Obecně můžeme říci, že se jedná především o zjednodušení určitých procesů a zároveň nárůst spletitosti v jiných oblastech existence, především v civilizačních celcích jako takových. Všechny důsledky, vzhledem k propojenosti veškerých událostí, jistě není možné zachytit, a ani z těch, které by se v ideálním případě potenciálně mohlo podařit polapit, by nebylo možné všechny popsat, nebo by se popisovaly velmi těžko a popis by nebyl nikdy dostačující. Proto zde jmenuji jen několik komplexnějších jevů, které samy v sobě obsahovaly ještě další transformační

³³⁶ Shaw (2000), s. 93.

³³⁷ Sowada (2009), s. 250.

³³⁸ Philip, Douglas (2000), s. 4.

³³⁹ Marcus (2002), s. 410.

³⁴⁰ Sowada (2009), s. 250.

³⁴¹ *Tamtéž.*

³⁴² Aubet (2013), s. 219.

mechanismy, a ovlivnily tak dějiny ve více ohledech nebo fatálněji, a i tak je skoro jisté, že jsem na některé jiné, důležité, zapoměla, nebo si je vůbec neuvědomuji.

7.1 Upevnění základů egyptského státu – Stará říše a její rozmach

Asi nejhlubší a zároveň nejkompexnější důsledky bybloského námořního obchodu můžeme, jak vzhledem k množství uchovaných dokladů, tak díky primátu a bezprostřednosti spojení, pozorovat ve vývoji staroegyptské civilizace. Vzhledem k jejímu rozmachu a odkazu, který do velké míry tvoří základy, na nichž stojí i současná společnost, je možná také zmínění těchto vlivů nejrelevantnější. Dělná práce a s ní spojená organizace společnosti byly nezbytně svázány s udržováním rozvinutého kultu posmrtného života, který tak začal představovat nejen komunitní pojítko ideologické, ale i praktické. Monumentální architektura pak z tohoto kultu vyvěrala jako jeho další vývojové stádium, zanechávajíc tak za sebou do vysoké úrovně rozpracovaná pozorování přírody, dnes známá jako disciplíny matematika, geometrie nebo fyzika, stejně jako samotné památky a mocný dojem z nich v dobách tehdejších i v současnosti.

7.1.1 Rozvoj zádušního kultu a jeho důsledky pro organizaci a formování duchovní kultury Staré říše

Již v dobách předdynastických hrál vztah Egyptanů k posmrtnému životu důležitou roli, nicméně odehrával se spíše ve sféře idejí. Od vlády 1. dynastie je možné pozorovat „nový systém pohřebních praktik, které rozšířily fyzické potřeby mrtvých do času a prostoru živých“³⁴³ Prvotním středobodem se stalo zřejmě tělo krále, opečovávané jemu blízkou elitou, komunikující jeho prostřednictvím s bohy.³⁴⁴ Tato skutečnost vyvěrala v souladu s tehdejší myšlením z citového vztahu jednotlivců ke konkrétnímu, charismatickému panovníkovi, jehož oficiální osobnost nebyla vnímaná odděleně od konkrétní fyzické schránky.³⁴⁵ Doklady z rané dynastické doby ilustrují jak rozvoj mumifikačních technik, jmenovitě použití látek nasáklých pryskyřicí na obvaz, které kontrastují s předchozími, jednoduššími procesy, skládajícími se pouze z vyjmutí orgánů, nasolení a vysušení těla³⁴⁶, tak změny v architektuře a ve vnitřním vybavení hrobek. Struktury označující důležité hroby, stavěné dříve z netrvanlivých materiálů, jsou nyní tvořené ze sušených cihel a sádry, a jejich pohřební komory jsou zevnitř

³⁴³ Wengrow (2006), s. 267.

³⁴⁴ *Tamtéž*, s. 224.

³⁴⁵ *Tamtéž*, s. 227.

³⁴⁶ https://www.academia.edu/5656034/The_Evolution_of_the_Technique_of_Mummification, s. 11-12

obkládány dřevem a dále vybavovány za použití kamene i kovu.³⁴⁷ Jako součást inventáře se objevují se sochy, a jiný, též zajímavý fenomén představují pohřební bárky.

Vynoření se těchto relativně náhlých transformací směřujících k větší komplexnosti ve vybavení hrobů a rozvoji ceremonií časově odpovídá dataci prvních dokladů pro spojení s Byblem.³⁴⁸ Přístup k velkému množství pryskyřičných produktů byl pro Egypty zásadním faktorem v rozvoji mumifikačních technik, stejně jako dodávky samotného dřeva, pocházejícího z voňavých a trvanlivých jehličnanů pomohly efektně vybavit pohřební komory. Přísun těchto komodit se ještě zvýšil díky rozvoji námořní dopravy, která zaznamenala velký rozmach od 4. egyptské dynastie, kdy se zdají být v horizontu 3. tisíciletí nejprokazatelnější i specificky egyptsko-bybloské vztahy.³⁴⁹ Nejběžnějším zahraničním dřevem v Egyptě je tehdy *Cedrus libani*, používaný ke stavbě lodí, budov, rakví a jiných, drobných předmětů.³⁵⁰ Toto období se zde také vyznačuje obřími projekty v pohřební architektuře a silnou centralizací státu. Monumentální stavební činnost se objevuje již v dynastii předchozí, ale nyní začínají být i hrobky panovnickovy rodiny, vysokých úředníků a kněží zahrnovány do panovnickova zádušního komplexu, a vznikají tak celá pohřební města³⁵¹, jejichž stavba a údržba vyžaduje početný personál, a životní potřeby tohoto personálu na sebe nezbytně vážou další pracovníky. Tyto zádušní komplexy vlastně stmelovaly společnost a stimulovaly jednotné představy o posmrtném životě a o důležité roli krále, a do jisté míry také podporovaly ekonomiku.³⁵²

Námořní pojiťko s Byblem a přilehlou oblastí tak mohlo mít jak díky dodávkám pryskyřičných produktů, které pomohly déle a působivěji uchovat tělesnou schránku zesnulého, tak díky zásobení dřevem a dalšími, luxusními importy, použitelnými k zařízení prostoru kolem těla, podstatný vliv na akcelerovaný vývoj zádušního kultu a s ním spojenou ideologii, ale nepřímo i na specializaci řemesel a celkovou organizovanost poddaných a prosperitu, a tudíž posílení moci panovníka a tím i Egypta jako geopolitického hráče v regionu i duchovního inspirátora, spolu s mnohými dalšími důsledky z těchto skutečností vyplývajícími.

³⁴⁷ Wengrow (2006), s. 226.

³⁴⁸ Sowada (2009), s. 10.

³⁴⁹ Sowada (2009), s. 249-250.

³⁵⁰ Sowada (2009), s. 249.

³⁵¹ Shaw (2010), s. 117.

³⁵² Shaw (210), s. 116-118.

Význam produktů z Byblu a okolí využívaných a zřejmě i asociací jejich absence s chaosem Egyptůany hezky ilustruje Ipuwerův text sepsaný sice v průběhu Střední říše, avšak odkazující na události z Prvního přechodného období, kdy byla důležitá spojení přerušena.

„Dnes už se vskutku na sever do Byblu nikdo neplaví. Co budeme dělat bez borovic pro naše mumie?“³⁵³

7.1.2 Aspekt monumentality a nové možnosti spojení po Nilu

Bybloské spojení neovlivnilo zádušní kult, centralizaci a vývoj v egyptské Staré říši jen ve smyslu zpřístupnění surovin a hotových výrobků přímo pro vnitřky funerálních struktur, jejichž propracovanost vedla k živějším představám o posmrtném životě, ale také poskytlo základ pro „...rozvoj říčních lodí schopných převážet velké náklady kamenů, které velice zvýšily potenciál pro monumentální konstrukci...“³⁵⁴ Přestože první lodě z rohoží a místního dřeva brázdily hlavní dopravní tepnu Egypta již ve 4. tisíciletí př. Kr.,³⁵⁵ až rozkvět námořní dopravy v tisíciletí následujícím, inspirovaný touhou po vzácných komoditách, zažehnul pokrok i ve stavbě plavidel nilských – jak z pohledu velikosti a bytelnosti díky hojnému přísunu dostatečně dlouhých a pevných, popřípadě trvanlivých (zejména cedr³⁵⁶) dřev, tak patrně i z pohledu navigační technologie. Ačkoliv byla plavba na Nilu v jistém ohledu, obzvláště pokud se uskutečňovala po proudu, snadnější než mořská, opačný směr cesty a další specifika mohly způsobovat nemalé potíže. Závislost na proudění větru při cestě na jih, přestože použití plachty s dvojitým stěžněm a vesel je doložené již ve 4. tisíciletí³⁵⁷, jistě motivovalo k aplikaci dalších úprav přejatých z mořské domény.

Velké transformace v pohřební architektuře Staré říše započínají za panovníka třetí dynastie, Džosera, jehož vrchní architekt, podle tradice kněz jménem Imhotep, poprvé použil na funerální struktury, dříve ve formě mastab realizovaných převážně ze sušených cihel, značné množství kamene, a to především v podobě kolosální šestistupňové pyramidy. Stavba dosahovala výšky 60 metrů a její základna zabírala plochu 140 x 118 metrů. Areál, který ji obklopoval, byl ještě 9 x větší, a nacházelo se v něm několik dalších kultických budov.³⁵⁸ Nové stavební médium, využitě k zhmotnění představ o významu přetrvávajícího

³⁵³ Lichtheim (1975), s. 152.

³⁵⁴ Wengrow (2006), str. 149

³⁵⁵ Schwab (1976), str. 176

³⁵⁶ *Tamtéž.*

³⁵⁷ *Tamtéž.*

³⁵⁸ Shaw (2010), s. 107-108.

řádu a v místních podmínkách tudíž i prosperity³⁵⁹ se zde pokoušelo dokonce o znázornění jinde k výzdobě používaných organických materiálů včetně detailů. „Vápencové zdi s výklenky ztvárňují konstrukce z dřevěných prken spojovaných provazy a z tyčí se zavěšenými rohožemi, sloupy představují obrovské stvolky papyru či šáchoru, v kamenné bráně jsou doširoka otevřené kamenné veřeje.“³⁶⁰ „Úsilí o monumentální majestátnost odpovídající královskému zádušnímu kultu lze u Džosera vysledovat od počátku jeho vlády; odráželo tehdy převládající názor na postavení krále v egyptské společnosti. Tento aspekt byl ještě více posílen poté, co našel ideální způsob vyjádření v pohřební architektuře. V průběhu dalších dvou století byl tento přístup doveden až na samu mez únosnosti a stal se tak mocným katalyzátorem rozvoje egyptské společnosti“³⁶¹

O podobné stavby pak se pokoušely i ostatní králové 3. dynastie. Další zásadní mezník ve vývoji monumentálního stavebnictví představuje nástup 4. dynastie a vláda panovníka Snofrua, který si jako první nechal postavit pyramidu v podobě čtyřstěnného jehlanu. Tato markantní změna se spolu s dalšími modifikacemi zdá souviset s tehdejší posunem v náboženských představách, v nichž byly původně astrální koncepty modifikovány směrem k slunečnímu kultu boha Rea, odrážejícího se zřetelněji v titulatuře posledních třech panovníků téže dynastie a zejména pak v charakteru sakrálně-funerální architektury dynastie následující. Zároveň se zde patrně jedná o pojítka se sílícím usirovským podsvětním mýtem.³⁶² Snofru si nechal postavit několik pyramid, a přestože ne všechny stihl úspěšně dokončit, celkové množství kamene spotřebované na jeho projekty je největší ve Staré říši.³⁶³

Jeho nástupce, Cheops, zase drží historický primát díky velikosti své pyramidy, neboť délka jedné strany jejího základny činila 230 metrů a výška 146,5 metrů. Na její realizaci bylo zaměstnáno kolem 2 300 000 kamenných kvádrů, z nichž každý vážil přibližně 2,5 tuny. Pyramida přibližující se Cheopsově velikostí vzniká ještě za krále Rachefa, jemuž je také nejčastěji připisována stavba největší sochy v dějinách starověku, Velké sfingy, avšak následující panovníci, obzvláště ti řazení do posledních dvou dynastií Staré říše, už si volí hrobky menších rozměrů, což může být příznakem nastupující krize.³⁶⁴ Na druhou stranu jsou stavební příležitosti v 5. dynastii rozšířeny o tzv. „slunečními komplexy“ zasvěcené bohu

³⁵⁹ Verner (1997), s. 125.

³⁶⁰ *Tamtéž*, s. 118.

³⁶¹ Shaw (2010), s. 108.

³⁶² Shaw (2010), s. 109 a Verner (1997), s. 163.

³⁶³ Shaw (2010), s. 109.

³⁶⁴ Shaw (2010), s. 113.

Reovi skládající se z údolního chrámu a horního chrámu s obeliskem, spojených vzestupnou cestou.³⁶⁵

Přestože Egypt disponoval zdroji rozmanitých druhů kamene, ke stavbě se až do poloviny 2. tisíciletí, kdy začal hrát prim pískovec, nejčastěji používal vápenec, neboli „bílý kámen“.

V širším okolí hlavních měst raně dynastického období a Staré říše, Bílých zdí a Memfisu, jakož i k nim příslušejících pohřebišť, se nacházel dostatek celkem snadno těžitelného vápence. Ten se však vzhledem k nižší kvalitě – hrubší struktuře a nežádoucímu barevnému nádechu hodil spíše k vybavení vnitřků staveb. Pro vápenec lepší jakosti bylo nutno vydat se minimálně o něco dále – do Mukatamského pohoří na východ od dnešní Káhiry, a pro kámen jako je červená žula, alabastr, diorit nebo břidlici do Východní pouště, středního Egypta nebo dokonce až na úplný jih, do Núbie.³⁶⁶

Plánování lokalit výstavby mohlo být do značné míry ovlivněno právě blízkostí konstrukčního materiálu (například panovníci 6. dynastie se činili ve zřizování chrámů v jižnější části země³⁶⁷), čímž se nutnost přepravy po vodě redukovala, avšak stále ještě zbývá podstatná část stavebnin, která cestu po Nilu či od něj se oddělujícím, uměle vytvořeném Velkém kanálu, absolvovala.³⁶⁸ Říční doprava, stejně jako mořeplavba, představovala v momentu, kdy dosáhla nezbytné úrovně rozvoje, podstatně méně namáhavý podnik, než pozemní. Egypťané navíc neznali nebo nepoužívali tehdy kolo³⁶⁹, ale saně, tažené mnoha zvířaty. Jen samotná příprava trasy pro hladký smyk jistě vyžadovala mnoho energie.³⁷⁰

Větší kapacita a inovace říčních lodí neusnadňovala jen dopravu samotného stavebního materiálu, ale také velkého množství pracovníků, nezbytných k procesuálnímu uskutečňování monumentálních projektů. Jednalo se jak o řadové i kvalifikované zedníky, tak specialisty na různé aspekty stavitelství, úředníky, písaře, kněží či vojáky. Například nápisy z alabastrových dolů v Hatnúbu uvádějí 300 – 1600 zúčastněných osob.³⁷¹ Stavitelství nebylo jediným odvětvím, jehož rozvoj velmi přispěl ke státní centralizaci a společenskému rozvoji v Egyptě a na nějž měly nové možnosti přepravy po Nilu vliv. Koordinace osob a komodit pomocí říčního spojení se uplatnila jistě i v dalších oblastech, a zejména přesun případných přebytků

³⁶⁵ Shaw (2010), s. 125.

³⁶⁶ Verner (1997), s. 84-87.

³⁶⁷ Shaw (2010), s. 131.

³⁶⁸ Verner (1997), s. 88-89.

³⁶⁹ Shaw (2010), s. 117

³⁷⁰ Verner (1997), s. 85

³⁷¹ *Tamtéž*, s. 88

zemědělských produktů z jednoho místa do jiného, který se uskutečňoval po většinu období Staré říše, představoval snad nejzákladnější předpoklad prosperity a všeobecně rozšířené víry poddaných v dobro vládnoucí instituce³⁷², neboť zabraňoval lokálním hladomorům.³⁷³

7.2 „Bybloský okruh“ – stimulace produkce a urbanizace v Palestině

Navázání pravidelných námořně-obchodních kontaktů Egypta s Byblem za vlády prvních dynastií sjednoceného impéria³⁷⁴ zasáhlo v průběhu 3. tisíciletí celkem bezprostředně také vývoj na pevnině podél tohoto spojení. První fáze urbanizace v Palestině, charakteristická vznikem velkých opevněných měst na klíčových místech vnitrozemí s chrámy, administrativními budovami a komplexnějším sociálním uspořádáním³⁷⁵, proběhla, v souvislosti s egyptskou kolonizační aktivitou, již na počátku 3. tisíciletí, v rané době bronzové II.³⁷⁶ Toto stádium může být vnímáno jako „přípravné na plnohodnotný urbanismus – v levantském měřítku – rané doby bronzové III“³⁷⁷, avšak důležitou roli zřejmě hrál i faktor, označovaný jako „port power“³⁷⁸

Přestože po egyptském stažení se z oblasti se zdá být pobřeží jižní Levanty opuštěno, jistá místa vykazují právě na přelomu výše zmíněných fází stopy osídlení. Jedná se o Aškelon, Sidon a Tyros,³⁷⁹ důležité přístavy zejména dob pozdějších. Z tohoto období jsou sice v oblasti stopy přímo po námořních instalacích velmi skoupé až neexistující, to však může být způsobeno kombinací různých faktorů, spíše než skutečnou absencí námořní dopravy, protože námořnímu cestování do Byblu musela být možnost zastávky vždy velmi nápomocná, navíc se zdá existovat souvislost mezi tehdy osídlenými místy na pobřeží nebo o něco více ve vnitrozemí na splavných vodních cestách a „Fargovou (1979) dendritickou sítí vnitřních nalezišť“.³⁸⁰ Známé „metalické nádoby“, vyráběné v Levantě a nalézané též v Egyptě v rané době bronzové II, a v rané době bronzové III pak zřejmě zamýšlené hlavně pro námořní dopravu³⁸¹, se navíc objevují na západ až ke Qirjat Ata.³⁸² Navíc víme, že Egypt tehdy stále odebíral z Kenánu některé produkty, i když díky bybloské konkurenci v menším množství, a

³⁷² Shaw (2010), s. 116

³⁷³ *Tamtéž*, s. 118

³⁷⁴ Sowada (2009), s. 10

³⁷⁵ *Tamtéž*, s. 248.

³⁷⁶ Steiner, Killebrew (2013), s. 272

³⁷⁷ *Tamtéž*, s. 273

³⁷⁸ Aubet (2013), s. 220

³⁷⁹ Aubet (2013), s. 220.

³⁸⁰ Marcus (2002), s. 409.

³⁸¹ *Tamtéž*, s. 410-411.

³⁸² Marcus (2002), s. 409.

že se tak dělo po moři, zatímco navazující vnitřní sítě byly obsluhovány oslími karavanami.³⁸³ Podpořit tyto údaje může i fakt, že Tyros a Sidon vydaly z této doby egyptizující předměty. V případě prvního místa se jednalo o pečetní váleček, u Sidonu pak o kamenný nůž.³⁸⁴ Mezi faktory, které mohou způsobovat zatemnění ohledně stavu námořní dopravy podél jiholevantských břehů, můžeme zařadit například nejasnosti ohledně tehdejší paleogeografie oblasti, obzvláště samotného umístění pobřeží, které se podle nedávných výzkumů mohlo nacházet o dost dále oproti současnému, nebo eventualita obsluhy nákladní lodí pomocí menších plavidel, která k ní ze břehu připlouvala.³⁸⁵

Potenciální kotviště tak mohla ve 3. tisíciletí, díky zvyšující se frekvenci dopravy a dění podél břehů působit jako magnety na produkci relativně úrodného vnitrozemí, které je zásobovalo různými komoditami, jako je vlna, maso, víno, měď či sůl, a v menším množství zřejmě také dřevo a pryskyřice.³⁸⁶ a toto vnitrozemí zase naopak mohlo stimulovat rozvoj pobřežních měst a případně dalších lokalit na cestě k nim. Například do Aškelonu v průběhu jeho starověkých dějin směřovalo sedm místních pevninských stezek, přestože se hlavní obchodní trasa souběžná s pobřežím probíhala hned na východ od něj.³⁸⁷ „Některé z cest, možná většina z nich, byly důsledkem role Aškelonu jako výstupu k moři, ale množství pevninských stezek naznačuje, že Aškelon může být též považován za důležitou součást vnitřní ekonomie jako celku“³⁸⁸ Název místa je mimochodem nejspíše odvozen od kořene šekel, a znamená „místo, kde se váží“.³⁸⁹

7.3 Urbanismus v Sýrii

Bybloský námořní obchod měl zřejmě svůj podíl i na vzniku městských států silně obchodního charakteru ve vnitrozemí Sýrie, již zmíněných v kapitole Upevnění pozice v dálkovém obchodě. Časové těžiště urbanizace v Sýrii leželo stejně jako v případě jižní Levanty v 1. polovině 3. tisíciletí, i když blíže závěru této fáze. Nabízí se otázka, proč zde nedošlo ke vzniku větších a spletitějších sídel stejně brzy, pod vlivem Uruku a jeho osad, tak jako tomu bylo v počáteční fázi na jihu Kenánu pod vlivem Egypta. Tehdy však ve vnitřní Sýrii chyběl podnět, který se objevil až spolu s rostoucí úlohou Egypta v Byblu a na severu od

³⁸³ Aubet (2013), s. 248.

³⁸⁴ Steiner, Killebrew (2013), s. 304.

³⁸⁵ Marcus (2002), s. 409.

³⁸⁶ Aubet (2013), s. 220.

³⁸⁷ http://www.markbwilson.com/courses/F2012/NHIS3116_Articles/04_Master-Ashkelon.pdf, s. 47

³⁸⁸ http://www.markbwilson.com/courses/F2012/NHIS3116_Articles/04_Master-Ashkelon.pdf, s. 47

³⁸⁹ Aubet (2013), s. 220.

něj³⁹⁰ a tudíž s rekonfigurací tras dálkového obchodu, které navíc podpořil rozpad uruckého koloniálního systému, jež mezopotamskému městu umožňoval získávat suroviny z hornatých oblastí v Anatolii.³⁹¹

7.4 Konec egyptské Staré říše a První přechodné období

Monumentalita jakožto určující rys Staré říše, který dosáhl svého vrcholu v pyramidách 4. dynastie, zkyprila půdu egyptského mezinárodního obchodu především díky hojnému využívání kamene (který jako stavební materiál odlišoval sakrální architekturu od sekulární, používající sušených cihel)³⁹² a odtud plynoucí zvýšené potřebě dřeva určeného jak pro výstavbu hrobek a chrámů, tak k výrobě lodí pro přepravu objemných kamenných bloků. Nutnost stavět větší plavidla pravděpodobně zintenzivnila také obchod s Byblem, pro což by mohly svědčit na jeho území nalezené artefakty z doby vlády stavitelů pyramid v Gíze, Cheopse, Rachefa a Menkaurea.³⁹³

Vzhledem k tomu, že nové administrativní uspořádání Egypta do jednotlivých nomů patrně pochází z téže doby jako užívání kamene v architektuře, tedy z období vlády krále Džosera,³⁹⁴ není vyloučeno, že reorganizaci státní správy si vynutila právě náročnost nového stavebního projektu. Vznikající soustava krajů nahrazuje původní předstátní samočinně vzniklé struktury,³⁹⁵ čímž se zvětšuje propast mezi městem a venkovem. Na počátku dynastického období byl král s provinciemi v osobním kontaktu, navštěvoval se svou družinou jednotlivé državy, aby zajišťoval vybírání daní, přerozdělování národního produktu a staral se o místní správu,³⁹⁶ zatímco ve Staré říši již tyto úlohy zastávali úředníci, pocházející z rezidence. Tyto úřady nebyly zpočátku dědičné, jejich vykonavatelé se proto cítili být svázáni s hlavním městem, kde si stavěli hrobky, aby jim zde po jejich smrti potomci zajišťovali zádušní kult.

To, že si poslední panovník 4. dynastie Šepseskaf na rozdíl od svých předchůdců volí k přechodu do zászvěti namísto pyramidy opět menší mastabu,³⁹⁷ je neklamným znamením, že zájem o monumentalitu ustupuje. Tato skutečnost by mohla rovněž odrážet určitou míru krize státního zřízení a tím i předjímat zásadní zlom, k němuž došlo ve správním systému

³⁹⁰ Steiner, Killebrew (2013), s. 272-273.

³⁹¹ Marfoe (1987), s. 34-35.

³⁹² Assmann (2002), s. 45.

³⁹³ Shaw (2010), s. 121.

³⁹⁴ Assmann (1998), s.19.

³⁹⁵ *Tamtěž.*

³⁹⁶ *Tamtěž.*

³⁹⁷ Shaw (2010), s. 113.

v průběhu 5. dynastie, který, byť byl zamýšlen jako krok ke zvýšení účinnosti provinční správy, měl ve skutečnosti pro stát nedozírné následky. Spočíval ve jmenování správců jednotlivých nomů, kteří se vzhledem k dědičnosti postu od té doby v příslušné oblasti usídlovali na stálo. Do nejvyšších úřadů již nejsou dosazováni členové královské rodiny.³⁹⁸ Provincie díky péči nomarchů kulturně i hmotně bohatne,³⁹⁹ místní aristokracie se svým životním stylem touží vyrovnat královskému dvoru, s nímž se také účastní zámořských obchodních výprav.⁴⁰⁰, mezi jejichž hlavní destinace patří i Byblos. Tehdy také roste množství kněží a hodnostářů, kteří si z vlastních nákladů pořizují větší a honosněji vybavené hrobky; v jejich výzdobě ovšem klesá počet zmínek o vztahu jejich majitele ke králi,⁴⁰¹ navíc, jak je patrné z Džedkareaova zádušního komplexu v Sakkáře, není již kladen dřívější důraz na pochovávaní v těsné blízkosti panovníka,⁴⁰² z čehož je možné odtušit, pokud ne přímo ochladnutí loajality, pak alespoň jistou míru společenské emancipace. Vzhledem k osvojování honosné funerální kultury širšími vrstvami lze i u nich předpokládat zvýšení poptávky po dřevu, balzamovacích pryskyřicích a ostatních komoditách spojených se zádušním kultem, které byly dováženy z Byblu.

Koncem 5. dynastie je založen nový úřad správce Horního Egypta.⁴⁰³ Moc hlavního města klesá, jeho schopnost efektivně řídit periferii a přerozdělovat výnosy úrody je narušena. Jelikož kanály, jimiž kolují správní nařízení i potraviny, přestávají být spolehlivé,⁴⁰⁴ je kvůli sérii nízkých nilských záplav, zužujících tou dobou egyptské zemědělství, říše ohrožována lokálními hladomory.⁴⁰⁵

S rozšířením zádušního kultu mimo úzký okruh soustředěný kolem panovníka je aspirací každého majitele hrobky dosáhnout označení *imachu – im3ḥw*.⁴⁰⁶ Tento ve funerální epigrafice četný, přece však podle odborníků nesnadno převoditelný termín, který se překládá jako „ctěný“ či „ten, o nějž je postaráno“ (patrně ve významu „o nějž je postaráno v zádušním kultu“),⁴⁰⁷ vyjadřuje egyptský etický princip zavazující sociálně zdatnější pečovat o chudé

³⁹⁸ *Tamtéž*, s. 126.

³⁹⁹ Shaw (2010), s. 136.

⁴⁰⁰ Marfoe (1987), s. 25 – 35.

⁴⁰¹ Shaw (2010), s. 127.

⁴⁰² Snapes (2011), s. 56.

⁴⁰³ Assmann (1998), s. 19.

⁴⁰⁴ *Tamtéž*, s. 21.

⁴⁰⁵ Shaw (2010), s. 132.

⁴⁰⁶ Snapes (2011), s. 48.

⁴⁰⁷ Strudwick (2005), s. 30.

„jako je hlava rodiny zodpovědná za všechny její členy.“⁴⁰⁸ A snad právě vlivem této doktríny vzniká v rozpadající se říši nová společenská role, vyvinuvší se především z někdejších královských správců, již Jan Assmann označuje jako *patronát*. Patron se stará nejen o svou širší rodinu, ale i určitý počet klientů neboli „závislých“ – *tw3w*, kteří s ním vstupují do klientského vztahu dobrovolně. „Zatímco úředník, vedoucí sociální typ Staré říše, je odpovědný především směrem nahoru, vůči králi, je patron odpovědný v první řadě směrem dolů, vůči těm, kteří jsou na něm závislí.“⁴⁰⁹ Tato ideologie však nejenom zaručuje klientovi možnost přežití tím, že navozuje vazbu mezi ním a patronem, ale zároveň i ostře rozděluje společnost na klienty a pošetilce, přátele a ty druhé, v čemž je možné zahlédnout jak rodící se „obraz vnitřního nepřítele“, tak i zárodky politické rétoriky polarizace, jež se dochovala až do našich dnů.

Jan Assmann příčiny kolapsu Staré říše nespatřuje v sociálních revolucích, nýbrž v společenské transformaci.⁴¹⁰ Tato přeměna měla dalekosáhlý vliv na veškerý pozdější vývoj Egypta, neboť již texty 12. dynastie, přejímají hned v počátcích Střední říše, tedy v době, kdy monokratický systém stále není jedinou možnou variantou zřízení, určitou měrou ideologii patronátu První přechodné doby, prezentující krále jako nejmocnějšího z patronů, jako „dobrého pastýře“, „otce sirotků“, „manžela vdov“ atd.⁴¹¹ O několik století později si v Nové říši tento slovník vypůjčuje doktrína *osobní zbožnosti*, když s využitím stejných obrátů jakými se označoval nejprve patron a posléze panovník, přibližuje boha jako nejspolehlivějšího ochránce, a když navíc přenáší jistý aspekt konceptu dobrovolné loajality na vztah věřícího, odevzdávajícího se z vlastní vůle do rukou konkrétního božstva.⁴¹² Ozvuky rétoriky První přechodné doby nejsou omezeny pouze na doménu egyptské historie, ale pravděpodobně je lze rozpoznat jak v novozákonním výrazu „Dobry pastyř“,⁴¹³ tak v samotném pojmu *religio*, odvozaném křesťanskými autory od sloves *religō, obligatiō* (zavazují si někoho).

Pro srovnání zde uvedu tři ukázky, přibližující hlediska, v nichž se doktrína charakteristická pro funerální nápisy První přechodné doby promítla do idejí Střední a Nové říše. První je úryvkem z životopisu Anchtifeje, který byl vládcem 2. a 3. hornoegyptského nomu v Prvním

⁴⁰⁸ Shaw (2010), s. 129.

⁴⁰⁹ Assmann (1998), s. 21 – 22.

⁴¹⁰ *Tamtéž*.

⁴¹¹ Assmann (1999b), s. 40.

⁴¹² *Tamtéž*, s. 43.

⁴¹³ J 10, 11.

přechodné době, z jeho hrobky v Moalle.⁴¹⁴ Tento text je vzorovým příkladem epigrafie patronátu:

*Nikdy mě nepostihla pohroma,
pro můj silný luk a pro můj výborný úsudek.*

*Kdo však dbal mé rady,
toho nepostihla pohroma.*

Kdo mě poslechl, chválil boha.

Kdo mě však neposlechl, řekl „Běda!“ [...]

[...] je, co učinil.

Neboť já jsem ochrana bázlivého

a tvrz toho, kdo prchl daleko.

Já jsem hrdina [jemuž není rovna].⁴¹⁵

Druhá ukázka pochází z *Loajalistického naučení* z doby Střední říše a dokládá vliv rétoriky patronátu v politické i náboženské sféře (které byly tehdy pochopitelně neoddělitelné):

*Ti, kteří jsou věrni králi, budou po smrti zaopatřeni,
zatímco jeho protivníci nebudou ani pohřbeni (6. 3 – 4).*

*Bastet je ta, která ochraňuje Obě země,
a toho, kdo jí ctí, bude sama chránit svou paží.*

*Avšak Sachmet bude proti tomu, kdo by chtěl mařit jeho nařízení,
a ten, kdo upadne v nemilost, se stane žebrákem (5. 11 – 14).⁴¹⁶*

Třetí ukázka pochází z Nové říše, ze stély zapisovatele rekrutů Antefa, který hovoří k Amon-Reovi. Otisk epigrafií z První přechodné doby je tu nadále patrný, perspektiva diskursu se zde

⁴¹⁴ Shaw (2010), s. 144.

⁴¹⁵ Assmann (1998), s. 43.

⁴¹⁶ *Tamtéž*, s. 44.

ovšem obrací – již zde nehovoří ten, kdo je na místě patrona, nýbrž věřící, jenž se nachází v roli klienta:

Budiž pozdraven Amon–Re,

Vyzrálé Ba, nejstarší z bohů!

Je otcem i matkou tomu, kdo si jej vloží do srdce,

odvrací se však od toho, kdo mívá jeho město bez povšimnutí.⁴¹⁷

Je třeba říci, že První přechodná doba je poměrně dobře zdokumentována pouze ve své druhé fázi a to zejména díky bojům mezi hérakleopolskou a thébskou dynastií,⁴¹⁸ je však zřejmé, že obchodní kontakty s Byblem byly na celou tuto dobu s největší pravděpodobností přerušeny, jak je patrné z *Ipuwerova napomenutí*, které bylo sice sepsáno za Střední říše (dochovaný opis nalézající se na Leidenském papyru 344 pochází z Ramessovské doby), avšak odráží události – často v poněkud bizarních barvách – z První přechodné doby:

Dnes se již na sever do Byblu nikdo neplaví. Kde máme opatřit cedry pro naše mumie?⁴¹⁹

Nebylo by však objektivní chtít na základě literárních památek zredukovat První přechodnou dobu na období naprostého chaosu – k jehož apokalyptické podobě jsou dnes egyptologové vzhledem k propagandistické povaze tohoto druhu textů ostatně poměrně skeptičtí – neboť po té, co moc rezidence přetěžující provincii svými nároky zeslábla, a vliv dvorské kultury pohasl, mohla se začít rozvíjet kultura lidová.⁴²⁰

Jako doklad kulturního přínosu v hmotné oblasti může z tohoto období posloužit například invence amuletů ve tvaru skaraba, sloužící po jistou dobu i jako pečetidlo centrální administrativy. Nálezy tohoto druhu artefaktů v Byblu, pocházející z poněkud pozdější doby, totiž z rané Střední říše,⁴²¹ dosvědčují, že vzájemné obchodní kontakty mezi těmito dvěma zeměmi byly navázány ihned po opětovném sjednocení Egypta.

⁴¹⁷ Assmann (1999a), s. 185.

⁴¹⁸ Shaw (2010), s. 135.

⁴¹⁹ Lichtheim (1975), s. 152.

⁴²⁰ Shaw (2010), s. 162.

⁴²¹ Ben-Tor (2011), s. 24.

Shrnutí možných příčin krize na sklonku Staré říše – změna stavební technologie si pravděpodobně vyžádala i restrukturalizaci společnosti. Původní funkce systému sýpek z rané dynastické doby, vyrovnávajícího výkyvy výnosů, která předcházela hrozbě hladomorů, mohla být v raných dobách pádným státoprávním argumentem. Avšak nástup monumentalizace v architektuře ovlivněný vývojem zádušního kultu měl patrně za následek i reorganizaci státní správy, která zpočátku stát sice posílila, ale zároveň díky stoupajícím nárokům centrální rezidence, které snižovaly počáteční funkčnost redistribučního hospodaření, Egypt následně čím dál více oslabovala. Tato situace si vyžádala delegaci pravomocí z hlavního města na provincie. Král na provinční úředníky pravděpodobně přenesl příliš mnoho státních monopolů, především monopol povolávání milicí a vymáhání daní,⁴²² což nakonec vyústilo v emancipaci provinčních správců, z nichž se stali feudálové. Systém zásobování postupně kolabuje, propukají místní hladomory. Hlavní město hmotně i kulturně chřadne, zatímco venkov, obecně vzato, v obou ohledech bohatne. Jak dokládá dobová funerální epigrafie, vzniká především z někdejších úředníků nová třídní forma, již Assmann označuje jako *patronát*. Ze stop její rétoriky v pozdějších textech se lze domnívat, že První přechodná doba zasáhla svým vlivem všechna následující údobí egyptských dějin a tudíž patrně ovlivnila i vývoj kultury v celém Středomoří a území Levanty zejména.

7.5 Důraz na osobní iniciativu a mudroslovná literaturu Egypta

V Egyptě se ke konci První přechodné doby, po období konfliktů menších lokálních vládců, vyhrcoje rivalita dynastií sídlících v Hérakleopoli a Thébách, a vrcholí v opětovném boji Severu proti Jihu. Prvním panovníkem, který obě země opět sjednotil, je představitel thébské 11. dynastie Mentuhotep II. (2055 – 2004 př. Kr.), který byl ještě na nápisech z Ramessovské doby ctěn jako sjednotitel Egypta, a tedy z pohledu egyptologie jako zakladatel Střední říše.⁴²³ Po jeho smrti opět vypukají občanské nepokoje a znovusjednocená země se může nadechnout až za vezíra Mentuhotepe IV. (1992 – 1985 př. Kr.), Amenemheta, jímž také začíná 12. dynastie.⁴²⁴

Tato dynastie se nacházela ve zcela jiné situaci, nežli vládcové Staré říše. Nevládla již nad širokou vrstvou negramotných obyvatel, ale svým postavením čelí vzdělaným nomarchům, aristokratům, patronům a jejich početným rodinám, proti nimž svou pozici musí obhájit. Toto společenské pnutí, vyžadující po vládci zdůvodňování důležitých kroků, vyúsťuje v jev,

⁴²² Assmann (1998), s. 22.

⁴²³ Shaw (2010), s. 165.

⁴²⁴ Assmann (1998), s. 29.

jenž je pro Střední říši charakteristický a který Assmann označuje jako *explikaci*.⁴²⁵ Tato situace dává vzniknout řadě určujících změn.

Aby se předešlo opakování krize na sklonku Staré říše, vznikají texty, které společně s epigrafii První přechodné doby líčí předchozí věk jako období naprostého chaosu, avšak na rozdíl od nich stavějí proti individualismu a sebevědomí patronátu etiku sebeovládání. Tyto texty, svým určením nezapadající do rituálního ani explicitně politického kontextu, tím, že se učí nazpaměť a posléze přepisují, slouží k vytváření mravních hodnot a ctností vnitřního člověka. Poučení ze selhání tu spočívá v zúrodnění negativních zkušeností. Se vznikem literárního korpusu Střední říše jsme zde proto v jistém smyslu svědky zrození fenoménu kultury vůbec, neboť kultura je vpravdě kulturou teprve tehdy, je-li schopna ze své podstaty poskytnout prostředek k přeměně osobních sklonů ve smysl pro pospolitost.

Za Senusreta I. (1956 – 1911 př. Kr.) dochází k zakládání mnoha nových chrámů a k rozkvětu chrámové architektury. Díky panovníkovu zájmu o Usirův kult se uctívání tohoto boha a s ním spojený zádušní kult rozšiřuje mezi lidové vrstvy.⁴²⁶ Abydos jako centrum Usirova kultu se tak pravděpodobně stává historicky nejstarším příkladem poutního místa.⁴²⁷

Vzhledem ke změnám probíhajícím v průběhu Střední říše ve jménu doktríny kladoucí důraz na osobní iniciativu se lze domnívat, že se proměnila také zahraniční politika, a tedy i podoba a rozsah vztahů s Byblem, na něž se nepochybně promítlo i zlidovění zádušního kultu.

Obchodní styky s Byblem byly znovu navázány za vlády 11. dynastie.⁴²⁸ Již o několik desítek let později je tento přístav zmiňován v Povídce o Sinuhetovi odehrávající se na přelomu vlád Amenemheta I. (1985 – 1956 př. Kr.) a Senusreta I. (1956 – 1911 př. Kr.), která se podle četnosti nalezených opisů těšila až do Pozdní doby velké oblibě.⁴²⁹ Dalším textem pocházejícím ze Střední říše, v němž se nalézá zmínka o Byblu, tentokrát v souvislosti s nákupem cedrového dřeva pro zádušní kult, je výše zmiňované *Ipuwerovo napomenutí*, jež však líčí události První přechodné doby. Do doby rané Střední říše je rovněž datován nález 105 skarabů odhalený spolu s dalšími egyptskými artefakty ve velké nádobě pod bybloským chrámem Pierrem Montetem v roce 1921.⁴³⁰

⁴²⁵ *Tamtéž*, s. 30.

⁴²⁶ Shaw (2010), s. 177.

⁴²⁷ Assmann (2002), s. 222.

⁴²⁸ Redford, (2001), s. 220.

⁴²⁹ Lichtheim (1975), s. 222.

⁴³⁰ Redford (2001), s. 220 a Daphna Ben-Tor (1998), s. 4.

Nové světlo do vztahů Byblu s Egyptem během 1. poloviny 12. dynastie vnáší studie Jamese P. Allena z roku 2008, zabývající se nápisem z mastaby objevené v Dašūru Jacquesem de Morganem v roce 1894, jejíhož majitele identifikoval Detlef Franke jako vysokého královského úředníka Chnumhotepa III. za vlády Senusreta III. (1870 – 1831 př. Kr.) a Amanemheta III. (1831 – 1786 př. Kr.).⁴³¹ Expedice newyorského Metropolitního Muzea Umění pod vedením Dietera Arnolda v roce 2001 hrobku znovu odhalila a v jejím bezprostředním okolí našla několik set zlomků pocházejících z vnějšího zdiva východní stěny původní mastaby, na nichž se nacházel Allenem rekonstruovaný text. Příběh, který je psán stylem pro funerální epigrafii nezvyklým, popisuje námořní výpravu do Byblu a Ullazy vedenou Chnumhotepem. Zásadní přínos Allenova rozboru spočívá ve zjištění, že na nápisu je tehdejší vládce Byblu označován jako *malku*, tedy semitským výrazem pro krále, a nikoli jako guvernér (*ḥ3tj* – „vysoký úředník“), jak se bybloský panovník označoval za Amenemheta III. a jak je zřejmé z tohoto úryvku:

A dohlížitel (velitel) námořní výpravy udělal to, [že vstoupil do domu vládce] Byblu, [který byl] malku. (1D4 – 2A2)⁴³²

Allen v textu spatřuje důležitý dokument Střední říše, neboť z něj dále vyplývá, že bybloský král plánoval či dokonce uskutečnil útok na nedaleký přístav Ullazu. Fragmenty nápisu také naznačují, že Egypt v tomto sporu, pokud přímo nezasáhl, pak alespoň sympatizoval s Ullazou, odkud do té doby nakupoval cedry raději než z Byblu. Z Chnumhotepova vyprávění rovněž vysvítá, že Egypt se k Byblu staví jako k odpůrci, což mohlo případně vést k následné změně bybloské vlády a nahrazení krále guvernérem v pozdní Střední říši.⁴³³ Ve prospěch této hypotézy se zdá hovořit skutečnost, že za vrcholného období 12. dynastie, stejně jako za rané 13. dynastie, se jméno Byblu objevuje mezi jmény egyptských nepřátel v berlínské a bruselské sbírce klatebních textů.⁴³⁴⁴³⁵

Třebaže 12. i 13. dynastie vzájemné obchodní styky s Byblem nadále udržovaly – jak dokládají bybloské nálezy datované do doby Amenemheta III. a Amenemheta IV. (1786 – 1777 př. Kr.) či Dunandem objevený nápis zmiňující Neferhotepa I. (1741 – 1730 př. Kr.)⁴³⁶ a

⁴³¹ Allen (2008), s. 29.

⁴³² *Tamtéž*, s. 33.

⁴³³ *Tamtéž*, s. 38.

⁴³⁴ Magické nápisy uvádějící jména nepřátel Egypta na keramické artefakty (mísy nebo sošky spoutaných zajatců), jež byly rituálně rozbity a následně zakopány na nekropoli.

⁴³⁵ Redford (2001), s. 220.

⁴³⁶ Nigro (2009), s. 159-175.

byť to potvrzuje také údaj z papyru Bulaq 18 z 13. dynastie, uvádějící mezi odděleními skladu thébského paláce i místnost označenou jako „Komnata Byblu“ (kde bylo pravděpodobně uskladněno zboží z této lokality)⁴³⁷ – je z Allenovy studie zřejmé, že se jejich podoba výrazně proměnila. Vzhledem k egyptské intervenci ve prospěch Ullazy a následkům, které z toho pro Byblos vyplynuly, by tento obrat mohl rovněž naznačovat, že se v období Střední říše doktrína patronátu nepromítla pouze do vnitřní politiky Egypta, nýbrž že se stejně tak odrážela i v jeho vztazích s okolním světem.

8 BYBLOS A JEHO POZICE VE 2. TISÍCILETÍ

Po překonání krize, která koncem předcházejícího období zasáhla nějakým způsobem téměř celou Levantu, prožívá přes drobné místní potyčky vnitrozemí i pobřeží její severní části v 1. polovině 2. tisíciletí období rozkvětu, které se odráží v rozvoji umění a řemesel.⁴³⁸ Vztahy Byblu s Egyptem jsou oživeny a jeho činnost v dálkovém obchodě nyní začíná nabírat na obrátkách. O tehdejších interakcích máme nyní k dispozici více informací přímo z Byblu, ale i z ostatních lokalit. Soubor informací ukazuje na intenzivnější využívání námořní dopravy, i když pro 1. polovinu 2. tisíciletí nám stále chybí podrobnější informace o jejich mechanismech, jež by mohly být odhaleny například nálezem vraku, tak jako se to událo v případě dvou lodí z pozdější části 2. tisíciletí, uluburunské a gelidonyjské.⁴³⁹

Předměty svědčící o kontaktech asijských sítí s Egyptem jsou nyní nalézány v Levantě častěji. Jedná se často, stejně jako v případě Byblu, o artefakty prestižního charakteru nesoucí jména faraonů Střední říše. Sochy nebo nádoby se objevují na místech jako je Ugarit, Qatna, Aleppo, zajímavější repertoár egyptských předmětů si můžeme povšimnout v Eble. V Sidonu, který v tomto období začíná prosperovat, došlo k nálezům hrobek válečnické aristokracie, jejichž pohřební výbava obsahovala kromě zbraní a šperků také skaraby z 12. dynastie. Na významu získávají i další města na pobřeží nebo poblíž něj.⁴⁴⁰

Přestože jsou se zdá být napojení asijských sítí viditelnější než dříve, ústředním pohaněčem bybloské obchodní ekonomiky zůstává Egypt. Důležitost vzájemného spojení na straně levantského přístavu ilustruje skutečnost, že někteří panovníci se honosí egyptskými tituly či

⁴³⁷ García (2013), s. 244.

⁴³⁸ Součková (1979), s. 201.

⁴³⁹ <http://web.mit.edu/deeparch/www/events/2002conference/papers/Cohen.pdf>, s. 5.

⁴⁴⁰ Aubet (2013), s. 252-253.

nechávají uvádět svá jména zapsaná v kartuších,⁴⁴¹ případně se považují za egyptské vazaly.⁴⁴² Je pravděpodobné, že k této servilní politice bybloské vládcy motivovala egyptská královská ideologie, jejíž součástí bylo vystupování tamního panovníka jako vládce cizích krajů,⁴⁴³ a že ji tak před Egyptany udržovali do jisté míry na oko, protože před svými poddanými vystupovali klasicky jako suveréni.⁴⁴⁴ Ani ve 2. tisíciletí se zřejmě Byblos nestal egyptskou kolonií, ale prosperita obou politik byla vzájemně provázaná. O tom se zdá svědčit například charakter i kontext nálezů velkého množství předmětů pocházejících z afrického impéria, který ukazuje alespoň do jisté míry na reciproční vztah.⁴⁴⁵ Pokud zde byly posádky, spíše dohlížely na kácení a přípravu dřeva k nalodění se na cestu do Egypta. Bohatství, objevené v Byblu z kontextů 1. poloviny 2. tisíciletí částečně vrhá světlo na příčinu úslužnosti bybloské nobility. Spektakulární zásoby hodnotných či zajímavých předmětů z této doby odhaluje chrám Baalat Gebal, který je stále hlavním kultovním střediskem, nově postavený chrám Obelisků a skalní hroby několika bybloských panovníků.⁴⁴⁶ Chránové budovy vydaly velká množství votivních figurek bronzových figurek původně pokrytých zlatou folií,⁴⁴⁷ a předmětů ze skelné pasty v podobě bužka Bese se lví hlavou, sfing, nebo psohlavých tvorů či slonovinových řezb zdobených drahými kovy, předznamenávajících typickou foinickou produkci dob pozdějších.⁴⁴⁸ Šachtové hrobky panovníků se vyznačují výjimečnou pravidelností konstrukce, sarkofágy v egyptském stylu a především objekty, jež se zdají být věnované přímo egyptským dvorem v průběhu 12. dynastie. Zejména hroby číslo I a II, patřících panovníkům Abi-šemuovi a jeho synu Japi-šemu-abimu skýtaly působivý repertoár luxusní pohřební výbavy, jako pektorály, medailony, koruny, žezla ze zlata, smaltu, ozdoby z ametystu, alabastrové, nádoby – z alabastru, obsidiánu, zlata či stříbra a další artefakty.⁴⁴⁹

Důležitý soubor předmětů z Byblu střední doby bronzové pak tvoří zbraně. Jejich celkový počet (kolem 400) je zde v horizontu střední doby bronzové nejvyšší z celého území Levanty.⁴⁵⁰ Většina z těchto zbraní byla objevena ve 22 depozitech jasně kontextu právě v chrámu Obelisků a královských hrobech. Ziad EL Morr na základě analýzy 57 zbraní

⁴⁴¹ *Tamtéž*, s. 247.

⁴⁴² Součková (1979), s. 201.

⁴⁴³ Sowada (2009), s. 249.

⁴⁴⁴ Aubet (2013), s. 247.

⁴⁴⁵ <http://web.mit.edu/deeparch/www/events/2002conference/papers/Cohen.pdf>, s. 5

⁴⁴⁶ Aubet (2009), s. 238-242.

⁴⁴⁷ *Tamtéž*, s. 242.

⁴⁴⁸ Moscati (1988), s. 30.

⁴⁴⁹ Aubet (2009), s. 242-243.

⁴⁵⁰ EL Morr, Pernot (2011), s. 2613.

převážně z počáteční fáze rané doby bronzové (2000 – 1800 př. Kr.)⁴⁵¹ zjistil, že 22 z nich byla vyrobena z dvousložkového bronzu, a 14 kusů z tohoto počtu je tvořeno drahou slitinou s vysokým obsahem cínu. To dokazuje, že místní řemeslníci již tehdy dokonale ovládli techniku slévání bronzu včetně dovednosti zhotovování forem snižujících riziko vadných odlitků. To sice není vzhledem k předchozím metalurgickým pokrokům na Blízkém východě překvapivé, avšak v kombinaci s informací, že na celém území Levanty je z Byblu je doložen první známý případ techniky pájení,⁴⁵² a s doklady z egyptských textů, jako je například nápis Amenemheta III., zmiňující dodávky tisíců až desetitisíců stříbrných, měděných a bronzových prutů z libanonského pobřeží, spolu s velkým množstvím kovových sošek a zbraní v Byblu, by mohl tento fakt potvrzovat klíčovou roli lokality v regionálním kovozpracujícím průmyslu.⁴⁵³

Jako další kulturní úspěch v Byblu můžeme již v 19. století př. Kr. vnímat experimenty s rozvíjením vlastního písemného systému. Jedná se o znaky velmi podobné egyptským hieroglyfům, které se používaly až do doby před začátkem 12. století, kdy jej nahrazuje písmo alfabetské. Doposud se jej však nepodařilo rozluštit.⁴⁵⁴

9 ZÁVĚR

Ze zjištěných závěrů vyplývá, že vliv námořního obchodu Byblu se dá nejlépe pozorovat na vztazích s Egyptem. Tento fakt sice částečně vyplývá z převahy dochovaných materiálů v suchém a písečném prostředí Egypta, ale převážně je logickým důsledkem kupní síly starověkého impéria a surovinové výbavy na straně středomořského přístavu, umocněným určitou mírou jeho izolace od vnitrozemí horami a dalšími geografickými faktory, jako je relativní blízkost Egyptu a podobně. Důsledky tohoto spojení jsem zaznamenala především v oblasti organizace egyptské společnosti a upevnění moci egyptského státu, a nepříměji pak i v rozvoji blízkých regionů jižní Levanty a vnitrozemské Sýrie. Pravidelná plavba Egyptanů k Byblu zřejmě představovala důležitou složku motivace jak pro vznik kotvišť na pobřeží mezi Egyptem a Byblem, tak pro rozprůdění zemědělské činnosti v blízkých částech vnitrozemí Kenánu, jejíž produkty byly nyní skrze tyto námořní „zastávky“ lépe uplatnitelné. Samotná změna ve využití stezek dálkového obchodu ve prospěch námořní dopravy, jíž spojení Egypta s Byblem svým způsobem zapříčinilo, nebo se na jejím vzniku minimálně velkou částí podílelo, zase napomohla transformaci severní Sýrie z „původně mezopotámské

⁴⁵¹ *Tamtéž* (2011), s. 2613.

⁴⁵² *Tamtéž*, s. 2621.

⁴⁵³ Aubet (2009), s. 242.

⁴⁵⁴ Aruz, Benzal, Evans (2008), s. 50.

průjezdni silnice pro expedice k stříbrným horám a cedrovým lesům“ v „hlavního obchodního zprostředkovatele“⁴⁵⁵

Situace týkající se zdrojů však neumožňuje příliš detailní verdikty. Bybloská lokalita, přestože co do počtu nálezů i velikosti odkryté plochy představuje jedno z nejtědřejších nalezišť, nebyla během svých nejdůležitějších výzkumů zdokumentována způsobem, který by umožnil podrobnější, jasnější, a souvislejší rekonstrukci kulturních vrstev a tudíž i kontaktů se zbytkem Předního východu a východního Středomoří, přestože na základě existence mnoha předmětů vykazujících cizí vlivy víme, že tyto kontakty existovaly. Problém nedostatečné dokumentace se netýká jen Byblu, ale v podstatě celého dnešního Libanonu a velké části Sýrie, kde však tkví především v malém počtu vykopaných lokalit. I to dále přispívá ke „zmatku“ při interpretaci dějin Byblu a jeho pozice na křižovatce kultur, neboť nemáme v rámci regionu dostatek srovnání. Další potíž tkví v časové propasti, která nás od 3. a 2. tisíciletí, které měly tvořit ohnisko této práce, dělí. Veškeré interpretace tak obklopuje háv nejistot, a i to je důvodem pro spíše vágní kompozici a závěry této práce. Jinou příčinu tohoto efektu je pak samotná povaha kulturních vlivů, jejichž původci, ale hlavně prostředníci, jsou často obtížně zjistitelní nejen v takto dávných dobách, ale i v horizontu současnosti, a dále nedostatečné kapacity autora prozkoumat detailně všechny sféry Byblem potenciálně přenášených vlivů a také negativní osobnostní rys autora, kterým je chorobná nerozhodnost.

Téma by si zasloužilo mnohem objemnější a podrobnější zpracování než umožňuje rozsah diplomové práce, a plnohodnotné uskutečnění tohoto záměru by zřejmě měla provést osoba s velmi dobrými znalostmi o všech částech starověkého Předního východu, ale i rozličných aspektů lidské existence, zahrnujících jistý přehled například v oblasti sociologie, psychologie i exaktních přírodních věd, a schopná propojovat takové informace dohromady. Přesto se snad podařilo cíl práce alespoň částečně naplnit zmapováním situace a nastíněním sfér, ve kterých by vliv námořního obchodu Byblu mohl zanechat stopy, a některé z těchto stop pak blíže definovat. V obecnější rovině práce upozorňuje na revoluční povahu rozvoje námořní dopravy a celkovou provázanost mnoha jevů - tzv. „dominový efekt“ dějin, a také zdůrazňuje, přestože to nebylo explicitně stanoveno jako její hlavní cíl, roli Levanty, regionu v mnoha ohledech relativně roztráštěného, jak v prostém zprostředkování, tak v adaptaci a zdokonalování různých druhů elementů pocházejících z okolních i vzdálenějších kultur a politických celků, a

⁴⁵⁵ Marfoe (1987), s. 34

tudíž důležitost jejího vlivu i na současný stav civilizace, ať už jeho uspokojivost hodnotíme jakkoliv.

10 RESUMÉ

The aim of this work is to define the potential influence of the maritime trade of the city of Byblos in on mutual cultural penetration within society of Middle East, with special focus on third and second millennium B.C. The method of research is based on connecting separated informations about cultures and their development as well as on synthesis in scientific articles, mainly from the field of anthropology and history, or interpretative archaeology.

The city was by its geographical disposal forced to search for his livelihood through sea and later for that same reason it started to benefit as a chief intermediary between Egypt and west and south-western Asia. During third and second millennium B.C. many palatial centres emerge and grow in Middle east, and it is also time for intensified role of Byblos trade, which is, as adjoining result of its profit activity, channeling materials, technologies, thoughts, and parts of visual environment. However the most profound influence was created by the stockpile of cedar and other coniferous forests in the vicinity of Byblos combined with potential for growth and development within increasingly unified andorganised society of ancient Egypt. The main result was the development of maritime transport in Eastern Mediterranean, which perceptibly shortened the distances and therefore communication, with all its consequences. The long, high-quality wood enabled Egyptians not only to build sea ships, but also river going barques, which were able to carry large ammount of stone and other material, necessary for monumental construction, strenghtening thus the perception of existence after life. These facts then led to increased social complexity by employing big portion of population on largescale projects in building and keeping the run of huge mortuary complexes. Creation of funeral cult of mighty consequences was also supported by regular supplies of coniferous resins for embalming of bodies, which was, with change of trading routes to and from Egypt towards the maritime sphere, more and more sourced from the middle and northern Levant, chiefly from area around Byblos.

Another consequences of this strong connection are likely perceptible in creating of new achorages along the south levantine coast, probably to support the „byblos run“, and inrease of agricultural production in palestinian interior. The change of maritime routes affected also Syria, where emerges new powerful trading city states during the second part of the third

millennia. This new reality in geopolitical sphere creates the spawn for the events of later times, mainly „international atmosphere“ during the second millennia, which helped to bring inspirations towards profound milieu in first millennia.

11 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Tištěná literatura

Allen, J. (2008): Historical Inscription of Khnumhotep at Dahshur *in* Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No. 352, Boston, Nov. 2008

Artin, G. (2010): The Necropolis and Dwellings of Byblos during Chalcolithic Period: New Interpretations. Near Eastern Archaeology, Vol. 73, No. 2/3, s. 74-84

Aruz, J., Vallenfels, R. (eds.) (2004): Art of the First Cities. The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus. New York: The Metropolitan Museum of Art

Aruz, J., Benzel, K., Evans, J. (eds.) (2008): Beyond Babylon. Art, Trade and Diplomacy in the Second Millennium B.C. New York: The Metropolitan Museum of Art.

Assmann, Jan (1998): Egypt ve světle teorie kultury, Praha: OIKOYMENH

Assmann, Jan (1999a): Ägyptische Hymnen u. Gebete, Freiburg: Universitätsverlag Freiburg Schweiz

Assmann, Jan (1999b): Conversion, Piety and Loyalism in Ancient Egypt. In: Assmann, Stroumsa (eds.), Transformations of the Inner Self in Ancient Religions, Leiden: Brill

Assmann, Jan (2002): Egypt – theologie a zbožnost rané civilizace. Praha: OIKOYMENH

Aubet, M. (2013): Commerce and Colonization in the Ancient Near East. New York: Cambridge University Press

Ben-Tor, D. (1998), The Absolut Date of the Montet Jar Scarabs *in* Leonard L. Lhesko (ed.), Ancient Egyptian and Mediterranean Studies in Memory of William W. Ward, Rhode Island: Department of Egyptology Brown University

Ben-Tor, D. (2011): Egyptian-Canaanite Relations in the Middle and Late Bronz Ages as Reflected by Scarabs *in* Bar, Kahn, Shirley (eds.), Egypt, Canaan and Israel – History, Imperialism, Ideology and Literature, Leiden: Brill

Boynton, E. (1960): The Ceramic Industry of Ancient Lebanon in the Neolithic, Chalcolithic, and Early Bronze Ages. MA thesis, American University of Beirut, (Dostupné v MS in American University of Beirut a jako microfilm v Harvard Library)

Braudel, F. (2001): Memory and the Mediterranean. New York: Alfred A. Knopf

Carayon, N., Marriner, N., Morhange, C. (2011): Geoarcheology of Byblos, Tyre, Sidon and Beirut. Rivista di Studi Fenici 39.1, s. 45-55.

Davis, T.W. (2004): Shifting Sands: The Rise and Fall of Biblical Archeaeology. New York: Oxford University Press

- Demand, N. H. (2011) *The Mediterranean Context of Early Greek History*. Malden/Oxford/Chichester: John Wiley and Sons.
- Drower, M. S, Bottéro, J. (1968): *Syria before 2200 BC*, *The Cambridge Ancient History*. London: Cambridge University Press.
- EL Morr, Z., Pernot, M. (2011): *Middle Bronze Age Metallurgy in the Levant: Evidence from the Weapons of Byblos*. *Journal of Archaeological Science* 38, s. 2613 – 2624.
- Espinel, A. (2002): *The role of the Temple of Ba'alat Gebal as Intermediary between Egypt and Byblos during the Old Kingdom*. *Studien zur altägyptischen Kultur*, Vol. 30, s. 103-119
- Espinel, A. (2012): *Egypt and the Levant during the Old Kingdom*. *Aula Orientalis* 30, s. 359-365
- García, J. (ed.) (2013): *Ancient Egyptian Administration*. Leiden: Brill
- Gilead I. (1988): *Chalcolithic Period of in the Levant*. *Journal of World Prehistory*, Vol. 2, No. 4, s. 397-443
- Horn, S. (1963): *Byblos in Ancient Records*. Berrien Springs, Michigan: Andrews University Seminary Studies 1
- Joffe, A. (2000): *Egypt and Syro-Mesopotamia in the 4th Millennium: Implications of the New Chronology*. *Current Anthropology* 41, s. 113-136
- Lichtheim, M. (1975), *Ancient Egyptian Literature, Volume I, The Old and Middle Kingdom*, Oakland: University of California Press
- Marcus, E. (2002): *Early Seafaring and Maritime Activity in the Southern Levant from Prehistory through the Third Millenium BCE*. In: van den Brink, E., Levy, T. (eds.): *Egypt and the Levant: Interrelations from the 4th through the Early 3rd Millenium BCE*, s. 403-417. London and New York: Leicester University Press
- Marfoe, L. (1987): *Cedar Forest to Silver Mountain*. In: Rowlands, M., Larsen, M., Kristiansen, K. (eds.): *Centre and Periphery in the Ancient World*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 25-35
- Mikesell, M. W. (1969): *The deforestation of Mount Lebanon*. *Geographical Review*, Vol. 59, No. 1 (Jan., 1969), s. 1-28
- Moorey, P. (1994): *Ancient Mesopotamian Materials and Industries: The Archaeological Evidence*. Indiana: Eisenbrown
- Moscatti, S. (ed.) (1988): *The Phoenicians*. Milan: Bompiani
- Nigro, L. (2007): *Aside the spring: Byblos and Jericho from village to town in the second half of the 4th millennium BC*. In: Nigro, L. (ed.): *Byblos and Jericho in Early Bronze I: social dynamics and cultural interactions*. *Proceedings of the International Workshop Held in Rome on March 6th 2007 by Rome "La Sapienza" University*. ROSAPAT 04, s. 1-45
- Nigro, L. (2009): *The Eighteen Century BC Princes of Byblos and Ebla Chronology of the Middle Bronze Age*. *BAAL Hors-Série VI*, pp. 159-175

- Nicholson, P., Shaw, I. (2006): *Ancient Egyptian Materials and Technology*. Cambridge: Cambridge University Press
- Nováková, N., Pecha, L., Rahman, F. (1998): *Dějiny Mezopotámie*. Praha: Karolinum
- Pinnock, F. (2007): *Byblos and Ebla in the Third Millennium BC: Two Urban Patterns in Comparison*. In: Nigro, L. (ed.): *Byblos and Jericho in Early Bronze I: social dynamics and cultural interactions. Proceedings of the International Workshop Held in Rome on March 6th 2007 by Rome "La Sapienza" University*. ROSAPAT 04, s. 109 - 133
- Philip, G. (2002): *Contacts between the "Uruk" World and the Levant During the Fourth Millennium BC: Evidence and Interpretation*. In: Postgate, J. N. (ed.): *Artefacts and Complexity: Tracking the Uruk in the Near East*. London: British School of Archaeology in Iraq, s. 207-235
- Philip, G., Douglas, B. (2000): *Ceramics and Change in the Early Bronze Age of the Southern Levant*. Sheffield: Sheffield Academic Press Ltd
- Possener, G., Bottéro, J., Kenyon, K. (1965): *The Cambridge Ancient History: Syria and Palestine c. 2160 - 1780 B.C.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Potts, D. (2012): *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Prag, K. (1986): *Byblos and Egypt in the Fourth Millennium BC*. *Levant* 18, s. 59-74
- Prosecký (ed.) (1999): *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri
- Redford, B. (ed.) (2001): *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt, Volume I*, Oxford: Oxford University Press
- Saghieh, M. (1975): *Byblos in the Third Millenium: A Reconstruction of the Stratigraphy and a Study of the Cultural Connections*. Doctoral thesis, University of London.
- Sala, M. (2007): *Early Shrines at Byblos and Tell es-Sultan/ancient Jericho in the Early Bronze I (3300-3000)*, str. 51-53. In: Nigro, L. (ed.): *Byblos and Jericho in Early Bronze I: social dynamics and cultural interactions. Proceedings of the International Workshop Held in Rome on March 6th 2007 by Rome "La Sapienza" University*. ROSAPAT 04, s. 47-68
- Schwab, J. (1976): *Das grosse Buch vom Holz*. Luzern: Edition Atlantis.
- Shaw, I. (ed.) (2010): *Dějiny Starověkého Egypta*, Praha: BB Art
- Snapes, Steven (2011): *Ancient Egyptian Tombs: The Culture of Life and Death*, Chichester: Blackwell Publishing
- Součková, J. (1979): *Starověký Přední východ*. Praha: Mladá fronta.
- Sowada, K. (2009): *Egypt in the Eastern Mediterranean during the Old Kingdom: An Archaeological Perspective*. Fribourg: Academic Press
- Steiner, M., Killebrew, A. (2013): *The Oxford Handbook of the Archaeology of the Levant: c. 8000-332 BCE*. Oxford: Oxford University Press

- Strudwick, N. (2005): *Texts from the Pyramid Age*. Atlanta: Society of Biblical Literature
- Suriano, M. (2010): *The Politics of Dead Kings: Dynastic Ancestors in the Book of Kings and Ancient Israel*. Tuebingen: Mohr Siebeck.
- Teissier, B. (1987): Glyptic Evidence for a Connection between Iran, Syro-Palestine and Egypt in the Fourth and Third Millennia. *Iran*, Vol. 25, s. 27-53
- Trufnel, O., Ward, W. (1966): Relations between Byblos, Egypt and Mesopotamia at the end of the third millenium B.C. A Study of a Montet Jar. In: *Syria*. Tome 43 fascicule 3-4, s. 165-241.
- Verner, M. (1997): *Pyramidy: Tajemství minulosti*. Praha: Akademia
- Verner M., Rendall S. (2002): *The Pyramids: The Mystery, Culture, and Science of Egypt's Great Monuments*. New York: Grove Press
- Vinson, S. (1994): *Egyptian Boats and Ships*. Buckinghamshire: Shire Publications Ltd.
- Watrous, L. (1998): Egypt and Crete in the Early Middle Bronze Age: A Case of Trade and Cultural Diffusion. In: Cline, Harris-Cline (eds.): *The Aegean and the Orient in the Second Millennium*. Proceedings of the 50th Anniversary Symposium. University of Cincinnati, 18-20 April 1997. *AEGEAN* 18, s. 19-28
- Wengrow, D. (2006): *The Archaeology of Early Egypt: Social Transformations in North-East Africa, 10,000 to 2650 BC*. Cambridge: Cambridge University Press
- Wilkinson, T. (1999): *Early Dynastic Egypt*. London: Routledge

Internetové zdroje

- <http://www.metmuseum.org/exhibitions/listings/2003/art-of-the-first-cities/catalogue-essay>
- http://www.auss.info/auss_publication_file.php?pub_id=359
- http://www.lasapienzatojericho.it/Articles/Sala_V.O._XIV.pdf
- <http://www.wood-database.com/wood-articles/wood-grain-texture/>
- <http://trove.nla.gov.au/work/32458713?versionId=39456698>
- <http://bcfrj.revues.org/256>
- <http://ancientneareast.tripod.com/143.html>
- <http://news.sciencemag.org/archaeology/2014/06/first-farmers-were-also-sailors>
- <https://www.google.cz/maps/@33.8735578,35.863749,9z>
- www.10452lccc.com/hist.geo/ancientphoenicians.htm
- <http://countrystudies.us/lebanon/>
- <http://almashriq.hiof.no/ddc/projects/geology/geology-of-lebanon/>

<http://www.lebmania.com/about/photos/byblos/index.htm>

<http://www.qatna.de/>

http://www.markwilson.com/courses/F2012/NHIS3116_Articles/04_Master-Ashkelon.pdf

https://www.academia.edu/5656034/The_Evolution_of_the_Technique_of_Mummification

<http://web.mit.edu/deeparch/www/events/2002conference/papers/Cohen.pdf>

<https://oi.uchicago.edu/museum-exhibits/special-exhibits/oriental-institute-museum>